

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İHSÂN KAVRAMININ ARAPÇADAKİ ANLAMLARI VE
KUR'ÂN MEÂLLERİNE YANSIMALARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Rumeysa UYSAL

**Danışman
Prof. Dr. İlyas KARSLI**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. İlyas KARSLI danışmanlığında, Rumeysa UYSAL tarafından hazırlanan *İhsân Kavramının Arapçadaki Anlamları ve Kur'ân Meâllerine Yansımaları* adlı bu tez çalışması, 29/05/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Unvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan : Prof. Dr. İlyas KARSLI

Üye : Doç. Dr. Şahabettin ERGÜVEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir KİŞMİR

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “İhsân Kavramının Arapçadaki Anlamları ve Kur’ân Meâllerine Yansımaları” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riâyet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

29 /05/2023

Rumeysa UYSAL

ÖN SÖZ

Kur'ân kavramlarının yapıları, anlamları ve kullanım biçimleri Müslümanlar nezdinde araştırılması gereken en temel ve en önemli konulardan biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle Arap dilini konuşmayan toplumlar, Kur'ân kavramlarını ince ayrıntılarıyla ele alıp anlama çabasında olmuşlardır. Ülkemizde yapılan meâl çalışmaları da bu çabanın bir sonucudur.

Bu çalışmada Kur'ân'da önemli bir yeri olan ihsân kavramının anlamları araştırılmış ve meâllere yansımaları incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle ihsân kavramının kökü olan “h-s-n” ve onun türevleri ele alınıp incelenmiştir. Sözlüklerden elde edilen anlamlar, Arap dilini anlamada önemli yeri olan şiirler üzerinden, özellikle de mümkün oldukça cahiliye şiirleri üzerinden örneklendirilmiştir. Şiirlerin yanı sıra çok sayıda nesir örneği de zikredilmiştir. Kök incelemesi tamamlandıktan sonra, ihsân kavramının anlam incelemesine geçilmiştir. İkinci bölümde ise, Kur'ân'da ihsân ve türevlerinin anlamlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 29 farklı sûrede; 39 kez ism-i fâil, 16 kez mâzi fiil, 11 kez mastar, 2 kez muzârî fiil ve 2 kez de emir fiil şeklinde olmak üzere toplam 70 kez zikredilen ihsân ve türevleri, ilk bölümde tespit edilen anlamlar göz önünde bulundurularak tasnif edilmiştir. Çalışmada, ihsân kavramının ifade ettiği anlamlara göre tasnif edilen âyetler, tefsirlerdeki karşılığı da göz ardı edilmeden, belirlenen meâller çerçevesinde nasıl tercüme edildiği ortaya konulmuş ve ilk bölümde tespit edilen anlamlarla uyumlu olup olmaması bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde desteklerini esirgemeyen, görüşlerini ve kaynaklarını paylaşan danışman hocam Prof. Dr. İlyas KARSLI'ya, çalışmayı okuyup değerlendirmelerde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa IRMAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir KİŞMİR'e teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte beni yalnız bırakmayan arkadaşlarıma ve aileme minnet ve şükranlarımı sunarım.

Rumeysa UYSAL

2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. İHSÂN KAVRAMININ ETİMOLOJİSİ VE ANLAM TAHLİLİ	5
1.1. İhsân Kavramının Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili	6
1.1.1. حَسَنٌ	7
1.1.2. حَسْنٌ	8
1.1.3. حَسَنٌ	10
1.1.4. حَسَنَةٌ	13
1.1.5. أَحْسَنٌ	14
1.1.6. حُسْنٌ	15
1.2. İhsân Kavramının Anlam Tahlili	18
1.2.1. İyilik Etme ve İkramda Bulunma	19
1.2.2. Bir Şeyi Bilme ve İyi Bir Şekilde Yapma	24
1.2.3. Yapılan İş En İyi Şekilde Yapma	30
1.2.4. İyi Bir İş Yapma, Salih Amel İşleme.....	34
2. İHSÂN VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN MEÂLLERİNE YANSIMALARI	38
2.1. Kur'ân-ı Kerim'de İhsân ve Türevleri.....	38
2.2. Kur'ân'da İhsân ve Türevlerinin Anlamları ve Meâllere Yansıması	39
2.2.1. İyilik Etme ve İkramda Bulunma Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri ..	40
2.2.1.1. Nisâ Sûresi 36. Âyet	40
2.2.1.2. Nisâ Sûresi 128. Âyet	42
2.2.1.3. Yûsuf Sûresi 100. Âyet.....	43
2.2.1.4. Kasas Sûresi 77. Âyet.....	44

2.2.2. Bir Şeyi Bilme ve İyi Bir Şekilde Yapma Anlamındaki Âyet ve Meâli	45
2.2.2.1. Yûsuf Sûresi 36. Âyet	45
2.2.3. Yapılan İş En İyi Şekilde Yapma Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri	47
2.2.3.1. Bakara Sûresi 195. Âyet	47
2.2.3.2. Bakara Sûresi 178. ve 229. Âyetler	49
2.2.3.3. Âl-i İmrân Sûresi 172. Âyet	51
2.2.3.4. Mâide Sûresi 93. Âyet	52
2.2.3.5. En'âm Sûresi 84., Yûsuf Sûresi 22. ve Saffât Sûresi 80. Âyetler	54
2.2.3.6. Yûnus Sûresi 26. Âyet	56
2.2.3.7. Nahl Sûresi 90. Âyet	57
2.2.3.8. Kehf Sûresi 30. Âyet	58
2.2.3.9. Secde Sûresi 7. Âyet	59
2.2.3.10. Zümer Sûresi 10. Âyet	61
2.2.4. İyi Bir İş Yapma, Salih Amel İşleme Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri	62
2.2.4.1. Bakara Sûresi 112. Âyet	62
2.2.4.2. Âl-i İmrân Sûresi 148. Âyet	65
2.2.4.3. Mâide Sûresi 85. Âyet	66
2.2.4.4. En'âm Sûresi 154. Âyet	67
2.2.4.5. A'râf Sûresi 161. Âyet	69
2.2.4.6. İsrâ Sûresi 7. Âyet	70
2.2.4.7. Ahzâb Sûresi 29. Âyet	71
2.2.4.8. Rahmân Sûresi 60. Âyet	72
3. SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76
EKLER	84

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Prof. Dr. İlyas KARSLI

Hazırlayan : Rumeysa UYSAL

Yıl : 2023

Sayfa Sayısı : 97

ÖZET

İHSÂN KAVRAMININ ARAPÇADAKİ ANLAMLARI VE KUR'ÂN MEÂLLERİNE YANSIMALARI

“İhsân Kavramının Arapçadaki Anlamları ve Kur'ân Meâllerine Yansımaları”nı konu edinen bu çalışmada, Kur'ân'da bazen Allah'a bazen de insanlara nispet edilerek pek çok âyette çeşitli türevleriyle zikredilen ihsân kavramı incelenmiştir. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusuna, amacına, önemine, yöntemine, sınırlılıklarına ve ilgili literatüre yer verilmiştir. “İhsân Kavramının Etimolojisi ve Anlam Tahlili” başlıklı bölümde, ihsân kavramının kökünü oluşturan h-s-n ve türevleri ele alındıktan sonra, ihsân kavramına odaklanılmıştır. Çeşitli klasik ve modern sözlüklerden tespit edilen anlamlara göre bir tasnif yapılmıştır. Her bir anlam başlığı altında Arap şiirinden ve nesrinden çok sayıda örnek zikredilmiştir. “İhsân ve Türevlerinin Kur'ân Meâllerine Yansımaları” başlıklı diğer bölümde ise ihsân kavramının Kur'ân'daki kullanımları araştırılmıştır. İlgili âyetler anlam gruplarına göre sınıflandırıldıktan sonra her bir âyetle ilgili açıklamaya yer verilmiştir. Daha sonra söz konusu kavramın, belirlenen meâllerde nasıl tercüme edildiği incelenmiştir. İncelenen âyetlerin meâlleri, ilk bölümde elde edilen bilgiler göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Çalışma, sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhsân, Muhsin, Kur'ân, Meâl, Kavram.

Recep Tayyip Erdogan University the Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Prof. Dr. İlyas KARSLI

Author : Rumeysa UYSAL

Year : 2023

Pages : 97

ABSTRACT

THE MEANINGS OF THE TERM IHSÂN IN ARABIC AND ITS REFLECTIONS ON QUR'ÂNIC TRANSLATIONS

In this study on "The Meanings of the Term of Ihsân in Arabic and Its Reflections on the Qur'ânic Translations", the term of ihsân, which is sometimes attributed to Allah and sometimes to human beings in the Qur'ân and mentioned in many verses with various derivatives, is analysed. The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, the subject, purpose, importance, limitations and related literature of the thesis are given. In the chapter titled "Etymology and Meaning Analysis of the Term of Ihsân", after discussing h-s-n and its derivatives, which constitute the root of the concept of ihsân, the focus is on ihsân and its derivatives. A classification was made according to the meanings determined from various classical and modern dictionaries. numerous examples from Arabic poetry and prose are mentioned under each meaning heading. In the other section titled "Reflections of ihsân and its derivatives on Qur'ânic translations", the usage of the term of ihsân in the Qur'ân has been investigated. After the related verses are classified according to their meaning groups, an explanation about each verse is given. Then, it is analysed how the term in question is translated in the selected translations. The translations of the verses analysed were evaluated by taking into consideration the information obtained in the first part. The study is completed with a conclusion.

Keywords: Ihsân, Muhsin, Qur'ân, Translation, Term.

KISALTMALAR

- b. : bin, ibn (Oğlu)
b.y. : Basım Yeri Yok
bk. : Bakınız
bnt. : binti
çev. : Çeviren
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
nşr. : Neşreden
öl. : Ölüm Tarihi
r.a. : Radıyallahu anh
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
vb. : ve benzerleri
vd. : ve diğerleri
y.y. : Yayıncı Yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu, İslam düşüncesinde önemli bir kavram olan ve Kur'ân'da pek çok kez farklı bağlamda zikredilen ihsân kavramının hangi anlamlarda kullanıldığının tespit edilmesi ve tespit edilen bu anlamların meâllere ne şekilde aktarıldığıdır.

Kelimelere yüklenen anlamlar, zaman içinde ortaya çıkan pek çok farklı etken neticesinde değişmekte ve gelişmektedir. Bu değişim ve gelişim sonucunda bazı kelimeler kavramlaşarak yeni bir düşünce sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, ihsân ve türevlerinin olabildiğince eski kaynaklardaki kullanım alanını belirlemek ve bu kavramın Kur'ân'da hangi anlamlara işaret ettiğini ortaya koymaktır. Ayrıca elde edilen bulgular sonucunda, ilgili kelimenin meâllere nasıl aktarıldığını tespit etmek ve bu aktarımlar arasındaki farklılıkları mukayese etmek de çalışmanın temel hedefleri arasındadır.

İhsân kavramının kökünü oluşturan “h-s-n” ve türevleri Kur'ân'da 165 âyette, 180 defa zikredilmektedir. Bizatihi ihsân ve türevleri ise 70 defa zikredilmektedir. Kur'ân'da pek çok yerde zikredilerek önem atfedilen bu kavramın anlamını araştırmak, kavramın tercümesiyle uyuşup uyuşmadığını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları, Yöntemi ve Planı

Bu araştırma, ihsân kavramının Kur'ân-ı Kerim meâllerine yansımaları ile sınırlandırılmıştır. İncelenen kavram, seçilen temel kaynaklar taranarak anlamlandırılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Kelimenin klasik ve modern sözlüklerde, Arap şiirinde, nesrinde, Kur'ân'da ve hadislerde kullanıldığı bağlama göre kazandığı anlamlar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca çalışmada veri toplama yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler analiz edilerek değerlendirilmiş, konuyla ilgili alimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, sözlüklerde ihsân kavramının kökeni örnekler üzerinden ele alınmıştır. Kök tespitinden sonra kavramın anlamları arasında sınıflandırma yapılarak Arap şiirinden, nesrinden ve hadislerden çok sayıda örnekle açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise Kur’ân’da ihsân kavramının hangi âyetlerde kullanıldığı aktarılmış, ardından âyetlerin bir kısmının detaylı incelemesine geçilmiştir. Değerlendirme kısmında, âyetlerin belirli meâllerdeki tercümeleleri arasında mukayese yapılmış ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, konu bütünlüğünü bozmamak için çok fazla tefsire başvurmaktan uzak durulmuştur. Yalnızca gerekli görülen yerlerde, meâlleri etkileyip etkilemediğini tespit etmek için tefsirlere müracaat edilmiştir.

İhsân kavramının anlamları araştırıldıktan sonra Kur’ân meâllerine yansımalarının incelendiği bu çalışmada, değerlendirilen meâller beş tane meâl ile sınırlı tutulmuştur. İlki, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942)’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” isimli tefsirinde âyetlere verilen tercümelerdir. Bu meâlin tercih edilme sebebi, Cumhuriyet döneminin ilk Türkçe meâl çalışması olması ve klasiği temsil etmesidir. Elmalılı olarak kısaltılacaktır. İkincisi, Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu ve Prof. Dr. Mustafa Yıldırım tarafından hazırlanmış olan “Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli” isimli meâldir. Tarih olarak daha yakın zamanlı olan bu meâlin sunuş kısmında belirtildiğine göre “muhsinûn, mühtedûn, dalâl, salât, zekât” gibi kavramlar her yerde aynı anlama gelmediği için bağlama uygun anlam verilmiştir. Bu nokta, ilgili âyetlerin ve ihsân kavramının tercümesi aşamasında önem arz ettiği için çalışmada incelenen meâller arasındadır. Şener vd. olarak kısaltılacaktır. Üçüncü meâl, Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan “Kur’ân-ı Kerim Meâli” nin son baskısıdır. Bu meâl, ülkemizde daha fazla talep gördüğü düşüncesi sebebiyle tercih edilmiştir. DİB olarak kısaltılacaktır. Dördüncü meâl Prof. Dr. Ömer Dumlu ve Prof. Dr. Hüseyin Elmalı tarafından hazırlanan “Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı” isimli meâldir. Bu meâlin tercih edilme sebebi yazarlardan birinin Arap dili alanında çalışmasıdır. Dumlu-Elmalı olarak kısaltılacaktır. Kullanılan son meâl ise, kavramın İngilizce karşılığını görmek için tercih edilen, Muhammed Esed (öl. 1992)’in meâl çalışmasıdır. Metinde bu meâlin Türkçe çevirisi verilmekle birlikte orijinalini de dipnotlarda verilecektir. M. Esed olarak kısaltılacaktır.

Araştırmaların Kaynakları ve İlgili Çalışmalar

İncelenen kavramın anlam alanının tespit edildiği ilk bölümde başlıca kaynaklar klasik/modern Arapça sözlükler ve şiir dîvânlarıdır. Bu kaynakların tercih edilmesinin sebebi, kavramın etimolojik kökenini ve ondan türeyen yapıların anlamını ortaya koymak ve kullanım örneklerini belirlemektir. Bu bilgiler aktarıldıktan sonra mümkün oldukça hadislerden ve Arap nesrinden örnekler zikredilmeye gayret edilmiştir.

Kullanılan temel klasik sözlükler, *Kitâbü'l- 'Ayn*, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), *Tehzîbü'l-luğa*, el-Ezherî (öl. 370/980), *eş-Şihâh tâcü'l- luğa ve şihâhü'l- 'Arabiyye*, el-Cevherî (öl. 400/1009'dan önce), *el-Müfredât fî ġarîbi'l- Kur'ân*, Râgıb el-İsfehânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Şemsü'l- 'ulûm ve devâ'ü kelâmi'l- 'Arab mine'l-külûm*, Neşvân el-Himyerî (öl. 573/1178), *Lisânü'l- 'Arab*, İbn Manzûr (öl. 711/1311), *el-Ğâmûsü'l-muĥîṭ*, el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*, Murtazâ ez-Zebîdî (öl. 1205/1791) ve benzerleridir. Bunların yanı sıra *Aġrebü'l-mevârid fî fuṣaĥi'l- 'Arabiyye ve 'ş-şevârid*, Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî (öl. 1912), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (Kahire 1992), *el-Mu'cemü'l- 'Arabiyyü'l-esâsî*, Komisyon, *Dictionary and Glossary of The Koran*, Penrice John (öl. 1892), *An Arabic-English Lexicon*, Edward William Lane (öl. 1876) gibi yakın tarihte hazırlanmış sözlüklerden de istifade edilmiştir.

Şiirleri tespit ederken öncelikli olarak cahiliye dönemi şiirlerine ulaştıracak dîvânlar taranmıştır. Bunlar *Dîvânü Te'ebbeṭa Şerran*, Ebû Züheyr Sâbit b. Câbir b. Süfyân el-Fehmî (öl. 540?), *Dîvânü İmru'ülġays*, Ebû'l-Hâris Hunduc b. Hucr (öl. 540), *el-Mufaḍḍaliyyât*, Mufaddal ed-Dabbî (öl. 178/794?), *el-Asma'ıyyât*, el-Asma'î (öl. 216/831), ve bazı mu'allaka şerhleridir. Ayrıca şiir noktasında el-Ferezdak (öl. 114/732), el-Buhtürî (öl. 284/897), el-Mütenebbî (öl. 354/965), el-Büstî (öl. 470/1077'den sonra) gibi şairlerin dîvânlarına da sıklıkla müracaat edilmiştir.

Âyetlerin tefsirinde başvuru temel kaynaklar, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767), *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), *el-Keşşâf*, ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l- 'azîm*, Ebû'l-Fidâ' İbn-i Kesîr (öl. 774/1373), *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî leṭâ'ifi'l- kitâbi'l- 'azîz*, el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Elmalılı

Muhammed Hamdi (öl. 1942) ve *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr mine 't-tefsîr*, Muhammed Tâhir İbn Âşûr (öl. 1973) şeklindedir.

Türkçe ve Arapça literatürde Kur'ân kavramlarını çeşitli yönlerden ele alan pek çok çalışma mevcuttur. Ülkemizde Kur'ân'da ihsân kavramını inceleyen iki adet yüksek lisans tezi bulunmakta olup bunlar; “Altınışık, Saadettin. *Kur'an'da İhsan Kavramı*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.” ve “Ocak, Metin. *Kur'an'a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.” isimli çalışmalardır. İhsân kavramı, yalnızca Kur'ân temelli ele alınmamış, hadis ilmi alanında da çalışılmıştır. Bunlara örnek olarak “Yeksek, Ferize. *Hadislerde İhsân Kavramı*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.” isimli çalışma zikredilebilir. Arap dünyasında da bu konuda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuda, “Câbir, Riyâd Mahmûd. *el-İhsân fî ḍav'î'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-sünneti'l-muṭahhera*, Ümmü Dermân İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.” başlıklı yüksek lisans tezi bunlardandır. Bu çalışmalar daha çok konulu tefsir çalışması olmakla beraber, anlam ve bu anlamın aktarımı olan tercüme yönüyle ilgilenmemektedir. İhsân kavramının meâllere yansımaları ile ilgili ulaşabildiğimiz tek çalışma “Karagöz, İsmail. “Çok Anlamlı Kur'ân Kavramları Bağlamında İhsân ve Muhsin Kelimelerinin Anlamı ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Güz 2021, 150-164). isimli makaledir. Bu tezin, tüm bu çalışmalar ile ortak noktalar içermekle beraber, ihsân kavramını başta cahiliye dönemi Arap şiiri olmak üzere daha fazla örnek kullanarak açıklaması ve çeşitli meâlleri kullanarak kavramın çeviri problemini ortaya koyması yönüyle alana katkı sağlaması temenni edilmektedir.

1. İHSÂN KAVRAMININ ETİMOLOJİSİ VE ANLAM TAHLİLİ

Çalışmanın birinci bölümüne, ihsân kavramının kökünün incelenmesi ile başlanacaktır. Çünkü kök hakkında yapılacak inceleme, o kökten türeyen isim ve fiillerin anlamlarının tespitinde fayda sağlayacaktır. Kelimelerin klasik sözlüklerdeki anlamlarının araştırılmasının yanı sıra, mümkün oldukça kelimenin geçtiği şiirlerden örneklerle anlam desteklenecektir. Çünkü şiirler, özellikle de câhiliye dönemi şiirleri Arap dilini anlamada önemli bir yere sahiptir. Özelde câhiliye döneminde genelde Arap toplumunda şiire verilen değer ve şaire gösterilen itibar dönemin kültürü hakkında bilgiler vermesi yönüyle şiiri önemli kılan temel sebeplerdendir. Diğer bir deyişle, câhiliye şiirinin toplumun geleneklerini, önemli gün ve savaşlarını, edebiyat anlayışlarını, kabile hayatlarını ve benzeri pek çok kültürel motifi yansıttığı yadsınamaz bir gerçektir. Arap toplumunda şiire bu denli önem gösterilmesinden dolayı müellifler şiirin, Arapların bütün bilgilerini derleyen, geçmişteki başarılarını kaybolmaktan ve unutulmaktan koruyan, şan ve şereflerini muhafaza eden bir hazine, ana kaynak ve arşiv (dîvânü'l-Arab) olduğunu söylemişlerdir.¹ Dolayısıyla Arap dilinde tarihi seyri bağlamında incelenen bir kelimenin Arap şiirinde kullanılıp kullanılmadığını; kullanıldıysa hangi anlamların kastedildiği, kelime anlam değişikliği meydana gelip gelmediğini tespit etmek önem arz eder. Zira dilin yapısı gereği durağan olmaması, zaman içinde değişiklikler geçirmesi ve gelişim göstermesi sebebiyle bütün diller gibi Arap dilinde de anlam değişiklikleri meydana gelmektedir.²

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân (Dımaşk: Matbûâtü Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1971), 1/100.

² Anlam değişimi, bir kelimenin anlaşıldığı biçimden az veya çok uzaklaşması ve yeni bir kavram haline gelmesi olarak tanımlanabilir. Dilbilim kitaplarında anlam değişimleriyle ilgili “*anlam daralması, anlam genişlemesi ve yeni bir anlama geçiş*” şeklinde bir sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Anlam daralması, bir sözcüğün eskiden ifade ettiği nesnenin/anlamanın bir bölümünü ifade eder hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, küllî anlamanın cüzi anlama dönüşmesidir. Örneğin Arapçada “صَوَّتَ” fiili “yüksek sesle nida etmek, seslenmek” anlamında kullanılırken şimdi “oy vermek, oy kullanmak” anlamında kullanılarak anlam daralmasına uğramıştır. Benzer biçimde “السَّفِير” kelimesi de “kavim içinden seçilen elçi veya ıslahatçı” anlamından “devlet başkanının seçtiği resmi memur/elçi” anlamına geçerek anlamsal daralmaya uğrayan kelimelerden biridir. Anlam genişlemesi ise, anlam daralmasının tersine, bir kelimenin, nesnenin bir bölümünü anlatırken zaman içinde o nesnenin bütününe anlatır duruma gelmesidir. Örneğin Arapçada “سَيَّارَة” kelimesi “kafile” anlamında kullanılırken daha sonra bu kelime anlam genişlemesine uğramış ve “taşıt-araç” anlamında kullanılır olmuştur. Benzer şekilde “قَطَار” kelimesi de “develerin birbiri ardınca düzenli sıra ile yürümesi” anlamını ifade ederken anlam genişlemesi ile “demir vagonları”, sonra da günümüzdeki haliyle “tren” anlamını kazanmıştır. Anlam

Dolayısıyla incelemeye konu edilen kelimenin/kavramın Arap şiirinde hangi anlamlarda kullanıldığı günümüzde yansıttığı anlamlarla mukayese etmek açısından kaynak teşkil etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada şiirler tespit edilirken evvelâ temel kaynaklara müracaat edilmiş ancak أَحْسَن ve türevlerinin cahiliye döneminde kullanımının sınırlı olduğu görülmüştür. Bu yüzden şiirler yalnızca cahiliye dönemi ile sınırlı tutulmamış, sonraki dönem şiirler de araştırmaya dahil edilmiştir. Örnek olarak kullanılan şiirler, şairin vefat tarihine göre eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. أَحْسَن fiilinin kökünü oluşturan “حَسَن” ve türevleriyle (حُسْنٌ, حُسْنٌ) daha sık karşılaşılmıştır ki onların bir kısmı da ilgili bölümlerde zikredilecektir.³

1.1. İhsân Kavramının Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

İhsân (إحسان), h-s-n (ح س ن) kökünden türemiş if'âl vezninde bir mastardır. Mâzisi (geçmiş zaman kipi) أَحْسَن, muzârisi (şimdiki/geniş zaman kipi) يُحْسِن, ism-i fâili ise مُحْسِن şeklinde gelir. İhsân kavramın kökü ve ondan türeyen yapılar Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde kullanılmıştır. Kur'ân'da ihsânın bağlantılı olduğu altı türev bulunmaktadır. Bunlar “حُسْنٌ, حَسَنٌ, حُسْنٌ, حَسَنٌ, حُسْنٌ ve حُسْنٌ” şeklindedir. Aşağıdaki alt başlıklarda Kur'ân'da geçen türevleri ile ilgili açıklamalara yer verilecek, ardından diğer bâblara kısaca değinilecektir.

değişimlerinin diğer türü olan yeni bir anlama geçiş ise, kelimenin yansıttığı anlamın değişip, ondan farklı bir anlam kazanmasıdır. Arapçadaki “سَفَرَةٌ” kelimesi yeni bir anlam kazanarak anlam değişimine uğrayan kelimelere örnek olarak gösterilebilir. Bu kelime önceden “yolcu için hazırlanan yemek” anlamında kullanılırken, günümüzde “sofra, yemek masası ve üzerindeki yemekler” anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda daha fazlası için bk. Ahmed Muhtâr Ömer, *‘İlmü'd-Delâle* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 238-248; Ulyân B. Muhammed, “Arap Anlam Bilimi”, çev. Tahsin Yurttaş, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (01 Haziran 2014), 89-112.

³ Cahiliye dönemi şiirleri ile ilgili şu kaynaklar taranmıştır: *Dîvânü Te'ebbete Şerran ve Aḥbâruḥ*, nşr. Ali Zülfikar Şâkir (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984); İmru'ülkays İbn Hucr, *Dîvânü İmru'ülkays*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009); el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'la b. Sâlim Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119); Ebû Saîd Abdülmelik b. Karîb b. Alî b. Asma el-Asmaî, *el-Aşma'îyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1414/1993); Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî Ebû Abdullâh ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'* (b.y.: Dâru İhyâ, 1423/2002); Ebû Amr İshâk b. Merrâr Ebû Amr eş-Şeybânî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-tis'*, thk. Abdulmecid Hemmû (Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1422/2001).

1.1.1. حَسَنَ

ح س ن kökü birinci veya beşinci bâbdan gelir. Birinci bâbdan geldiğinde mâzisi حَسَنَ, beşinci bâbdan geldiğinde حَسُنَ olur. Her ikisinin de muzârisi يَحْسُنُ, mastarı حُسْنًا dir.⁴ Sâlim ve lâzım (geçişsiz) bir fiildir. Bir şeyin güzel, hoş yahut uygun olması anlamındadır. Bir şey güzel olduğunda “حَسَنَ الشَّيْءُ” denir.⁵ Fiil bu anlamıyla, câhiliye şairi Mühelhil bin Rebîa’nın (öl. 525) kardeşi Küleyb ve kayınbiraderi Cessâs arasındaki düşmanlığa engel olmak istediğinde, kardeşine hitâben söylediği şu beyitte kullanılmaktadır:

فَأَخَّرْ فَإِنَّ الشَّرَّ يَحْسُنُ آخِرًا وَقَدِّمْ فَإِنَّ الْحُرَّ لِلْغَيْظِ كَاطِمٌ⁶

[الطويل]

Kötülüğü ertele, zira kötülükler (ertelendiğinde) güzelleşir (hayra dönüşür) ve iyilikleri öne al, çünkü hür adam öfkesini yutandır.

حَسُنَ fiili, medh (övgü) ve taaccüp (beğeni) bildirdiği zaman “نَعَمْ” ye mülhak fiillerden kabul edilir. Nitekim fiil, bu şekliyle Kur’ân-ı Kerîm’de üç kez geçmektedir. Örneğin aşağıdaki âyette geçen ‘حَسُنَ’ ifadesi taaccüp bildirmekte ve ‘ne güzel’ şeklinde tercüme edilmektedir:

”أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَكَئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا“⁷

⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. Muhammed İvâd Murîb (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 2001), 4/182.

⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Sâmerî (Beyrut: Müessesetü’l-Alemî li’l-Matbûât, 1988), 3/143.

⁶ Mühelhil bin Rebîa, *Dîvânü Mühelhil b. Rebî’a*, thk. Muhsin el-Gavval Antuvan (Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1995), 77.

⁷ el-Kehf 18/31. Diğer ayetler: en-Nisâ 4/69 ve el-Furkân 25/76.

”وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا“
Âyetteki حَسُنَ fiili, “Onlar, ne kadar iyi arkadaşlar!” şeklinde taaccüp anlamı da içeren medih fiilidir. Kıraat imamlarının çoğu حَسُنَ şeklinde س harfini zammeli okumuş olsa da حَسُنَ şeklinde cezimli okuyan da vardır. bk. Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/180; Süleyman Koçak, *Arap Gramerinde ve Kur’ân’da Medih-Zem Fiilleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 318.

“İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir!”

Cevherî (öl. 393/1003) de bu fiilin sülâsîsini “حَسَنَ” veya “حُسْنُ” şeklinde iki farklı şekilde vermiş ve ayne’l-fiilin dammesini hafifleterek, sükûn ile “حَسَنَ الشَّيْءُ” şeklinde de okunabileceğini söylemiştir. Ayrıca, dammeyi ha harfine naklederek okumanın doğru olmadığını; ancak medh veya zemm söz konusu olduğunda, “نَعَمْ وَ” ye benzeterek “حُسْنُ” şeklinde okunabileceğini söylemiş ve şairin şu sözünü bu duruma örnek göstermiştir:

لَمْ يَمْنَعْ النَّاسُ مِنِّي مَا أَرَدْتُ وَمَا أُعْطِيهِمْ مَا أَرَادُوا حُسْنَ ذَا أَدْبَا⁸

[البسيط]

İnsanların, ben onlara istediklerini vermediğim halde, kendilerinden istediğim şeyler konusunda, bana bir engel çıkarmamaları ne güzel bir edeptir!

1.1.2. حُسْنُ

Hüsn, mastar olup “güzel olmak” anlamına gelir.⁹ Râgıb el-İsfahânî (öl. 502/1108), arzu duyulan her türlü güzelliğin “hüsn” olarak değerlendirildiğini ve güzelliğin, akıl, hevâ ve his yönünden güzel kabul edilen/hoşa giden olmak üzere üçe ayrıldığını söylemiştir.¹⁰

Abbâsi şairlerinden Ebü’l-Atâhiye’nin (öl. 210/825?) şu beyitlerinde حُسْن kelimesi hem göze hitap eden güzelliği hem de insanın iç dünyasının güzelliği anlamında kullanılmıştır:

لَا يُعْجِبُنْكَ، يَا ذَا، حُسْنُ مَنْظَرَةٍ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ فِيهَا حُسْنَ مَخْبَرَةٍ

⁸ el-Cevherî, *eş-Şîhâh tâcü’l- lûğa ve şîhâhü’l- ‘Arabîyye.*, 5/2099; Ebü’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l- ‘Arab* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1990), 13/114.

⁹ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît* (İstanbul, 2013), 6/297.

¹⁰ Ebü’l Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnan Davûdî (Şam: Dâru’l-Kalem, 1996), 235.

çok “basiret” yönünden güzel görünen şeyler içindir.¹⁶ Nitekim bu kelime, Kur’ân’da on üç kez geçmektedir.¹⁷ Bunlardan beşinde مَاب/المَاب kelimesine izâfe edilmiştir. مَاب (dönüş, dönülecek yer) anlamındadır. “حُسْنُ المَاب” tamlaması ise dönülecek yerlerin en güzeli olan “Cennet” olarak yorumlanmıştır.¹⁸

“الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَابٍ”¹⁹

“Ne mutlu Allah’a inanıp iyi ve yararlı işler yapanlara! Ne güzeldir, onların dönüp varacakları yer!”

1.1.3. حَسَنٌ

حَسَنٌ kelimesi, h-s-n kökünün sıfat-ı müşebbehesidir. Çoğulu حَسَانٌ şeklindedir.

Güzel (الْجَمِيل) anlamındadır.

Lakî b. Ya’mer (öl. 249?) aşağıdaki beytinde “güzel/iyi” anlamında bu kelimeyi kullanmıştır:

فَاشْفُوا غَلِيلِي بِرَأْيِ مَنْكُمْ حَسَنٌ يُضْحِي فَوَادِي لَه رِيَانٌ قَدْ نَقَعَا²⁰

[البسيط]

sabahları (otlağa) götürdüğünüz sırada, onlarda sizin için güzellik(ler) vardır.” (en-Nahl 16/6) âyeti gösterilebilir. Cemâl, şekil olarak güzellik ve övünç sebebi şeyler için kullanılması yanında manevî ve soyut şeyler için de kullanılır. Kur’ân’da kullanılan “صَبْرٌ جَمِيلٌ/güzel bir sabır” (Yûsuf 12/18,83), “الْصَّفْحُ الْجَمِيلُ/güzel muamele (affetme, hoş görme)” (el-Hicr 15/85), “سَرَّاحًا جَمِيلًا/güzelce ayrılmak” (el-Ahzâb 33/28) ve “هَجْرًا جَمِيلًا/güzelce uzaklaşmak” (el-Müzzemmil 73/10) terkipleri cemâlin manevî ve soyut anlamda kullanımlarına örnek gösterilebilir. Dolayısıyla denilebilir ki, جَمَالٌ ve حُسْنٌ anlam yönüyle yakın iki kelimedir. Ortak özellikleri, her ikisinin de “فُجْحٌ/çirkinlik” kelimesinin zıttı olup hem somut hem de soyut güzelliği ifade etmek için kullanılmasıdır. Ancak aralarında kıyaslama yapılacak olursa, جَمَالٌ daha güzel ve gösterişli olan şeyler için kullanılır. bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selîm (Kahire: Dâru’l-İlm, ts.), 262; Muhammed Muhammed Dâvûd, *Mu‘cemü’l-furûki’d-delâliyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru Garîb, 2008), 184.

¹⁶ Kefevî (öl. 1095/1684) hüsn kelimesini tanımlarken saçların mükemmel seviyede güzel, yüzün parlak, cildin arı, burnun güzel, ağzın tatlı dilli, uzuvların birbiriyle uyumlu, endamın çevik ve karakterin nazik olması gibi maddî güzelliklere de dikkat çekmiştir. bk. Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1413), 402.

¹⁷ el-Bakara 2/83, Âl-i İmrân 3/14, 148, 195, et-Tevbe 9/52, er-Ra’d 13/29, en-Neml 27/11, el-Ankebût 29/8, el-Ahzâb 33/52, Sâd 38/25, 40, 49, eş-Şûra 42/23.

¹⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekke: Dâru’t-Terbiye ve’t-Turâs, ts.), 6/258.

¹⁹ er-Ra’d 13/29.

²⁰ *Dîvânü Lakî b. Ya’mer*, thk. Halîl İbrâhîm el-Atiyye (b.y.: Matbaatü’l-Cumhuriyye, 1970), 41.

Güzel/iyi bir görüşünüzle (öğüdünüzle) susuzluğumu giderin (hüznümü söndürün)/ Kalbimin kendisiyle suya kanıp, susuzluğumun kalmadığı (o öğüdünüzle).

Müennesi حَسَنَاء şeklinde. Câhiliye şairi Teebbeta Şerran (öl. 540?) bir beytinde حَسَنَاء kelimesini “güzel kadın” anlamında şu şekilde kullanmıştır:

أَلَا هَلْ أَتَى الْحَسَنَاءُ أَنَّ حَلِيلَهَا تَأْبَطَ شَرًّا وَاکْتَنَيْتُ أَبَا وَهْبٍ²¹

[الطويل]

Bu güzel dilbere kocasının Teebbeta Şerran olduğu (adını aldığı), benim de Ebû Vehb künyesini aldığım haberi ulaşmadı mı?

حَسَنَاء ’nın çoğulu iki şekilde; حَسَنَاء ve حَسَنَاءَات olarak gelir, ancak kullanım olarak حَسَنَاء ’ın daha yaygın olduğu söylenebilir Muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm’un (öl. 584 veya 600) bir beytinde şu şekilde geçmektedir:

عَلَى آثَارِنَا بَيْضُ حَسَنَاء نَحَازِرُ أَنْ تُقَسِّمَ أَوْ تَهْوَنَ²²

[الوافر]

Arkamızda ayrılıp kaybolmasından sakındığımız beyaz tenli güzel kadınlar bıraktık.

حَسَنَاء kelimesi Kur’ân’da da iki kez geçmektedir.²³ Aşağıdaki âyetle “yüzleri güzel kadınlar” anlamında kullanılmıştır:²⁴

“فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حَسَنَاء”

“Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.”²⁵

Hasen, son derece geniş bir kullanım alanına sahiptir. Hoşa giden, tatmin eden, göze hoş gelen, hayranlık uyandıran gerek dünyevî gerek dinî her şey için kullanılır. Örneğin “وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا” “Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki hem de güzel bir rızık edirsiniz.”²⁶ âyetinde “lezzetli, damağa hoş gelen” anlamlarında kullanılarak rızık kelimesine sıfat olmuştur.

²¹ Dîvânü Te’ebbete Şerran ve Ahbâruh , 64.

²² ez-Zevzenî, Şerhu’l-Mu’allakâti’s-seb , 237.

²³ er-Rahmân 55/70, 76.

²⁴ Hasîrizâde Elîf Efendi, en-Nûru’l-furkân fî şerhi luğati’l- Kur’ân, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1/350.

²⁵ er-Rahmân 55/70.

²⁶ en-Nahl 16/67.

Bir başka âyette ise “فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا” “*Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi.*”²⁷ Allah’ın Hz. Meryem’e ihsânkar lütfu ve onun sıhhatli bir şekilde büyüyüp latif bir kadın olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Dolayısıyla insanın tabiatının ve nefsinin meylettiği şeyler/varlıklar için hasen kelimesinin kullanıldığı ifade edilebilir. Ancak insanın meylettiği bu tür güzellikler fıtrî/tabîî güzelliktir. Akıl ve dinin meylettiği şeyler ise iman ve ibadetlerdir.²⁹ Hasen kelimesi bunların hepsini kapsar.³⁰

Hasen kelimesi Kur’ân’da 18 kez zikredilmiş ve bunların altısı قَرْضٌ, dördü رِزْقٌ kelimesine sıfat yapılarak “güzel bir borç” ve “güzel bir rızık” vurgusu yapılmıştır.³¹ “إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ” “*Eğer siz Allah’a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halîmdir.*”³² âyetinde görüldüğü gibi, “karz-ı hasen” infak ve sadaka gibi Kur’ân’ın mü’minleri teşvik ettiği dayanışma çeşitlerinden biridir. Karz-ı hasen, Allah rızasından başka bir şey beklemeden verilen borçtur ve borçludan bir menfaat beklenmez, ödeme imkânı bulunduğu ödemesi beklenir. Allah, güzel bir şekilde borç vereni kendisine borç vermiş gibi kabul ederek yardımlaşmaya ve iyi amellerde bulunmaya teşvik etmiştir.³³

Cürcânî (öl. 816/1413), hasen kelimesini üç yönden ele almıştır:

- Bir şeyin insan tabiatına uygun olması, mutluluk gibi.
- Bir şeyde kemâl özelliği olması, ilim gibi.
- Bir şeyin övgüye konu olması, ibadetler gibi.

Hasen, Allah’a ve sıfatlarına iman gibi bizatihi zımında güzellik barındıran durumlar için kullanılmasının yanı sıra, savaş gibi özünde insana hoş gelmeyen ancak,

²⁷ Âl-i İmrân 3/37.

²⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 292.

²⁹ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 402.

³⁰ “Hasen”, aynı zamanda Endülüs’te bir kale, Yemâme’de bir köy ve güzel görüntüye sahip bir bitki ismidir. Ayrıca yüksek kum yığının ve kolda dirsekten ötedeki kemiğe de “حَسَنٌ” denmiştir. bk. Âsım Efendi, *el-Okyânûsü’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît*, 6/299.

³¹ el-Bakara 2/245, Âl-i İmrân 3/37, el-Mâide 5/12, el-Enfâl 8/17, Hûd 11/3,88, en-Nahl 16/67, 75, el-Kehf 18/2, Tâhâ 20/86, el-Hac 22/58, el-Kasas 28/61, Fâtır 35/8, el-Fetih 48/16, el-Hadîd 57/11,18, et-Tegâbün 64/17, el-Müzzemmil 73/20.

³² et-Tegâbün 64/17.

³³ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Tuba Tophan, *Kur’ân’da Hasene Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

İslam'ın belirlediği amaç doğrultusunda değer kazanan fiiller için de kullanılır. Çünkü savaş, esasında yeryüzünü ifsat etmek ve insanlara eziyet vermektir. Ancak Allah'ın sözünü yüceltme ve kafirleri ıslah etme amacıyla yapıldığında hasen sıfatını kazanır.³⁴

1.1.4. حَسَنَة

حَسَنَة, hem isim hem de sıfat olarak kullanılır. İyilik, iyi durum ve iyi nesne anlamlarına gelir. Çoğulu حَسَنَات şeklindedir. Kur'ân'da otuz kez حَسَنَة geçer.³⁵

Kelimenin sonundaki 'ة', mübalağa anlamı katmıştır, dolayısıyla حَسَن ve حَسَنَة arasında ince bir anlam farkı vardır. Askerî bu farkı açıklarken, حَسَنَة kelimesinin mübalağa içermesi sebebiyle حَسَن'den daha üstün olduğunu söylemiştir. Ayrıca farz ve nafil ameller için حَسَنَة kelimesi kullanılırken, mubah işler için حَسَن kelimesi kullanılır. Çünkü mubah işler, insanın yapma veya yapmama konusunda serbest olduğu fiillerdir. Dolayısıyla karşılığında bir sevap umulmaz. حَسَنَة olarak nitelenen fiiller ise, Allah'a itaat ve bağlılık ifade ettiği için çok yerde teşvik edilmiştir.³⁶

İsfahânî الحَسَنَة kelimesini, insanın nefsinde, bedeninde ve işlerinde kendisini mutlu eden her türlü nimet olarak açıklamıştır. السَّيِّئَة, bu kelimenin zıddıdır. Bu iki kelime, iyilik, güzellik, nimet ve bunların zıttı olan kötülük, çirkinlik, ceza anlamlarını içeren müşterek(ortak) lafızlardır.³⁷ Nitekim birçok âyette de bu iki kelime birbirinin zıttı olarak zikredilmiştir.³⁸

Hasene ve seyyienin Kur'ân'da çeşitli anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri hasenenin zafer ve ganimet; seyyienin ise yenilgi anlamlarında kullanılmasıdır. Örneğin Âl-i İmrân sûresi 120., Nisâ sûresi 78. ve Tevbe sûresi 50.

³⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 87.

³⁵ bk. el-Bakara 2/201, Âl-i İmrân 3/120, en-Nisâ 4/40, 78, 79, 85, el-En'âm 6/160, el-A'râf 7/95, 131, 156, 168, et-Tevbe 9/50, Hûd 11/114, er-Ra'd 13/6, 22, en-Nahl 16/ 30, 41, 122, 125, el-Furkân 25/70, en-Neml 27/46, 89, el-Kasas 28/54, 84, el-Ahzâb 33/21, ez-Zümer 39/10, Fussilet 41/34, eş-Şûrâ 42/23.

³⁶ el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, 222.

³⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 235.

³⁸ bk. en-Nisâ 4/79, 85, el-En'âm 6/160, el-A'râf 7/95, 131, er-Ra'd 13/22, en-Neml 27/46, el-Kasas 28/54, 84, el-Fussilet 41/34.

âyetlerde kullanılan حَسَنَة ve سَيِّئَة lafızları Bedir’de ve Uhud’da zafer/ganimet ve ölüm/yenilgi olarak açıklanmıştır. Bunun dışında hasene bazı âyetlerde tevhit; seyyie şirk, bazı âyetlerde hasene bol yağmur ve afiyet; seyyie ise kuraklık ve azab olarak anlaşılmıştır. Ayrıca Kasas sûresi 54., Mü’minûn sûresi 96., Ra’d sûresi 22. ve Fussilet sûresi 34. âyetlerde geçen hasene af ve güzel söz; seyyie eziyet ve çirkin söz olarak açıklanmıştır.³⁹

Hâris b. Ka’b da oğluna nasihat ederken bu iki zıt anlamlı kelimeyi şu şekilde kullanmıştır:

“وَالْتَفَضَّلُ بِالْحَسَنَةِ يَتَّقِي السَّيِّئَةَ، وَالْمُكَافَأَةُ بِالسَّيِّئَةِ دُخُولٌ فِيهَا، وَعَمَلُ السُّوءِ يُزِيلُ النِّعَمَاءَ.”⁴⁰

“İyilikle lütufta bulunmak kötülükten korur. Kötülükle karşılık vermek kötülüğe dalmaktır. Kötü işler yapmak iyilikleri ortadan kaldırır.”

Hülasa الحَسَنَة kelimesi, iyi hal ve hareketleri, hoş giden durum ve tutumları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu anlamıyla hayır ve mâruf kavramlarının eşanlamlısıdır. Ancak bu ikisinden farklı olarak bir fiilin hoş giden, tatmin eden ve hayranlık uyandıran yönünü ifade eder.

1.1.5. أَحْسَنُ

حَسَنَ fiilinin ism-i tafdîl formu olup “en güzel, en iyi” yahut karşılaştırma yapıldığında “daha güzel, daha iyi” anlamlarına gelir.

Cahiliye şairi Nâbige ez-Zübyânî (öl. 604?) Numan b. Münzir’i methettiği kasidesinde şöyle der:

وَرَبَّ عَلَيْهِ اللَّهُ أَحْسَنَ صُنْعِهِ وَكَانَ لَهُ عَلَى الْبَرِيَّةِ نَاصِرًا⁴¹

[الطويل]

Allah ona nimetlerinin en iyisini/güzelini bolca versin ve insanlara karşı onun yardımcısı olsun.

³⁹ Hüseyin b. Muhammed Damegânî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, thk. Abdülhamîd Alî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 172; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 236.

⁴⁰ İbn Ebi’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-belâğa*, thk. İbrâhim Ebü’l-Fadl (Beyrut: Dâru İhyâ, 1967), 120.

⁴¹ en-Nâbige ez-Zübyânî, *Dîvân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 48.

Çoğulu أحسن olarak gelir. Hz. Peygamber'in şu hadisinde bu kelimeyi kullandığı görülmektedir:

” إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا “⁴²

“İçinizde en çok sevdiğim ve kıyamet günü bana en yakın mesafede bulunacak kimseler ahlâkı en güzel olanlarınızdır.”

أحسن Kur'ân-ı Kerîm'de dört ayette Allah'a nispet edilerek Allah'ın boyasının en güzeli olduğu, Allah'tan daha iyi hüküm verecek kimsenin olmadığı ve yaratıcıların en güzelinin Allah olduğu vurgulanmıştır.⁴³ Zümer sûresi 55. âyetteki “وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ” “Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun.” “أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ” “size indirilenin en güzeli” ifadesi ile kastedilen Kur'ân-ı Kerimdir.⁴⁴ Çünkü bir başka âyetle:⁴⁵ “اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي” “Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.” buyrulmuştur.

Hassan b. Sâbit Hz. Peygamber'i övdüğü bir şiirinde bu kelimeyi kullanmıştır:

وَأَحْسَنَ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنِي وَأَجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ النِّسَاءُ
خُلِقْتَ مُبْرَأً مِنْ كُلِّ عَيْبٍ كَأَنَّكَ قَدْ خُلِقْتَ كَمَا تَشَاءُ⁴⁶

[الوافر]

Senden iyisini gözlerim görmedi asla, Senden güzelini doğurmadı hiçbir ana
Her ayıp ve kusurdan pak yaratıldın, sanki sen dilediğin gibi yaratıldın.

1.1.6. حُسْنِي

⁴² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "el-Birr ve's- şıla", 71, 2018.

⁴³ bk. el-Bakara 2/138, el-Mâide 5/50, el-Mü'minûn 23/14, es-Sâffât 37/125.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/116.

⁴⁵ ez-Zümer 39/23.

⁴⁶ Hassân b. Sâbit, *Dîvân* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 19.

أَحْسَن ism-i tafdîl formunun فُعْلَى vezninde müennesidir. Çoğulu حُسْنِيَّات veya حُسْنٌ şeklindedir.⁴⁷ Daha/en iyi ve güzel olan şeylere حُسْنَى denir. Nitekim aşağıdaki âyette iyi işler yapanların akıbetinin daha güzel olacağı حُسْنَى kelimesi ile söylenmektedir:

”لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ“

“İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.”⁴⁸

Âyetteki الحسنى “cennet”, الزيادة ise “Allah-u Teala’yı görmek” olarak tefsir edilmiştir.⁴⁹

حُسْنَى, Tevbe sûresi 107. âyette “... وَلِيَحْلِفْنَ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ...” hayır (iyilik) anlamına, Nahl sûresi 62. âyette “وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ” ise “لَهُمُ الْحُسْنَى” oğullar olarak anlaşılmıştır.⁵⁰

Kur’ân’da حُسْنَى kelimesi on sekiz defa geçmektedir. Bunların dördü Allah’ın en güzel isimlerini ifade eden الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى terkididir. Bir âyette de “الْحُسْنَيْنِ” şeklinde tesniye olarak geçer. Diğerleri ise büyük oranda ‘cennet’ anlamında kullanılmıştır.⁵¹

الحَسَن ve الحَسَنَةُ kelimeleri her ne kadar benzer anlamlarda gibi görünse de aralarında anlam farkları vardır. el-İsfahânî’ye göre الحَسَن kelimesi hem şahıslar hem de olaylar için kullanılır. الحَسَنَةُ kelimesi de aynı şekilde sıfat olarak kullanıldığında şahıslar ve olaylar için kullanılır. الحُسْنَى ise, ikisinden farklı olarak

⁴⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît*, 6/298; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemü’l-luğati’l-‘Arabîyyeti’l-mu‘âsıra* (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 2008), 498.

⁴⁸ Yûnus 10/26.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/115; Damegânî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, 173.

⁵⁰ Damegânî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, 173; Süleymân b. Beşîr Ebü’l-Hasen Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ, 2002), 2/475; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 17/231.

⁵¹ bk. en-Nisâ 4/95, el-A’râf 7/137, 180, et-Tevbe 9/52, 107, Yûnus 10/26, er-Ra’d 13/18, en-Nahl 16/62, el-İsrâ 17/110, el-Kehf 18/88, Tâhâ 20/8, el-Enbiyâ 21/101, el-Fussilet 41/50, en-Necm 53/31, el-Hadîd 57/10, el-Haşr 59/24, el-Leyl 92/6, 9.

yalnızca olaylarda kullanılır; şahısları nitelemek için kullanılmaz. الحَسَن insanlar arasında daha çok göze hitap eden maddi güzelliği ifade etmek için kullanılırken, Kur'ân'da ise basiret yönünden güzel kabul edilen özellikler için kullanılmıştır.⁵²

İhsân kavramının kökü olan حَسَن ve türevlerinden Kur'ân'da kullanılanlar burada detaylı olarak ele alındı. Ancak burada ele alınanlar dışında; tef'îl bâbı olan حَسَّن fiili, bir şeyi iyileştirmek, güzelleştirmek ve süslemek anlamlarında olup mastarı تَحْسِين, ism-i fâili مُحَسِّن şeklindedir. Bu fiil, Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle geçmektedir:

”حَسِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ، فَإِنَّ الصَّوْتَ الْحَسَنَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا“⁵³

“Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz. Zira güzel ses, Kur'ân'ın güzelliğini artırır.”

حَسَّن kökünün, mufâ'ale bâbı olan حَاسَن fiilinin mastarı مُحَاسَنَة ve حَسَانًا, ism-i fâili مُحَاسِن şeklindedir. “Bir kimseye hoş ve güzel muamelede bulunmak, kibar ve yumuşak davranmak” gibi anlamlara gelir. Ayrıca iyiliği yahut güzelliği dışa vurma ve onunla övünme anlamı da vardır. Örneğin, “إِنِّي أَحْسِنُ النَّاسَ بِكَ” cümlesi “أَبَاهِيهِمْ” “İnsanlara senin iyiliği/güzelliğin ile övünüyorum/gurur duyuyorum” anlamına gelir.⁵⁴ Bu anlama örnek olarak, İyâs bin Muâviye (öl. 122/740?)'nin sert yapısı ve dış görünüşünün çirkin olması sebebiyle kadı olmayı reddettiğinde aldığı şu cevap gösterilebilir:

”وَأَمَّا الدَّمَامَةُ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ أَنْ أَحْسِنَ بِكَ أَحَدًا“⁵⁵

“..., çirkinliğin ise (önemli değil), zaten ben seninle birilerine karşı övünmeyi istemiyorum.”

⁵² el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 236.

⁵³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Feđâilü'l-Kur'ân", 35, (No. 3544).

⁵⁴ Ahmed Rızâ, *Mu'cemü metni'l-luğa* (Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, 1958), 2/90.

⁵⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 1/101.

Ayrıca, اسْتَحْسَنَ, istif ‘âl bâbı olup “bir şeyi iyi kabul etmek, iyi olduğuna inanmak” ve تَحَسَّنَ, tefe‘ul bâbı olup, “güzelleşmek” anlamına gelir.⁵⁶

Kök hakkındaki bu incelemeden sonra, حَسَنَ’nin if‘âl babı olan “أَحْسَنَ” ve türevleri ele alınacaktır. Fiilin ism-i fâil kalıbı olan “مُحْسِنٍ” için de ayrıca bir başlık verilmeyecek, örneklere dahil ederek anlamı üzerinde durulacaktır.

1.2. İhsân Kavramının Anlam Tahlili

أَحْسَنَ mâzi fiili, yukarıda anlamı açıklanan حَسَنَ sülâsî fiilinin if‘âl vezni olup mastarı إِحْسَان şeklinde gelir. Bu kavram, diğer pek çok Arapça kelime olduğu gibi kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar taşır. İlk dönem Arapça sözlükler incelendiğinde kimi sözlüklerde حَسَن kökü altında bulunan أَحْسَن fiili ile ilgili geniş bilgi ve açıklamalara yer verilmiş, kimi sözlüklerde ise daha kısa bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Sonraki dönem sözlüklere bakıldığında ise أَحْسَن fiilinin karşılığının daha sistematik biçimde belirginleştiği görülmektedir. Bu bölümde ilk dönem ve son dönem Arapça sözlüklerden edinilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkan tanımlar ele alınacak ve şiirlerden örneklerle desteklenerek açıklanacaktır. Ayrıca, sözlüklerde kelimenin zıttı üzerinden açıklamalar yapılması sebebiyle أَحْسَن nin zıttı olan أَسَاء ile ilgili birtakım örneklere de yer verilecektir.⁵⁷

⁵⁶ Ayrıca “tırış olmak” anlamına geldiği de söylenmiştir. Örnek olarak “دَخَلَ الْحَمَّامَ فَتَحَسَّنَ” (Banyoya girdi ve tırış oldu.) cümlesi gösterilmiştir. bk. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/190; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Kahire: el-İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâi't-Turâs, 2000), 5/344.

⁵⁷ İhsân kavramının anlamına ilişkin bilgilerde temelde şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrâhîm Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1988), Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001), Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhü'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîttü'l-a'zam ve'l-muhîttü'l-a'zam*, thk. Abd el-Hamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), Ebû'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* thk. Safvân Adnân Davûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 2014), Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut:

1.2.1. İyilik Etme ve İkranda Bulunma

İhsân, إلى, ل, veya ب harf-i cerri ile kullanıldığında “(başkasına) iyilik yapma” anlamına gelir.

Muhadram şair Ka‘b b. Sa‘d b. Amr el-Ganevî (öl.?)’nin aşağıdaki beyitlerde kullandığı “أَحْسَنَ إِلَى” fiili “iyilik etme” anlamındadır:

فَإِنْ تَكُنِ الْأَيَّامُ أَحْسَنَ مَرَّةً إِلَى، فَقَدْ عَادَتْ لَهُنَّ ذُنُوبٌ⁵⁸

[الطويل]

Zaman bana bazen iyilikler getirmiş olsa da/ iyilik etse de kötülüklerini göz ardı edemem.

Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed el-Büstî'ye (öl. 400/1010) ait aşağıda zikredilen beyitlerin tümünde insanlara iyilik etme ve kötülükten kaçınma vurgusu yapıldığı ve “iyilik etmek” anlamında “أَحْسَنَ إِلَى” fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

أَحْسِنُ إِلَى النَّاسِ تَسْتَعْبِدُ قُلُوبَهُمْ فَطَالَمَا اسْتَعْبَدَ الْإِنْسَانُ إِحْسَانُ
وَإِنْ أَسَاءَ مُسِيءٌ فَلْيَكُنْ لَكَ فِي عُرُوضِ زَلَّتِهِ صَفْحٌ وَغُفْرَانٌ⁵⁹

[البسيط]

İnsanlara iyilikte bulun ki onların gönlüne giresin, zira nice insanın gönlünü cezbeden iyiliktir.

Bir kimse sana kötü muamelede bulunursa da onun hatasını affet ve bağışla.

Dâru'l-Fikr, 1990), Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 73, Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muhtâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 189, Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs* (Dâru'l-Hidâye, 2001), 34/418, Ahmed Abdü'l-Vehhâb Bekîr, *Mu'cemu ümmehâti'l-ef'âl* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 1/269, Hasan Saîd el-Kermî, *el-Hâdî ilâ lûgati'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Lübnân, 1991), 1/468, Cübrân Mesud, *er-Râid* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992), 28, Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî, *Akrabü'l-mevârid* (İran: Menşûrât-i Mektebet-i Âyetullâh el-Moraşî el-Necefi, 1403), 193, Luvîs Malûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-lûga ve'l-a'lâm* (Beyrut, ts.), 134, Komisyon, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 5/242; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-'Arabiyyü'l-esâsî* (Tunus: el-Munazzamatü'l-'Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 2003), 318, İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye, 1972), 218, John Penrice, *A Dictionary and Glossary of The Koran* (India: Adam Publishers, 1991), 35.

⁵⁸ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâdî (b.y.: Nahda, ts.), 561.

⁵⁹ Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed el-Büstî, *Dîvânü Ebi'l-Feth el-Büstî* (Şam: Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye, 1979), 187.

يَا أَكْثَرَ النَّاسِ إِحْسَانًا إِلَى النَّاسِ وَأَحْسَنَ النَّاسِ إِغْضَاءً عَنِ النَّاسِ
نَسِيتُ عَهْدَكَ وَالنَّسِيَانَ مُعْتَفَرٌ فَاغْفِرْ فَأَوَّلُ نَاسٍ أَوَّلُ النَّاسِ⁶⁰

[البسيط]

Ey insanlara en çok iyilik yapan ve onları en güzel şekilde affeden!

Sana olan ahdimi unuttumsa da unutmak affedilir, sen de affet, nitekim unutanların ilki, ilk insan (Hz. Âdem) idi.

رَأَيْتُ النَّاسَ مَنْ يُحْسِنُ إِلَيْهِمْ وَيَأْمَنُ مَكْرَهُمْ فَهُوَ السَّعِيدُ
وَذَلِكَ لِأَنَّ شَرَّهُمْ قَرِيبٌ وَخَيْرَهُمْ إِذَا اخْتَبَرُوا بَعِيدُ⁶¹

[الوافر]

Gördüm ki asıl mutlu insanlara iyiliklerde bulunan ve onların kötülüklerinden emin olandır / Çünkü insanların kötülükleri yakın, iyilikleri ise uzaktır.

Bu anlamda diğer bir örnek, İbnü'l-Fâriz (öl. 632/1235)'ın aşağıdaki beytinde “iyilik etmek” anlamında kullandığı “أَحْسَنْتَ لِي” fiilidir:

أَحْسَنْتَ لِي مِنْ حَيْثُ لَا تَدْرِي وَإِنْ كُنْتُ الْمُسِيءَ فَأَنْتَ أَعْدَلُ جَائِرٍ⁶²

[الكامل]

*Farkında olmayarak bana iyilik ettin, kötülük yapsan bile en âdil zalim sensin.*⁶³

İbnü'l-Mukaffa (öl.142/759) da şu sözünde “أَحْسَنَ إِلَى” fiilini bu anlamda kullanmıştır:

”وَأِنَّمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْنَا بِقَضَائِهِ إِذْ وَفَّقَكَ لَنَا عِنْدَ مَوْتِ مَلِكِنَا وَكَرَّمْنَا بِكَ“⁶⁴

⁶⁰ el-Büstî, *Dîvânü Ebi'l-Feth el-Büstî*, 109.

⁶¹ el-Büstî, *Dîvânü Ebi'l-Feth el-Büstî*, 75.

⁶² Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî, *Dîvânü İbni'l-Fâriz* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 149.

⁶³ İbnü'l-Fâriz'ın dîvânını, “el-Menhelü'l-Fâiz fi Tercemeti Dîvânî İbni'l-Fâriz” adlı eserinde tercüme ve şerh eden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (öl. 1939) aktardığımız bu beyti şu şekilde tercüme etmiş ve açıklamıştır: “Bilmeyerek ya'nî fenalık niyetiyle bana iyilik etdin. İsâetkâr olduysan bile cevri edenin en âdilisin.” (Bilmeden bana iyilik etdin, muhsin olmayarak seni müsi' farz etsek bile câirin a'deli olmuş ve câir olmadığın hâlde adl ile mevsûf bulunmuş olursun.) bk. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, *el-Menhelü'l-Fâiz*, haz. Muhammet İnce, ed. İsmet İpek (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 251.

⁶⁴ Abdullah İbnü'l-Mukaffa, *Âşâru İbni'l-Mukaffa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 238.

“Allah, hükümdarımız öldüğü zaman seni bizim başımıza getirerek bize ihsânda bulundu/iyilik etti ve biz seninle değer kazandık.”

“أَحْسَنَ إِلَى”nın kullanımına hadislerden bir örnek olarak, iyi davrandığı halde kötülük gördüğü akrabalarını Hz. Peygamber’e şikâyet eden kimsenin şu sözleri verilebilir:

أَنَّ رَجُلًا قَالَ: “يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لِي قَرَابَةً أَصْلَهُمْ وَيَقْطَعُونَنِي، وَأُحْسِنُ إِلَيْهِمْ وَيُسِيئُونَ إِلَيَّ، وَأَحْلُمُ عَنْهُمْ وَيَجْهَلُونَ عَلَيَّ.” قَالَ: “لَئِنْ كُنْتَ كَمَا تَقُولُ، فَكَأَنَّمَا تُسِفُّهُمْ الْمَلَّ، وَلَا يَزَالُ مَعَكَ مِنَ اللَّهِ ظَهِيرٌ عَلَيْهِمْ، مَا دُمْتَ عَلَى ذَلِكَ.”⁶⁵

Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek, “Yâ Resûlallah! Benim yakınlarım var! Ben onlarla irtibatımı sürdürüyorum, onlar benimle alâkayı kesiyorlar! Ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar! Ben onlara yumuşak davranıyorum, onlar bana kaba davranıyorlar!” der. Bunun üzerine o, “Eğer dediğin gibi isen, onlara sıcak kül yutturmuş oluyorsun. Sen böyle devam ettikçe Allah onlara karşı daima sana bir yardımcı verecektir!” buyurur.

أَحْسَنَ, “iyilik etme” anlamında ب harf-i cerri ile de kullanılır. Örneğin Yûsuf (a.s), Allah’ın kendisine olan iyiliğini zikrederken “وَقَدْ أَحْسَنَ بِي” “Rabbim bana ikramda bulundu” ifadesinde ب harfini kullanmıştır.⁶⁶

Aynı şekilde Küseyyir (öl. 105/703)’in şu beytinde de bu harf-i cer ile kullanıldığı görülmektedir:

أَسِيئِي بِنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةَ لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةٌ إِنْ تَقَلَّتْ⁶⁷

[الطويل]

Bize ister kötü davran ister iyi, seni suçlamayız

Sen bizi terk etsen de biz seni terk edecek değiliz.

أَحْسَنَ إِلَى’nin zıttı “أَسَاءَ إِلَى / ل”, “kötülük yapmak, kötü davranmak” tır.

Cahiliye şairi Teebbeta Şerran bir beytinde şöyle demektedir:

⁶⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "el-Birr ve's- şıla ve'l-âdâb", 2558.

⁶⁶ Yûsuf 12/100.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü 'l- 'Arab*, 13/116.

فَإِنْ تَصْرَمِينِي أَوْ تُسَيِّئِي لِعِشْرَتِي فَإِنِّي لَصَرَّامُ الْقَرِينِ مُعَاشِرٌ⁶⁸

[الطويل]

Beni terk edip gidersen yahut sana olan dostluğuma ihanet edersen (zarar verirsen) / Ben de elbette dostluğu(mu) keserim, (aynıyla) davranırım.

إحسان, bazen de genel anlamda iyiliklerin hepsini ifade eder ve harf-i cer almadan da gelebilir. Mütenebbî'nin Seyfûddeve'yi methettiği beyitlerinden birinde, onun genel anlamda iyiliklerini anlatmak için إحسان kelimesini kullanması buna örnektir:

فَلَا تَعْجَبَا إِنِّ السُّيُوفَ كَثِيرَةٌ وَلَكِنَّ سَيْفَ الدَّوْلَةِ الْيَوْمَ وَاحِدٌ

لَهُ مِنْ كَرِيمِ الطَّبَعِ فِي الْحَرْبِ مُنْتَضِ وَ مِنْ عَادَةِ الْإِحْسَانِ وَالصَّفْحِ غَامِدٌ⁶⁹

[الطويل]

Kılıçların çok sayıda olması sizi şaşırtmasın, bugün aramızda yalnızca bir tane 'Seyfû'd-devle' var

O savaşta kılıcını cömertliğinden dolayı çıkarır, kınına geri koyması da onun iyiliği ve bağışlayıcılığı sayesinde.

Benzer bir örnek yine Mütenebbî'nin şu beyitlerinde görülmektedir:

وَقَيَّدْتُ نَفْسِي فِي ذَرَاكَ مَحَبَّةً وَمَنْ وَجَدَ الْإِحْسَانَ قَيْدًا تَقَيَّدَا

إِذَا سَأَلَ الْإِنْسَانُ أَيَّامَهُ الْغِنَى وَكُنْتُ عَلَى بُعْدٍ جَعَلْتُكَ مَوْعِدًا⁷⁰

[الطويل]

Sana olan sevgimden dolayı civarından ayrılmaz oldum, zira kişi iyilik gördüğü kapının eşiğinden ayrılmaz.

İnsan senden uzaktayken günlerin kendisine zenginlik getirmesini arzu ederse ancak sana ulaştığında zenginliğe kavuşur.

Mütenebbî, aşağıdaki beyitlerinde de genel anlamda iyiliklerden bahsetmektedir:

⁶⁸ Dîvânü Te'ebbêta Şerran ve Aḥbâruh , 97.

⁶⁹ Ebü't-Tayyib Ahmed el-Mütenebbî, Dîvân (Beyrut: Dâru Beyrût, ts.), 319.

⁷⁰ el-Mütenebbî, Dîvân, 373.

وَلَتَرَكُ لِلْإِحْسَانِ خَيْرٌ لِّمُحْسِنٍ إِذَا جَعَلَ الْإِحْسَانَ غَيْرَ رَبِّيبٍ⁷¹

[الطويل]

İyilik yaptığında tam yapmayanın, hiç yapmaması daha iyidir.

يَا أَيُّهَا الْمُحْسِنُ الْمَشْكُورُ مِنْ جِهَتِي وَالشُّكْرُ مِنْ قِبَلِ الْإِحْسَانِ لَا قِبَلِي
مَا كَانَ نَوْمِي إِلَّا فَوْقَ مَعْرِفَتِي بَأَنَّ رَأْيَكَ لَا يُؤْتِي مِنَ الزَّلَلِ⁷²

[البسيط]

Ey iyilikler sahibi, kendisine şükrettiğim kimse, sana asıl şükreden ben değilim, senin yaptığın iyiliklerdir ve ben ancak senin görüşlerinde hata olmadığını bildikten(anladıktan) sonra huzurla uyuyabildim.

فَأَحْسَنُ وَجْهِهِ فِي الْوَرَى وَجْهُهُ مُحْسِنٍ وَأَيْمَنُ كَفِّ فِيهِمْ كَفُّ مُنْعَمٍ⁷³

[الطويل]

Mahlukat içinde en güzel yüz iyilik sahibinin yüzü, en bereketli el de lütufta bulunanın elidir.

Aşağıdaki beyitte Ebü'l-'Alâ' el-Maarrî (öl. 449/1057) hoşnut olunan ve arzulanan şeylerde dahi aşırıya gitmenin uzaklaşmaya ve geri durmaya sebep olabileceğini anlatmaktadır. Bu durumu, çok soğuk olduğunda tatlı sudan bile hoşlanılmayacağı örneği üzerinden açıklamaktadır. Muhatabının iyiliklerinin çok olduğundan söz etmek ve onu methetmek için الإحسان kelimesini kullandığı görülmektedir:

لَوْ اخْتَصَرْتُمْ مِنَ الْإِحْسَانِ زُرْتُكُمْ وَالْعَذْبُ يُهْجَرُ لِلْإِفْرَاطِ فِي الْخَصَرِ⁷⁴

[البسيط]

*İhsânlarınızı biraz kıssaydınız sizi ziyaret ederdim,
Zira çok soğuk olduğunda tatlı sudan bile kaçılır.*

⁷¹ el-Mütenebbî, *Dîvân*, 323.

⁷² el-Mütenebbî, *Dîvân*, 339.

⁷³ Ebü'l-Kâsım İsmail b. 'Abbâd et-Tâlikânî es-Sâhib, *el-Emsâlû's-sâ'ire min şî'ri'l-Mütenebbî*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn (Bağdat: Mektebetün'n-Nahda, 1385/1965), 60.

⁷⁴ Ebü'l-'Alâ' el-Maarrî, *Sakṭü'z-zend* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1957), 56.

1.2.2. Bir Şeyi Bilme ve İyi Bir Şekilde Yapma

أَحْسَن fiiline sözlüklerde verilen bir diğer anlam ise “bir şeyi bilmek, iyi bir şekilde yapmak veya o şeyde kabiliyetli olmak” anlamıdır.⁷⁵ Bu yönüyle أجاد fiiliyle eş anlamlıdır. Örneğin “أَحْسَن السَّاحَةِ” cümlesi fâilin iyi yüzdüğünü, “يُحَسِّنُ” nişan alma konusunda mâhir olduğunu, “أَحْسَنَ الْمُعَامَلَةَ” ise iyi davrandığını ifade eder. Bir kimse hakkında “هُوَ يُحَسِّنُ بِالْعَرَبِيَّةِ” denildiğinde “O iyi Arapça bilir” olarak anlaşıldığı gibi, “Arapçaya vakıftır” şeklinde tercüme etmek de mümkündür.⁷⁶ Cevherî (öl. 400/1009’dan önce), İbn Manzûr (öl. 711/1311) ve Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415) de أَحْسَن fiilinin anlamlarından birinin “bilmek” olduğunu söylemiştir. “هُوَ يُحَسِّنُ الشَّيْءَ إِحْسَانًا” cümlesini örnek vererek ve anlamının “يَعْلَمُهُ” “O falan şeyi/işi biliyor” olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷ Örneğin, Antere bin Şeddâd’ın (öl. 640?) şu sözüne bilmek anlamı verilebilir:

“الْعَبْدُ لَا يُحَسِّنُ الْكَرَّ، إِنَّمَا يُحَسِّنُ الْجَلَابَ”⁷⁸

“Köle savaşmayı ve hücumu bilmez/iyi yapamaz, o ancak süt sağmayı bilir/iyi yapar.”⁷⁹

⁷⁵ Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, 6/298. Ayrıca “أَسَاءَ الشَّيْءَ” bu anlamın zıttı olup bir şeyi ifsat etmek yahut iyi biçimde yapamamak/kabiliyeti olmamak anlamlarına gelir. Bu anlamda Arapçada “أَسَاءَ كَارَةً مَا عَمِلَ” şeklinde bir deyim vardır ve bir işi zorla yapan kimsenin, o işi güzel yapmaması yahut baştan savarak yapması anlamında kullanılır. bk. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî el-Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 338.

⁷⁶ Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Beyrut: Librairie Du Liban, 1968), 2/577.

⁷⁷ el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhü'l-'Arabîyye.*, 5/2099; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/117; Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1189.

⁷⁸ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 237.

⁷⁹ Alıntı yapılan cümlelerin söylenme sebebi şöyledir: Muallaka şairlerinden olan Antere, cesaret ve atılganlığı ile bilinmektedir. Annesi siyahi bir köle olan şair, Benî Abs ve Benî Zübeyn arasında cereyan eden bir savaşta iken babası saldırmasını söylemiş ancak Antere savaşmaya girişmemiş ve yukarıda verdiğimiz cümleyi söylemiştir. Babası da bunun üzerine “Derhal düşmana hücum et, artık hürsün!” demiş ve Antere büyük kahramanlıklar göstererek savaşın kendi kavmi lehine sonuçlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu cümleden anlaşılan şairin zikrettiği hususlarda kabiliyeti olmadığı, dolayısıyla onları bilmediğini ifade etmesidir. Bu nedenle bilmek olarak tercüme edildi.

Hiz. Ali'nin “*قِيَمَةُ الْمَرْءِ مَا يُحْسِنُ*” (bazı rivâyetlerde *قِيَمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُهُ*) “*Her insanın değeri, bilgisi kadardır.*” sözündeki *يُحْسِنُ* fiili ‘bir şeyi hakkıyla, yakîn üzere iyi bir şekilde bilmek’ olarak anlaşılmıştır.⁸⁰ Ayrıca bu söz “İnsanlar işlerini ihsânla yapmalarına göre değer kazanır” şeklinde de tercüme edilmiştir. Çünkü ihsân, insanın yaptığı işi nasıl yapmasını gerektiğini bilmesi ve bu bilgisini en güzel şekilde eyleme dönüştürmesidir.⁸¹

Bir şeyi bilmek ve onu iyi biçimde yapmak anlamına İbnü'l Mukaffa'nın bir hikayesinde geçen şu cümle de örnek gösterilebilir:

“*فَدَعَا الْمَلِكُ بِالسَّائِحِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَرْقِيَ وَلَدَهُ فَقَالَ: لَا أَحْسِنُ الرَّقْيَ وَلَكِنْ أَسْقِيهِ مِنْ مَاءِ هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَيَرَأَى بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى.*”⁸²

“*Kral seyyahı çağırdı ve çocuğuna rukye yapmasını emretti. Seyyah da “Ben rukyeyi iyi yapamam/bilmem ancak ona bu bitkinin suyundan içiririm, Allah’ın izni ile iyileşir.” dedi.*

Ebü Abdullah İbn Tabâtabâ (öl. 199/815) ilim talep etmeye teşvik ettiği aşağıdaki beyitlerinde ikinci mısraın sonunda, yukarıda zikredilen Hiz. Ali’ye atfedilen sözü kullanmıştır. Önceki beyitlerin ilim konusunda söylenmiş olmasına ve şiirin genel muhtevasının ilme teşviki mevzu edinmesine bakarak şairin “*يُحْسِنُونَهُ*” fiilini “bilmek, bilgi sahibi olmak” anlamında kullandığı söylenebilir:

وَيُحْسِنُ بِالْجَهْلِ الذَّمِيمُ ظُنُونَهُ وَيَزْعُمُ أَنَّ الْعِلْمَ لَا يَجْلِبُ الْغِنَى
فَقِيَمَةُ كُلِّ النَّاسِ مَا يُحْسِنُونَهُ⁸³ فَيَا لَائِمِّي دَعْنِي أَعَالِي بِقِيَمَتِي

[الطويل]

Zannediyor ki ilim zenginlik getirmez, mezmûm adam cehalete hüsnü zan besliyor.

Ey beni eleştirip duran, bırak da artırayım kıymetimi, zira her insanın kıymeti bildiği şeyler kadardır.

⁸⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-‘akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâ, ts.), 7/81.

⁸¹ Mustafa Çağrıçı, “İhsân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁸² İbnü'l-Mukaffa, *Âsâru İbni'l-Mukaffa*, 233.

⁸³ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrahim Sâmerrâî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 270.

Bir şeyi iyi biçimde yapmak anlamı ile ilgili, Teebbeta Şerran'ın engebeli ve korkutucu bir dağ yolundan geçişini anlattığı şiirinde geçen aşağıdaki beyit örnek gösterilebilir. Şair bu zorlu yolu geçmekte karşılaştığı güçlüğü anlatmış ve haber veren kimselerin yahut bu yoldan daha önce geçip haberdar olanların hiçbir şekilde kendisine bu zorluğu anlatmadıklarından yakınmış ve bunu söylerken de “كَمْ يُحْسِنُ” fiilini kullanmıştır. O halde beyitte geçen ilgili fiilin “iyi/güzel yapmadı” anlamında kullanıldığı söylenebilir:

تَعَسَّفْتُ بِاللَّيْلِ كَمْ يَهْدِنِي لَهُ دَلِيلٌ وَلَمْ يُحْسِنْ لِي النَّعْتَ خَابِرٌ⁸⁴

[الطويل]

Ben hiçbir rehber olmaksızın geceleyin o dar dağ yolunu aştım, hiçbir haberci de bana orayı iyice anlatmadı.

Bu anlama gelen diğer bir örnek, şair İmruülkays'ın, Benî Esed kabilesinden olan Besbâse isimli bir kadının kendisini yaşlılıkla ve eskisi gibi eğlenmemekle suçladığını söylediği beytidir. Şairin bu beytinde لَا يُحْسِنُ fiilini “güzel yapmamak/becerememek” anlamında kullandığı görülmektedir:

أَلَا زَعَمْتُ بِسَبَاسَةَ الْيَوْمِ أَنَّنِي كَبِرْتُ وَأَنْ لَا يُحْسِنُ اللَّهُوْ أَمْثَالِي⁸⁵

[الطويل]

Besbâse zannetti ki ben yaşlandım ve benim gibiler artık iyi eğlenemez.

Muhadram şair Ümeyye b. Ebi's-Salt (öl. 8/630?) mal biriktirip yığmayı zemmettiği bir beytinde “أَحْسَنَ تَدْبِيرًا” ifadesini kullanmıştır. Şair أَحْسَنَ fiili ile mal sahibinin malı ile ilgili tasarrufu ve harcamayı iyi/güzel bir şekilde yapmasını kastetmiştir:

إِذَا اكْتَسَبَ الْمَالَ الْفَتَى مِنْ وُجُوهِهِ وَأَحْسَنَ تَدْبِيرًا لَهُ حِينَ يَجْمَعُ⁸⁶

[الطويل]

Kişi her türlü parayı/serveti kazanıp ve bu parayı iyi yönetip biriktirdiğinde...

⁸⁴ Dîvânü Te'ebbeta Şerran ve Aḥbâruh , 95.

⁸⁵ İbn Hucr, Dîvânü İmruülkays, 28.

⁸⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/202.

Bir diğer örnek, Hz. Ali'ye nispet edilen bir beytin ilk şatırındaki “أَحْسَنْتَ ظَنُّكَ” ifadesidir:

أَحْسَنْتَ ظَنُّكَ بِالْأَيَّامِ إِذْ حَسَنْتَ وَلَمْ تَخَفْ سَوْءَ مَا يَأْتِي بِهِ الْقَدَرُ
وَسَاَلَمَتَكَ اللَّيَالِي فَاغْتَرَرْتَ بِهَا وَعِنْدَ صَفْوِ اللَّيَالِي يَحْدُثُ الْكَدَرُ⁸⁷

[البسيط]

Günlerin iyi geçtiğine hüsn-i zan beslediğin için kaderin sana getireceği kötülüklerden korkmadın.

Gecelerin dertsiz geçti, sen de buna aldandın, ancak (unutmayasın ki) geceler aydınlık(açık) olduğunda bulanıklık olur.

Bu anlama verilebilecek diğer bir örnek, medih şairi Ebû Mihcen Nusayb b. Rebâh (öl. 108/726)'ın Abdülazîz b. Mervân'ı methettiği beyitleridir. Şair, Mervân'ın bir şey söylediğinde ya da konuştuğunda sözünün güzel olduğunu söylemek için “يُحْسِنُ الْقَوْلَ” ifadesini kullanmıştır:

فَبَشِّرْ أَهْلَ مِصْرَ فَقَدْ أَتَاهُمْ مَعَ النَّيْلِ الَّذِي فِي مِصْرَ نَيْلُ
يَقُولُ فَيُحْسِنُ الْقَوْلَ ابْنُ لَيْلَى وَيَفْعَلُ فَوْقَ أَحْسَنَ مَا يَقُولُ⁸⁸

[الوافر]

Mısır halkına müjdeler olsun! Kendilerine Nil'le beraber bir Nil daha geldi.

Leyla'nın oğlu, bir şey söylediğinde en iyisini/güzelini söyler, yaptıkları ise söylediklerinin en güzelinden de üstündür.

Emevî dönemi şairlerinden Ferezdak, h. 72 yılında halife Abdülmelik b. Mervân ile Hicaz'da halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in Irak valisi Musab b. Zübeyr arasında Meskin mevkiinde gerçekleşen ve Musab'ın ölümüyle sonuçlanan savaşı anlattığı aşağıdaki şiirinde, Abdülmelik'in kahramanca savaşmasını methederken “ustaca yapmak” anlamlarında “يُحْسِنُونَ” fiilini kullanmıştır:

إِذَا لَاقَى بَنُو مَرْوَانَ سَلَّوْا لِدِينِ اللَّهِ أَسْيَافًا غَضَابَا
صَوَارِمَ تَمْنَعُ الْإِسْلَامَ مِنْهُمْ يُوَكِّلُ وَقَعُهُنَّ بِمَنْ أَرَابَا

⁸⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî, *Dîvânü Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, nşr. Abdülaziz el-Kerem (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1988), 49.

⁸⁸ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 219; Ahmed Şevki Dayf, *el-'Asru'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l Meârif, 2018), 224.

بِهِنَّ لَقُوا بِمَكَّةَ مُلْحِدِيهَا وَمَسْكِنَ يُحْسِنُونَ بِهَا الضَّرَابَا⁸⁹

[الوافر]

Mervân oğulları düşmanlarıyla karşılaşınca Allah'ın dini adına kılıçlarını öfkeyle çekti.

Keskin kılıçlar İslam'ı koruyor, o kılıçlar ki şüpheye düşenlere karşı çekilir.

Onlar keskin kılıçlarıyla Mekke'de inkarcılarla karşılaştılar.

Ve Meskin bölgesinde de çok iyi dövüştüler/çarptılar.

Bu anlamdaki bir diğer örnek, Emevi dönemi şairi Ebü'l-Abbâs el-A'mâ (öl. 140/758?)'nin münafığı tarif ettiği beyitlerdir. Şair, münafık kimselerin kalpleri kabul etmediği halde İslam hakkında konuştuklarında güzel sözler söylediklerini anlattığı bu beytinde “أَحْسَنَ وَصَفَهُ” ifadesini “güzel yaptı, güzel sözler söyledi” anlamında kullanmıştır:

إِذَا وَصَفَ الْإِسْلَامَ أَحْسَنَ وَصَفَهُ بِفِيهِ، وَيَأْبَى قَلْبُهُ وَيَهْجُرُهُ

وَأِنْ قَامَ قَالَ الْحَقَّ مَا دَامَ قَائِمًا تَقِيُّ اللِّسَانَ كَافِرٌ بَعْدُ سَائِرُهُ⁹⁰

İslam'ı anlattığında güzel sözler söyler, halbuki kalbi yüz çevirmiş, onu terk edip gitmiştir.

Ayağa kalkıp konuştuğunda hakkı söyler, dili dindardır ancak diğer azaları kâfirdir.

Abbâsî dönemi şairlerinden Buhtürî (öl. 284/897)'nin, Mısır valisi Salih b. Fadl'ı methettiği kasidesinin bir beytinde أَحْسَنَ fiilini, “iyi yapmak” anlamında kullanmıştır:

أَحْسَنْتَ فِي فِعْلٍ وَفَضَلَ مَقَالَةً فَحَظَيْتَ بِالْإِفْضَالِ وَالْإِحْسَانِ⁹¹

[الكامل]

İşini iyi yaptın ve sözünü de iyi söyledin, bunlarla da takdir kazandın.

⁸⁹ Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sasaa et-Temîmî, *Dîvânü'l-Ferezdağ*, haz. Ali Fâûr (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 24.

⁹⁰ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 218.

⁹¹ Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ el-Buhtürî, *Dîvânü'l-Buhtürî*, thk. Hasan Kâmil es-Sîrafî (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 2344.

Mütenebbî'nin, hükümdar Muhammed b. Tuğç'u (öl. 334/946) ve onun dedelerini methettiği aşağıdaki beyitlerde “المُحْسِنُونَ” kelimesini “usta/mâhir olanlar”, “يُحْسِنُونَ” fiilini de “güzel/iyi şekilde yapmak” anlamında kullandığı görülmektedir:

هُمْ الْمُحْسِنُونَ الْكَرَّ فِي حَوْمَةِ الْوَعْيِ وَأَحْسَنُ مِنْهُمْ كَرُّهُمْ فِي الْمَكَارِمِ
وَهُمْ يُحْسِنُونَ الْعَفْوَ عَنْ كُلِّ مُذْنِبٍ وَيَحْتَمِلُونَ الْغُرْمَ عَنْ كُلِّ غَارِمٍ⁹²

[الطويل]

Onlar savaş meydanında atılganlık/hücum konusunda mâhir kimselerdi, iyiliklerdeki atılganlıkları ise ondan kat kat güzeldir.

Her suçluyu mutlaka en iyi şekilde affeder, borçluların da sıkıntısını giderirlerdi.

Bu anlam altında vereceğimiz diğer bir örnek beyit ise, Eyyûbiler dönemi şairi Bahâ Züheyr (öl. 656/1258)'in أَحْسِنُ fiilini “güzel şekilde yapmak” anlamında kullandığı beyitleridir:

يَا غَائِبًا أَهْدَى مَحَا سِنَهُ إِلَيَّ وَظَرَفَهُ
وَرَدَ الْكِتَابُ مُضْمَنًا مَا لَسْتُ أَحْسِنُ وَصَفَهُ⁹³

[مجزوء الكامل]

Ey bana iyiliklerini ve inceliğini sunan!

*Benim iyi anlatamadığım şeyleri ihtivâ eden mektubun bana ulaştı.*⁹⁴

Bu anlamda son örnek, Demîrî (öl. 808/1405)'nin yapılan işleri en iyi şekilde yapmayı öğütlediği beyitleridir:

إِذَا كُنْتَ فِي أَمْرٍ فَكُنْ فِيهِ مُحْسِنًا فَعَمَّا قَلِيلٍ أَنْتَ مَاضٍ وَتَارِكُهُ

⁹² el-Mütenebbî, *Dîvân*, 211; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-Dehr*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/235.

⁹³ Bahâüddin Ebû'l-Fadl Züheyr, *Dîvânü Bahâüddin Züheyr* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1968), 207.

⁹⁴ E. H. Palmer, Bahâ Züheyr'in dîvânını manzum biçimde İngilizceye tercüme etmiş ve iki cilt halinde Cambridge'de yayınlamıştır. Bu beyitlerin tercümesini şu şekilde yapmıştır: “*Thou, who, though absent from my arms, Dost yet present me with thy charms, Thy letter came, but it, alas! Doth all my eulogies surpass.*” Dolayısıyla ikinci şatr, “*Benim övgülerimi aşan (benim övmemin yetersiz kalacağı) mektubun bana geldi.*” olarak da tercüme edilebilir. bk. Edward Henry Palmer, *The Poetical Works of Behâ-ed-Din Zoheir of Egypt* (London: Cambridge University Press, 1877), 2/169.

فَكَمْ دَحَتِ الْأَيَّامُ أَرْبَابَ دَوْلَةٍ وَقَدْ مَلَكَتْ أَضْعَافَ مَا أَنْتَ مَالِكُهُ⁹⁵

Bir iş yaptığında onu en iyi şekilde biçimde yap, zira çok geçmeden o işi bırakıp gideceksin

(Unutma ki) Zaman, senin servetinin kat kat fazlasına sahip nice devletlilerin hakkından gelmiştir.

Türkçeye “*hüsnü zanda bulunmak*” olarak geçen ve “bir kimse veya bir şey hakkında iyi niyet beslemek” anlamına gelen “أَحْسَنَ الظَّنِّ” ifadesi de “bir şeyi iyi yapma” çerçevesinde değerlendirilebilir.⁹⁶

1.2.3. Yapılan İş En İyi Şekilde Yapma

İhsân kavramına sözlüklerde verilen bir diğer anlam, yapılan işi en mükemmel şekilde hakkını vererek yapmak ve güzelliğine güzellik katmaktır. Daha önce de ifade edildiği gibi أَحْسَنَ sarf yönünden bakıldığında, if‘âl babındadır. Bu bâbın fiile kazandırdığı anlamlardan biri “الكَثْرَةُ / çokluk” olup mübalağa anlamı ifade eder.⁹⁷ Dolayısıyla أَحْسَنَ fiili, yapılan işi iyi yapmanın yanı sıra “en iyi şekilde” yapmayı da ifade eder. Bu manada اتَّقَنَ ve حَسَّنَ fiilleri ile eş anlamlıdır.⁹⁸

İhsân kavramının en güzel tanımı kabul edilen Cibril hadisinde ‘İhsân nedir?’ sorusuna Hz. Peygamber’in verdiği cevap da bu anlamı haizdir. Zira Cebrail Hz. Peygamber’e ihsânın ne olduğunu sorunca O, “Allah’a O’nu görüyormuş gibi iman etmendir. Sen O’nu görmesen de O seni görür” cevabını vermiştir.⁹⁹ Böylece Hz.

⁹⁵ Ahmed Kabeş, *Mecma‘u’l- hikem ve’l-emsâl fi’ş-şî‘ri’l-‘Arabî* (Şam, 1985), 15.

⁹⁶ Sözlüklerde “ظَنُّ بِهِ خَيْرًا / bir kimse hakkında iyi düşünmek” olarak verilmiştir. bk. Ahmed Abdü’l-Vehhâb Bekîr, *Mu‘cemu ümmehâti’l-ef‘âl* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1997), 1/270.

⁹⁷ Abduh er-Râcihi, *et-Taṭbîku’ş-şarfi* (Beyrut: Dâru’n-Nahda, ts.), 32. İf‘âl bâbının diğer anlamları için bk. Kadri Yıldırım, “Sülâsî Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 210-248; Bünyamin Arvasi, “Sarf İlminde İf‘âl Bâbı Ve Taşıdığı Anlamlar”, *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 1/2 (2020), 31-51.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/116.

⁹⁹ Hadisin ilgili kısmı şöyledir: “Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber’in yanına bir adam geldi ve: “İman nedir?” diye sordu. Rasûlullah: “İmân Allah’a, meleklerine, kıyamet gününe, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır.” cevabını verdi. O zât: “İslam nedir?” dedi. Rasûlullah: “Allah’a ibadet edip, O’na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı dosdoğru kılman, farz edilmiş olan zekatı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır.” buyurdu. Sonra o zât: “İhsân nedir? diye sordu. Rasûlullah: “Sanki görüyormuşsun gibi Allah’a ibadet etmendir; çünkü sen Allah’ı göremesen de O seni mutlaka görmektedir.” buyurdu...” bk. Ebû Abdullâh Muhammed

Peygamber’e dini öğretmek için gelen Cebrail’in sorusu üzerine Peygamber’in yaptığı tanımla ihsâna “Allah’ı görüyormuş gibi iman etmek” anlamı eklenmiştir. Hadisin şerhinde Bedreddin el-Aynî (öl. 855/1451), ihsânı tanımlarken, “bir şeyi en mükemmel şekilde yapma” anlamında olduğu söylemiş, ayrıca ibadetleri en iyi biçimde yapma (إِتْقَان) ve daima Allah’ın gözetiminde olduğunun bilincinde olma (مُرَاقَبَة) olarak açıklamıştır.¹⁰⁰ Yani hadiste Hz. Peygamber’in kastettiği şey, amellerin iyi yapılması ve ihlasla yapılmasıdır. Örneğin namazı Allah’ı görüyormuş gibi kılmak, orucu Allah’ı görüyormuş gibi tutmak ve benzeri bütün ibadetleri bu şekilde yerine getirmek ihlası ve murakabeyi artırdığı gibi yapılan amelleri iyi ve sağlam hatta mükemmel yapmak anlamına gelmektedir.

Bu anlama ilişkin bir örnek olarak aşağıdaki beyit gösterilebilir:

Rivâyete göre bir bedevi Medine’ye gelmiş, oradaki cemaatle hemhal olmuş, Cuma hutbesinden de hayli etkilenmişti. Daha sonra kendisine çeşit çeşit yemeklerin ikram edilmesi üzerine, hutbede anlatılanın aksine dünyevi bir yaşantı sürüldüğünü düşünmüş ve şöyle demiştir:

إِذَا رَكِبُوا الْأَعْوَادَ قَالُوا فَأَحْسَنُوا وَلَكِنَّ حُسْنَ الْقَوْلِ يُفْسِدُهُ الْفِعْلُ¹⁰¹

[الطويل]

*Minbere çıktıklarında bazı sözler söylediler ve bu sözlerini de güzelleştirdiler lakin yaptıkları ameller güzel sözlerini ifsad etti.*¹⁰²

فَأَحْسَنُوا fiilinin güzelleştirmek, güzelliğini artırmak (حَسَّنَ) anlamında olduğu görülmektedir.

Diğer bir örnek olarak, Hz. Peygamber’in Bahreyn emirine gönderdiği mektupta, elçisi Alâ bin Hadrâmi’ye tâbi olmalarını ve onu desteklemelerini

b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 1414/1993), 1/27.

¹⁰⁰ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdetu’l-kârî şerhu Şahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), 1/288.

¹⁰¹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebi’d-Dünyâ, *ez-Zühed* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1999), 215.

¹⁰² Bu beyit Abdullah b. Zübeyr el-Esedî (öl. 75/695)’nin şiirleri arasında da şu şekilde geçer:

إِذَا رَكِبُوا الْأَعْوَادَ قَالُوا فَأَحْسَنُوا وَلَكِنَّ حُسْنَ الْقَوْلِ يُحْسِنُهُ الْفِعْلُ

Minbere çıktıklarında güzel sözler söylediler ancak güzel sözü ameller güzelleştirir.

bk. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî, *Şi‘r-u ‘Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Esedî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî (Bağdat: Dâru’l-Hürriyye, 1974), 106.

emrettiğinde şöyle bir ifade kullandığı görülmektedir: “فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا وَأَحْسِنُوا مُوَازَرَتَهُ”¹⁰³ “(Size gönderdiğim) elçiye kulak verin, ona itaat edin; ona desteğinizi ve yardımınızı da tastamam yapın.” Burada Hz. Peygamber doğrudan destek verme ve yardım etme fiillerini emir formunda kullanmamış, أَحْسِنُوا emriyle birlikte zikrederek yapacakları destek ve yardımın tam ve en iyi şekilde olmasına dikkat çekmiştir.

Muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600) ölüm döşeğinde çocuklarını toplayarak onlara nasihat ederken, başkalarında ayıplayıp kınadığı şeylerin aynısının kendi başına da geldiğini, bu yüzden insanlara sövmekten uzak durmaları ve gariban insanlara haksızlık yapmaktan kaçınmaları gibi konularda uyarılarda bulunmuş ve “وَأَحْسِنُوا جَوَارِكُمْ يُحْسِنُ ثَنَائُكُمْ” “Komşuluğunuzu iyi/güzel/tam yapın ki size yapılan övgü de tam olsun.” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁴

İhsân kavramının bu anlamına Hz. Peygamber’in yaşantısından ve ashabına verdiği tavsiyelerinden pek çok örnek zikredilebilir. Zira Hz. Peygamber gerek uhrevî gerek dünyevî işlerde her zaman ihsânı gözetmiş ashabına da işlerini en iyi şekilde yapmalarını emretmiştir.

İhsânın bu anlamına en güzel ve en çarpıcı örneklerden biri, Hz. Peygamber’in, Allah’ın yapılan her işte ihsânı (en iyi şekilde yapılmasını) emrettiğini haber verdiği hadisidir. Burada Hz. Peygamber esasında zarar verme eylemi olan ancak savaşta düşmanla karşı karşıya gelince mübah hale gelen öldürme işinde dahi hak ve hukuk gözeterek öldürmeyi (kadınların ve çocukların öldürülmemesi gibi), hunharca katletmemeyi ve acı çektirmemeyi; kısaca güzellik barındıran ‘ihsân’ ölçüsünde olmayı emretmiştir. Ayrıca İslam, müslüman olsun ya da olmasın bütün insan haklarını gözettiği gibi diğer canlıların hukuku konusunda da aynı özeni göstermiştir. Aynı hadisin devamında Hz. Peygamber’in hayvanların kurban edilmesinde ihsânın gözetilmesini ve eziyet vermemeyi emretmesi buna örnek gösterilebilir:

¹⁰³ Hâris Ebû Üsâme, *Müsnedü'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bakırî (Medine: Merkezü Hidmeti's-sünne, 1992), 2/665.

¹⁰⁴ Mustafa el-Galâyînî, *Ricâlü'l-mu'allakâti'l-aşr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1998), 197.

”إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَةَ، وَلِيُجِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، وَلِيُرِحَ ذَبِيحَتَهُ“¹⁰⁵

“Şüphesiz ki Allah yapılan her işin en iyi şekilde yapılmasını farz kılmıştır. O halde öldürdüğünüz zaman öldürmeyi iyi yapın. Hayvan kurban ettiğiniz zaman da boğazlamayı iyi yapın. Bunun için bıçağınızı bileyin ve kurbanınıza eziyet etmeyin.”

Bir diğer örnek:

”إِذَا وَلِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيُحْسِنْ كَفَنَهُ“

“Sizden birisi (ölen) din kardeşinin teçhiz ve tekfin işini üzerine aldığı zaman onun tekfinini güzelce yapsın/iyi kefenlesin /nasıl yapılması gerekiyorsa o şekilde kefenlesin.”¹⁰⁶

Burada Hz. Peygamber kefenleme işine özen gösterilmesini ve layıkıyla yapılmasını emretmiş ve bunun için ”فليحسِنْ“ fiilini “en iyi şekilde/tastamam yapsın” anlamında kullanarak ihsânın “yapılan işleri en iyi şekilde yapma” anlamına vurgu yapmıştır. Kefenleme işinin iyi yapılmasından maksat, kefenin temiz, bütün vücudu örtecek şekilde ve kullanılması müstehap maddelerden mamul olması olarak yorumlanmıştır.

Hız. Peygamber’in yapılan işi layıkıyla yapmaya teşvik ettiği diğer bir örnek şu şekildedir:

”أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا تَرَكَ مِنْ قَدَمِهِ مَوْضِعَ ظُفْرٍ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ”أَحْسِنْ وَضُوءَكَ.“¹⁰⁷

“Hz. Peygamber bir adamın abdest alırken ayağında bir tırnak büyüklüğünde yıkanmadık yer bıraktığını görünce “Abdestini tam/en iyi şekilde al!” dedi.”

Burada zikredeceğimiz son örnek Abdullah b. Mesûd’un Hız. Peygamber’e salât ederken onu en iyi hale getirmeyi ”أَحْسِنُوا“ emriyle vurguladığı şu sözleridir:

¹⁰⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fuâd Abdalbâkî (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395), 4/23.

¹⁰⁶ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 4/306.

¹⁰⁷ Ebû Bekir Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989), 45.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: ”إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَحْسِنُوا الصَّلَاةَ عَلَيْهِ، فَإِنَّكُمْ لَا تَدْرُونَ، لَعَلَّ ذَلِكَ يُعَرِّضُ عَلَيْهِ.“¹⁰⁸

Abdullah bin Mesûd şöyle demiştir: “Allah Resûlü’ne salât/dua ettiğinizde salâtınızı/duanızı en iyi şekilde yapın. Çünkü siz bilemezsiniz, bu salâtınız/duanız ona sunulur.”

Hiz. Ali’nin aşğıdaki beyti de bu anlamdadır:

رَضِيتُ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لِي وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَى خَالِقِي
كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ فِيمَا مَضَى كَذَلِكَ يُحَسِّنُ فِيمَا بَقِيَ¹⁰⁹

[المقارب]

Allah’ın bana nasip ettiğine razı oldum ve işlerimi O’na havale ettim.

Geçmişte yaptıklarını en iyi şekilde yapan Allah, bundan sonra da en iyisini yapacaktır.

1.2.4. İyi Bir İş Yapma, Salih Amel İşleme

İhsân kavramı, en yalın haliyle “فَعَلَ مَا هُوَ حَسَنٌ/ أَتَى بِالْفِعْلِ الْحَسَنَ”, güzel bir iş ortaya koymak veya dini yönüyle salih amel işlemek anlamına da gelir.

Hiz. Ali’nin aşğıdaki beytinde, işler yolunda giderken fırsatları değerlendirmek ve hastalık gibi sıkıntı ve dertler gelmeden iyi işler, salih ameller yapmak öğütlenmiştir. Bu yüzden burada geçen “الإحسان” kelimesine “iyi işler ve salih ameller” olarak anlam vermeyi tercih ettik:

إِذَا هَبَّتْ رِيَّاحُكَ فَاعْتَنِمَهَا فَعَقَّبِي كُلَّ خَافِقَةٍ سَكُونُ
وَلَا تَغْفَلْ عَنِ الْإِحْسَانِ فِيهَا فَمَا تَدْرِي السُّكُونُ مَتَى يَكُونُ¹¹⁰

[الوافر]

Rüzgarlar estiğinde (fırsat bulduğunda) onları fırsat bil/değerlendir, çünkü dalgalanan her hareketliliğin sonu hareketsizliktir.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Dâru’r-Risâle, 2009), 1/293.

¹⁰⁹ el-Kureşî, *Dîvânü Emîri ‘l-mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, 135.

¹¹⁰ el-Kureşî, *Dîvânü Emîri ‘l-mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, 98.

(O günlerde) iyi işler yapmaktan gafil kalma, çünkü hareketsizliğin ne zaman olacağını bilemezsin.

Diğer bir örnek ise, Buhtürî'nin Abbâsî halifesi Mu'tez-Billâh'ı methettiği aşağıdaki beyitte yapılan her türlü iyi iş için الإحسان kelimesini kullanmasıdır:

مَلِكٌ يَدْرَأُ الْإِسَاءَةَ بِالْعَفِّ وَيَجْزِي الْإِحْسَانَ بِالْإِحْسَانِ¹¹¹
[الخفيف]

Öyle bir hükümdar ki, yapılan kötülüğü affeder, iyiliğe de iyilik ile karşılık verir

Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688)'nin şu beytinde ise الْمُحْسِن iyi ve faydalı işler yapan anlamındadır:

نَافِسِ الْمُحْسِنِ فِي إِحْسَانِهِ فَسَيَكْفِيكَ سَنَاءَ عَمَلِهِ¹¹²
[الرملى]

İyi işler yapan kimse ile yaptığı iyi işlerde yarış, çünkü onun işlerinin parıltısı bile sana yeter!

Ahmed el-Keyvânî (öl. 1173/1759)'nin şu beyitleri de örnek olarak zikredilebilir:

مَنْ يَغْرِسِ الْإِحْسَانَ يَجْنِ مَحَبَّةً دُونَ الْمُسِيءِ الْمُبْعَدِ الْمَصْرُومِ
أَقِلِّ الْعِثَارَ ثَقُلْ وَلَا تَحْسُدْ وَلَا تَحْقِدْ فَلَيْسَ الْمَرْءُ بِالْمَعْصُومِ¹¹³

Kötü ve kaba davranmadan iyilik eken muhabbet biçer,
Kötülüğü azalt ki sana da azaltılsın, haset etme ve kin besleme; çünkü kimse günahsız değildir.

Şair Ahmet Şevkî (1868-1932) de bir şiirinde insanın öldükten sonra yaptığı iyi ve faydalı işlerin hatırlanacağını söylerken şu ifadeleri kullanmıştır:

¹¹¹ el-Buhtürî, *Dîvânü'l-Buhtürî*, 2271.

¹¹² Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn es-Sukkerî, *Dîvânü Ebi'l-Esved*, thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1418/1998), 359.

¹¹³ Kabeş, *Mecma'u'l- Hikem ve'l-emşâl fi ş-şi'ri'l-'Arabî*, 15.

وَالْمَرْءُ يُذَكَّرُ بِالْجَمَائِلِ بَعْدَهُ فَارْفَعْ لِذِكْرِكَ بِالْجَمِيلِ بِنَاءً
وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ سَوْفَ تُذَكَّرُ مَرَّةً فَيُقَالُ أَحْسَنَ أَوْ يُقَالُ أَسَاءَ¹¹⁴

[الكامل]

Kişi ardında bıraktığı güzelliklerle hatırlanır/ Öyleyse güzel hatırlanmak için yüksek bina yap.

Ve bil ki sadece bir defa hatırlanacaksın/ o zaman da ardından ya iyi işler ya da kötü işler yaptı diyecekler.

Satîh isimli bir kâhinin dünyanın sonu ile ilgili şu sözünde bu kelimeyi iyi işler yapan anlamında şu şekilde kullandığı görülmektedir:

”يَوْمَ يُجْمَعُ فِيهِ الْأَوَّلُونَ وَالْآخِرُونَ، يَسْعَدُ فِيهِ الْمُحْسِنُونَ، وَيَشْقَى فِيهِ الْمُسِيئُونَ“¹¹⁵

“O gün ilkler ve sonlar bir araya getirilecek, iyi işler yapanlar mutlu olacak; kötü işler yapanlar ise bedbaht olacaktır.”

Hiz. Peygamber’in şu duasında da bu anlam görülmektedir:

”أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبَشَرُوا وَإِذَا أَسَاءُوا اسْتَغْفَرُوا“¹¹⁶

Rasulullah (s.a.v) şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Beni iyilik işledikleri zaman sevinen ve kötülük yaptıkları zaman bağışlanma dileyen kullarından eyle.”

أَحْسَنَ fiilinin iyi/salih ameller yapmak anlamına geldiğine aşağıdaki

hadis de örnek gösterilebilir:

قَالَ رَجُلٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ إِذَا أَحْسَنْتُ، وَإِذَا أَسَأْتُ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ”إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، فَقَدْ أَحْسَنْتَ، وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ أَسَأْتُ، فَقَدْ أَسَأْتُ“¹¹⁷

¹¹⁴ Ahmed Şevkî, *eş-Şevkıyyât* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 2/6.

¹¹⁵ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 3/118.

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 41/446; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009), "Züh'd" 4222.

¹¹⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 6/357.

Bir adam Rasûlullah’a (s.a.v) gelerek, “*İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?*” diye sormuş, Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “*Komşularının, ‘İyi yaptın!’ dediğini duyarsan iyi yapmışsındır. Onların ‘Kötü yaptın!’ dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır.*”

Böylece klasik ve modern Arapça sözlükleri kullanarak ihsân kavramına verilen anlamlar tasnif edilmeye çalışıldı. İncelemeler sonucunda çıkan anlamlar dört başlıkta toplandı. Her başlık altında ilgili anlamı içeren çok sayıda örnek tahlil edildi. Elde edilen bilgilerden hareketle bundan sonraki bölümde, ihsân kavramının Kur’ân’daki kullanımları ve meâllere nasıl yansıdığı incelenecektir.

2. İHSÂN VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN MEÂLLERİNE YANSIMALARI

Kur'ân'da geçen bazı kelimeler, cahiliye dönemindeki anlamlarından tamamen kopmadan önemli biçimde değişime uğrayarak yeni anlamlar kazanmıştır. Bu çalışmada incelenen ihsân kavramı da “حَسَن/güzel olmak” kökünden türeyen ve temelde “iyilik etmek”, “bir şeyi bilmek ve onu iyi biçimde yapmak”, “yapılan işi en iyi şekilde yapmak” ve “iyi bir iş yapmak” anlamlarını taşıyan bir kelime olmakla beraber Cibril hadisinde Hz. Peygamber'in tarifiyle “Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmek” anlamını kazanmıştır.¹¹⁸ Bu tarifte yapılan vurgunun ibadetlerde ihlaslı olmanın yanı sıra, yapılan tüm işlerin her zaman en iyi şekilde ve Allah'ın gözetiminde olduğu bilinciyle yapılmasına yönelik olduğu söylenebilir.¹¹⁹

Bu bölümde, Kur'ân-ı Kerim'de ihsân ve türevlerinin geçtiği âyetlere dair bilgi verildikten sonra bu âyetlerin bir kısmı tek tek ele alınacak ve meâllere nasıl yansıdığına bakılacaktır. Daha sonra değerlendirme kısmında ayetle ilgili birtakım açıklamalar yapılacak ve kanaatler belirtilecektir.

2.1. Kur'ân-ı Kerim'de İhsân ve Türevleri

İhsân ve türevleri Kur'ân'da pek çok yerde farklı şekillerde ve anlamlarda geçmektedir. Bunlar 29 farklı sûrede; 39 kez ism-i fâil (مُحْسِن) şeklinde, 16 kez mâzî fiil (أَحْسَن) şeklinde, 11 kez mastar (إِحْسَان) şeklinde, 2 kez muzârî fiil (يُحْسِن) şeklinde ve 2 kez de emir fiil (أَحْسِن) şeklinde olmak üzere toplam 70 kez geçmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ Soner Gündüzöz - Güldane Gündüzöz, “Tasavvufta İhsân Teriminin Kavram Ağı Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (2021), 71-93.

¹¹⁹ Cibril hadisinde geçen tanımdan hareketle mutasavvıflar ihsân kavramına özel bir önem atfetmiş ve ihsânı tasavvufun maksadı ve nihâî gayesi olarak ele almışlardır. Söz konusu hadiste geçen İslam'ı zâhir, imanı bâtın, ihsânı ise hakikat olarak sınıflandırmışlardır. Böylece bu kavramı “Allah'ın huzurunda olmanın şuuruна sahip olarak kulluk görevini yerine getirmek” olarak tanımlamanın yanı sıra Allah'ı sıfatlarıyla sıfatlanmış olarak görmek olarak anlamışlardır. Sûfiler arasında ihsân, takva ile kazanılan kemâli ifade eder hale gelmiştir. bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001); Mustafa Shah, “İhsân”, *Encyclopaedia of Islam* (Brill, 2007).

¹²⁰ İhsân ve türevlerinin geçtiği âyetler, tablolar şeklinde tezin “Ekler” başlığında ayrıntılı olarak verilmiştir.

2.2. Kur'ân'da İhsân ve Türevlerinin Anlamları ve Meâllere Yansıması

Kur'ân'ı Kerim tüm zamanlara ve tüm insanlara hitap eden son ilâhî kitap olması bakımından doğru anlaşılması Müslümanlar nezdinde son derece önemlidir. Kur'ân'ı doğru anlama gayesi ve bununla ilgili çalışmalar geçmişten günümüze devam eden bir çabayı yansıtmaktadır. Özellikle Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde konuşulan Arap dilini ortaya çıkarmak, Kur'ân'ın nüzulünden önceki ve sonraki anlamları tespit etmek ve bu bağlamda kavramları tarihsel bir incelemeye tâbi tutmak da bu çabanın önemli adımlarındandır.

Dilin özü itibariyle değişken ve gelişken olması, Arap dilinin de zaman içinde değişime uğramasını tabii kılmıştır.¹²¹ Vahy-i ilâhî de nazil olduğu Arap dilinin imkanlarını kullanmış, kelimeleri bazen doğrudan anlaşıldığı biçimde, bazen de anlam değişimlerine tabi tutarak kullanmıştır.¹²² Örneğin, *salât*, *zekât*, *hac*, *takvâ* ... vb. gibi bazı kelimelerin de anlam alanını genişleterek onlara yeni anlamlar yüklemiştir. Bu gibi kelimeler anlam değişimine uğramış ve artık özel bir tasavvuru ifade eden “kavram” haline gelmiştir. Bir diğer ifadeyle Kur'ân'la birlikte kelimelerin anlam alanlarının genişlemesi, daralması veya tamamen değişmesi aslında bu kelimelerin “kavram” olmasını doğurmuştur. Kelimeler şekilsel olarak değişmese de anlam yönünden birtakım değişikliklere uğramıştır. Nitekim bu kavramlar aslî kök anlamlarından tamamen kopmamış, kök anlamları ile bağlantılı yeni anlamlar kazanarak kavramlaşmıştır.¹²³

İhsân kavramının kökü olan “hüsn” ve türevleri Kur'ân'da pek çok âyette geçmektedir. Bunların bir kısmında yalın halde kullanılmış, bir kısmında ise terkipler halinde gelmiştir. Örneğin *الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى*; en güzel isimler, *بِلَاءَ حَسَن*; güzel bir sinama,

¹²¹ Salih Akdemir, *Kur'ân'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 187.

¹²² Kur'ân'ın Arapça olması, ilk muhatapları olan Arapların ondaki her kelimeyi bildikleri anlamına gelmez. Zira, ashâb da âyetlerdeki bilmedikleri kelimelerin anlamını Hz. Peygamber'e sormuştur. Ayrıca Kur'ân'da da bazı kelimelerin lügat tekniğiyle açıklandığı görülmektedir. Örneğin Hümeze sûresinde 4.âyette “الْحُطْمَةُ” kelimesi kullanılmış, 6.âyette de onun ne olduğu “نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَّةُ” Allah'ın tutuşturulmuş ateşi” şeklinde açıklanmıştır. Kelimelerin açıklanmasının yanı sıra kavramlar da açıklanmıştır. Örneğin İnfitâr sûresi 19.âyette “يَوْمُ الدِّينِ” kavramı, “Hiçbir kimsenin, başkası için hiçbir şey yapamayacağı gün” olarak açıklanmıştır. bk. İlyas Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığında Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 11.

¹²³ Cahit Karaalp, *Türkçe Meâllerde Kavram Çevirileri Sorunu “Salât” Kavramı Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 18.

قَبُولَ حَسَنٍ; güzel bir vaat, وَعْدَ حَسَنٍ; güzel bir borç, قَرْضَ حَسَنٍ; güzel bir rızık, رِزْقَ حَسَنٍ; güzel bir kabul... gibi çok sayıda kullanım vardır.¹²⁴

İhsân ve türevlerinin de Kur'ân'da çok sayıda âyette geçtiği daha önce ifade edilmişti. Bunların bir kısmında Allah'a nispet edilerek O'nun yaratmadaki kusursuzluğu ve kullarına karşı son derece lütufkar ve cömert oluşu ifade edilmiş, bir kısmında da insanlara nispet edilerek anne ve babası başta olmak üzere diğer insanlara karşı yumuşak huyla davranması, iyilikte bulunması ve yaptığı işleri en iyi biçimde yapması emredilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da ihsân ve türevlerinin hem Allah'a hem de Onun dışında kalanlara nispet edildiği söylenebilir.

2.2.1. İyilik Etme ve İkramda Bulunma Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri

2.2.1.1. Nisâ Sûresi 36. Âyet

”وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ...“

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “... babaya anaya ihsan edin...”¹²⁵

DİB: “...Ana babaya, ... iyilik edin.”¹²⁶

Şener vd.: “Anaya, babaya, ... iyilik edin.”¹²⁷

Dumlu-Elmalılı: “...Anne ve babaya, ... iyilik yapın.”¹²⁸

M. Esed: “... Anne-babanıza, ... iyilik yapın.”¹²⁹

¹²⁴ İlgili ayetler için bk. الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى: el-A'raf 7/180, el-İsrâ 17/110, Tâhâ 20/8, el-Haşr 59/24; بَلَاء: el-Enfâl 8/17; رِزْقَ حَسَنٍ: Hûd 11/88, en-Nahl 16/67, 75, el-Hac 22/58; قَرْضَ حَسَنٍ: el-Bakara 2/245, el-Mâide 5/12, el-Hadîd 57/11,18, et-Tegâbün 64/17, el-Müzzemmil 73/20; وَعْدَ حَسَنٍ: Tâhâ 20/86, el-Kasas 28/61; قَبُولَ حَسَنٍ: Âl-i İmrân 3/37.

¹²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 2/321.

¹²⁶ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 94.

¹²⁷ Abdulkadir Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 83.

¹²⁸ Ömer Dumlu - Hüseyin Elmalılı, *Âyet Âyet Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 83.

¹²⁹ “...And do good unto your parents...” Muhammad Asad, *The Message of the Qur'ân* (Gibraltar: Dârul-Endülüs, 1993), 110.

Değerlendirme

أَحْسَن ve türevlerinin kullanıldığı âyetlerin bir kısmı, insanın başta anne babası olmak üzere, akrabaya, yetimlere, yoksullara, komşuya, arkadaşına, yolda kalmışlara ... iyilik yapmasının emredildiği âyetlerdir. Bu âyetlerden biri de yukarıda verilen âyettir.¹³⁰

İbn Âşûr “بِأَلْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا” ifadesinde “ب” harfinin kullanılmasına özellikle dikkat çekerek, ihsânın “en iyi şekilde muamele, saygı ve hürmet” anlamlarını kapsadığını söylemiştir. Çünkü, ona göre “أَحْسَن” fiili, “إِلَى” harfi ile geçişlilik kazandığında “birisine maddi yardımda bulunma” anlamı taşırken, “ب” harfi ile kullanıldığında ise “saygı, hürmet gösterme ve iyi muamele etme” anlamlarına gelir.¹³¹ Dolayısıyla anlam yalnızca “iyilik etmek” ile sınırlandırılmaz, aksine her türlü iyi davranış ve muamelenin en iyi şekilde yapılmasını ifade eder. Ayrıca, âyette geçen “أَحْسِنُوا بِأَلْوَالِدَيْنِ” mastarı, fiili hazfedilmiş meful-ü mutlaklıdır. Cümlelerin takdiri “أَحْسِنُوا بِأَلْوَالِدَيْنِ” şeklindedir.¹³² Meful-ü mutlak, edebî ifadelerde lafzı daha etkili kılmak amacıyla kullanılır.¹³³ Dolayısıyla âyetteki meful-ü mutlak da ifadeyi tekit etmek için gelmiştir.

İncelenen meâllerin hepsinde bu âyetin aynı şekilde tercüme edildiği görülmektedir. “İyilik etme” anlamı her ne kadar yanlış olmasa da hem meful-ü mutlak olması sebebiyle yansıtması gereken tekitli ifadeyi yansıtmamakta; hem de sınırlı bir anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla buradaki ihsâna “en iyi şekilde davranın” şeklinde anlam verilebilir.

¹³⁰ Bu anlamdaki diğer âyetler için bk. el-Bakara 2/83, el-En’âm 6/151, el-İsrâ 17/23, el-Ahkâf 46/15.

¹³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 5/49.

¹³² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, thk. Abdulcelîl Abdüh Şelebî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408), 1/50; Ebû’l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-Ukberî, *et-Tibyân fi i’râbi’l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (b.y.: İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2/84.

¹³³ Mustafa el-Galâyînî, *Câmi’u’l-dürûsi’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 414; Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mefûl-ü Mutlak”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2015), 1-24.

2.2.1.2. Nisâ Sûresi 128. Âyet

“...وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”

Elmalılı: “... Eğer arayı düzeltir ve geçimsizlikten sakınırsanız şüphe yok ki Allah her ne yaparsanız Habîr bulunuyor.”¹³⁴

DİB: “... Eğer iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapar ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”¹³⁵

Şener vd.: “... Eğer birbirinize karşı iyi ve anlayışlı davranır, geçimsizlikten ve aile hukukunu çiğnemekten sakınırsanız bilin ki, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”¹³⁶

Dumlu-Elmalı: “... Eğer birbirinize iyi davranır ve aile bağlarını koparmaktan sakınırsanız bilin ki, Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”¹³⁷

M.Esed: “... Fakat iyilik yapar ve Ona karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız, bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”¹³⁸

Değerlendirme

Bu âyette, bir kadının eşinin geçimsizliğinden ve kötü muamelesinden şikâyet ettiğinde alınabilecek tedbirler anlatılmaktadır.¹³⁹ Taberî ve Elmalılı âyetin sonunda geçen “وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا” ifadesindeki *تُحْسِنُوا* fiiline erkeklere hitâben “eşlerinize iyi davranırsanız ve hüsnü muâşeretle bulunursanız” açıklamasını yapmıştır.¹⁴⁰ Zemahşerî de erkeğin eşinden hoşlanmasa bile, eşlik hakkını gözeterek nikahında tutmak sûretiyle “iyi geçinmesi” şeklinde yorumlamıştır.¹⁴¹

Yapılan açıklamalardan hareketle bu fiile “iyi geçinmek, iyi davranmak” anlamı yüklendiği görülmektedir. Çalışmada incelenen meâllerde *تُحْسِنُوا* fiiline “arayı düzeltmek”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak”, “birbirinize karşı iyi ve

¹³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/462.

¹³⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 108.

¹³⁶ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 98.

¹³⁷ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 97.

¹³⁸ “... But if you do good and re conscious of Him – behold, God is indeed aware of all that you do.” Asad, *The Message of the Qur'an*, 129.

¹³⁹ Âyetin tamamı:

“وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”

¹⁴⁰ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, 2/574; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/457.

¹⁴¹ Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Lübnan: Dâru'l-Mârife, 2009), 263.

anlayışlı davranmak”, “iyilik yapmak” anlamları verilmiştir. DİB’in verdiği “iyi ve yararlı işleri en güzel biçimde yapmak” anlamının bağlama uymadığını söylenebilir. Çünkü âyette, eşlerin birbirleriyle anlaşıp geçinmelerinin daha iyi olduğu söylenmekte ve bu minvalde öğütler verilmektedir. Bu sebeple “iyi geçinmek/davranmak” anlamlarının daha doğru olduğu ifade edilebilir.

2.2.1.3. Yûsuf Sûresi 100. Âyet

“...وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ

إِخْوَتِي...”

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “...Hakikaten bana ihsan buyurdu, çünkü beni zindandan çıkardı ve sizi bâdiyeden getirdi, şeytan benimle biraderlerimin arasını dürtüştürdüktan sonra...”¹⁴²

DİB: “... Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu...”¹⁴³

Şener vd.: “... ve bana pek çok ihsanda bulundu: O beni zindandan çıkardı. Şeytan kardeşlerimle aramıza fitne ve kıskançlık soktuktan sonra Allah sizi çölden buraya getirdi.”¹⁴⁴

Dumlu-Elmalı: “...Rabbim bana pek çok iyilikte bulundu. Zira beni hapisten çıkardı, şeytan, benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirdi...”¹⁴⁵

M. Esed: “...O beni hapisten çıkarmakla ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtıktan sonra sizi(n hepinizi) çölden çıkar(arak bana ulaştır)makla bana lütfetti...”¹⁴⁶

Değerlendirme

Bu âyette Hz. Yûsuf’un Mısır’a gelen anne babasını ve diğer aile fertlerini karşılaması anlatılmaktadır. Hz. Yûsuf, daha önce gördüğü rüyayı hatırlamış ve

¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/697.

¹⁴³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 265.

¹⁴⁴ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 246.

¹⁴⁵ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 247.

¹⁴⁶ “... And He was indeed good to me when He freed me from the prison,” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 353.

yaşananların bu rüyanın gerçekleşmesi olduğunu söylemiştir. Âyette Hz. Yûsuf'un, Allah'ın kendisine olan ihsânını أَحْسَنَ fiilini kullanarak zikrettiği görülmektedir ki ilk bölümde bu fiilin إِلَى veya ب ile geçişlilik kazanarak “birisine yardım etmek, ikramda bulunmak” anlamlarına geldiğini ifade edilmişti.

Âyette geçen بِی ifadesinin tek bir anlama delalet etmesi sebebiyle birbirinden farklı çevirileri olması beklenmez. İncelenen meâllerde de “ihsân buyurmak, iyilikte bulunmak, lütfetmek ” gibi anlamlar tercih edilmiştir.

2.2.1.4. Kasas Sûresi 77. Âyet

”وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ“

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “... Allah'ın sana ihsan ettiği gibi ihsan et.”¹⁴⁷

DİB: “... Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap.”¹⁴⁸

Şener vd.: “... Allah sana nasıl bol bol ihsân ettiyse sen de insanlara bol bol ihsanda bulun.”¹⁴⁹

Dumlu-Elmalı: “... Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap.”¹⁵⁰

M. Esed: “ve Allah nasıl sana iyilikte bulunduyorsa, sen de (başkalarına) öyle iyilikte bulun...”¹⁵¹

Değerlendirme

Bu âyetten bir önceki âyette Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârûn'un servetinden, inançsızlığından, kibrinden ve buna karşın kavminin ona böhürlenmemesini öğütlemesinden bahsedilmiştir.¹⁵² Bu âyette de kavminin Kârûn'a

¹⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/439.

¹⁴⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 433.

¹⁴⁹ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 393.

¹⁵⁰ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 408.

¹⁵¹ “... and do good [unto others] as God has done good unto thee.” Asad, *The Message of the Qur'an*, 603.

¹⁵² el-Kasas, 76: “Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: “Böhürlenme! Çünkü Allah, böhürlenip şımaranları sevmez.”

olan öğütleri devam etmektedir. Bu öğütlerden birisi de Allah'ın ona ihsân ettiği gibi onun da ihsân etmesi yönündedir.

Zemahşerî, âyette geçen أَحْسِنُ emrini iki şekilde anlamlandırmıştır. İlki, أَحْسِنُ fiilinin mef'ûlünü “kullar/ihtiyaç sahipleri” olarak takdir ederek “Allah'ın sana ihsânda bulunduğu gibi sen de Allah'ın kullarına/ihtiyaç sahiplerine ihsânda bulun, iyilik et” şeklinde anlamlandırmasıdır. Diğeri ise, mef'ûlü “Allah” kabul ederek “Allah'ın sana iyilik etmesi gibi sen de şükür ve itaat ile Allah'a iyilik et” şeklindedir.¹⁵³

Görüldüğü üzere bu âyetin meâllerinde أَحْسِنُ fiiline, “iyilik yapma” anlamı verilmiştir. İlk bölümde de ifade edildiği üzere أَحْسِنُ fiili إلى / ب harfi ile kullanıldığında “iyilik yapma, ikramda bulunma” anlamı taşır. Dolayısıyla burada da farklı bir anlam olduğundan söz edilemez.

2.2.2. Bir Şeyi Bilme ve İyi Bir Şekilde Yapma Anlamındaki Âyet ve Meâli

2.2.2.1. Yûsuf Sûresi 36. Âyet

”وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أُرِيْنِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنَأُ بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ“

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “...Bize bunun tâbirini haber ver, çünkü biz, seni muhsinlerden görüyoruz”¹⁵⁴

DİB: “.... “Bize bunun yorumunu haber ver. Şüphesiz biz seni iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlardan görüyoruz” dedi.”¹⁵⁵

Şener vd.: “... “Bize rüyalarımızın yorumunu yapar mısın? Çünkü biz öyle görüyoruz ki sen, güzel rüya tabir eden birisisin” dediler.”¹⁵⁶

Dumlu-Elmalılı: “... “Bize bunu yorumla; senin iyi insanlardan olduğunu görüyoruz.” dediler.”¹⁵⁷

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 809.

¹⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/577.

¹⁵⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 258.

¹⁵⁶ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 238.

¹⁵⁷ Dumlu - Elmalılı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 239.

M. Esed: “(Bu iki genç:) (Yûsuf’tan) “Bu (rüyaların) gerçek anlamını haber ver bize!” diye rica ettiler, “Çünkü, görüyoruz ki, sen, (rüyaların nasıl yorumlanacağını) iyi (bilen) kimselerdensin.”¹⁵⁸

Değerlendirme

Bu âyet, Hz. Yûsuf ile aynı zamanda hapse giren ve biri kralın fırıncısı diğeri içki işlerine bakan uşağı olan iki gencin kendisine gelip rüyalarının yorumlarını sormaları hakkındadır. Bu iki genç gördükleri rüyayı Hz. Yûsuf’a anlattıktan sonra onu “muhsin” olarak nitelemişlerdir. Buradaki muhsinin anlamı ile ilgili öne çıkan iki yorum bulunmaktadır. İlki, Hz. Yûsuf’un zindanda bulunan hastaları ziyaret etmesi, dara düşenlere ve muhtaçlara yardım etmesi sebebiyle, onun iyi ve yardımsever bir kimse olduğu yönündedir. Hz. Yûsuf’un zindandayken, dışarı çıkma ümidi kalmamış kimselere sabrı telkin ettiği ve her şeyin mutlaka bir karşılığının olduğu, onların da yakında karşılıklarını alacaklarını söylediği rivâyet edilir.¹⁵⁹ Dolayısıyla Hz. Yûsuf zindandakiler tarafından iyi huylu, cömert, güvenilir ve doğru sözlü bir kimse olarak tanınmaktaydı. Bu sebeple iki genç Hz. Yûsuf’a “Senin iyi bir kimse olduğunu biliyoruz, bizim rüyalarımızı tabir ederek bize iyilikte bulun” manasında bu ifadeyi kullanmışlardır. Diğer yoruma göre ise buradaki “ihsân”, “bilmek” yahut “iyi yapmak” anlamındadır. Bu yoruma göre, rüyalarının yorumlanmasını isteyen iki genç, zindandaki bazı kimselerin Hz. Yûsuf’a rüyalarını anlattıklarını, onun da bu rüyaları yorumladığını görmüş ve “Sen rüya tabirini bilen bir kimsesin/rüya tabirini iyi yaparsın, bizim de rüyalarımızın tabirini söyle” anlamında bu cümleyi söylemişlerdir.¹⁶⁰

İncelenen meâllerde üç anlam öne çıkmaktadır: iyi insan; “sen iyi insanlarsın”, rüya tabirini bilmek/güzel yapmak; “güzel rüya tabir eden birisisin”, ve DİB’in verdiği “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlardan” şeklindeki meâl. Burada tefsirlerde yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı kadarıyla Hz. Yûsuf’un rüya tabiri konusunda bilgili ve uzman bir kimse olduğu kastedilmiş olacağı, muhsin

¹⁵⁸ “...Let us know the real meaning of this! Verily, we see that thou art one of those who know well [how to interpret dreams].” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 342.

¹⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 515.

¹⁶⁰ Ebü’l-Hasen Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/333; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 4/355; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 515; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/387.

kelimesinin de bu anlamda kullanıldığı ve bu şekilde tercüme etmenin mümkün olduğu gözükmektedir. Dolayısıyla, Şener vd. ve M. Esed'in meâllerinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

2.2.3. Yapılan İşi En İyi Şekilde Yapma Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri

2.2.3.1. Bakara Sûresi 195. Âyet

“وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ”

Elmalılı: “Ve Allah yolunda infak eyleyin -masraf verin- de kendi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzellik edenleri sever.”¹⁶¹

DİB: “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”¹⁶²

Şener vd.: “Mallarınızı Allah yolunda harcayın/özellikle savaşın masraflarına katılın. (Malınızı düşünerek) kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilikte bulunun, işlerinizi güzel yapın. Allah iyilikte bulunanları, işlerini sağlam yapanları sever.”¹⁶³

Dumlu-Elmalı: “Allah yolunda mallarınızı gönül hoşluğu ile harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik yapın, kuşkusuz Allah iyilik yapanları sever.”¹⁶⁴

M. Esed: “Ve Allah yolunda (sınırsızca) harcayın, kendi elinizle kendinizi mahvetmeyin ve iyilik yapmaya azimle devam edin; unutmayın ki, Allah iyilik yapanları sever.”¹⁶⁵

Değerlendirme

Bu âyette أَحْسَنَ fiilinin türevlerinden emr-i hâzır ve ism-i fâil biçimi kullanıldığı görülmektedir. Âyetin başında ve önceki âyetlerde Allah yolunda

¹⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/763.

¹⁶² Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 37.

¹⁶³ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 29.

¹⁶⁴ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 30.

¹⁶⁵ “And spend [freely] in God's cause, and let not your own hands throw you into destruction; and persevere in doing good: behold God loves the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur'an*, 42.

savaşmaktan ve o yolda harcama yapmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir. Âyetin tefsirine bakıldığında, Taberî أَحْسِنُوا fiilini, mü'minlerin Allah'ın emrettiği farzları yerine getirme, yasakladığı haramlardan kaçınma ve Allah yolunda infak etme konusunda “ihsân sahibi” olmaları, yani bunları en iyi şekilde yerine getirmeleri gerektiği şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁶ İbn Kesîr, âyetin ilk kısmında geçen infakın Allah'a itaat ve O'na yaklaşmanın bir veçhesi olduğunu ve infaka “ihsân” atfı yapıldığını vurguladıktan sonra “ihsân”ın itaatin en üst mertebesi olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁷ Elmalılı da, أَحْسِنُوا fiilini her hususta ihsân ile muamele eylemek ve yaptığını güzel yapmak olarak açıklamıştır. Dolayısıyla, Allah'ın infakı da en güzel şekilde yapmayı emrettiğini söylemiştir.¹⁶⁸ İbn Âşûr ise, ihsânı “faydalı ve yerinde/uygun iş yapma” olarak açıklamıştır. Yapılan işin yerinde/uygun olması ile kastettiği, iyi bir sonuç elde etmek için bile olsa zarar verici olmamasıdır. Örneğin bir kimseyi eğitmek için dövüp sonra أَحَسَّنْتُ إِلَيْهِ / Ona iyilik yaptım” denmez. Nitekim Hz. Peygamber'in şu hadisi de bunu açıklar: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ / Allah, her işi en iyi şekilde yapmayı emretmiştir.”¹⁶⁹ Âyette de Allah yolunda infak ve kendi kendini tehlikeye atmamak emredildikten sonra bunları en iyi şekilde yapmak yani ihsân emredilmiştir.¹⁷⁰

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere, bu âyette ihsânın “yapılan işi en iyi şekilde yapma” anlamına vurgu yapılmıştır. Bu âyete verilen meâller karşılaştırıldığında, Elmalılı'nın “güzel hareket edin”, DİB'in “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın”, Şener vd.'nin ise iki farklı anlamı bir araya getirerek hem “iyilikte bulunun” hem de “işlerinizi güzel yapın” şeklinde, Dumlulu-Elmalılı'nın “iyilik yapın”, Esed'in “iyilik yapmaya azimle devam edin” olarak tercüme ettiği görülmektedir. Esed, iyilik yapma anlamında meâl vermekle birlikte “sebat etme”ye dikkat çekmiştir. İhsân kavramının anlam alanı göz önüne bulundurulursa, yalnızca “iyilik yapmak” olarak tercüme etmek, anlamı daraltabilir. Zirâ âyetin öncesinde Allah yolunda infak etmek emredilmiş, sonrasında da “(infaktan geri durarak) kendinizi tehlikeye atmayın”

¹⁶⁶ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/524.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1/530.

¹⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/779.

¹⁶⁹ Müslim, *El-Câmi 'u's-şâhîh*, 3/1548.

¹⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/216.

denmiştir. Sonraki emir ise “أَحْسِنُوا” olmuş ve yapılan işlerdeki ihsâna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla burada anlam, “yaptığınız işi en iyi şekilde yapın” şeklinde de olabilir. Çünkü ihsânın manalarından biri de “bir şeyi en iyi şekilde yapmak” tır. Diğer bir ifadeyle anlam, “infakı, bütün iş ve ibadetlerinizi en iyi şekilde yapın” olarak genişletilebilir. Âyetin sonundaki إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ cümlesi de “Allah, işini en iyi şekilde yapanları sever.” şeklinde tercüme edilebilir.

2.2.3.2. Bakara Sûresi 178. ve 229. Âyetler¹⁷¹

“فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَّاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ”

“الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَمَسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ”

Âyetlerin meâlleri sırasıyla şöyledir:

Elmalılı: “Bunun üzerine her kim kardeşinden cüz’î bir affa mazhar olursa o vakit vazife birinin o ma’rûfu tâkip etmesi, birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir.”¹⁷²

“O talâk iki defadır, ondan sonrası ya iyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır.”¹⁷³

DİB: “Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir.”¹⁷⁴

“(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.”¹⁷⁵

Şener vd.: “Öldürülenin kardeşi/velisi veya yakını tarafından bir bağışlanma söz konusu olursa, örfe/teamüle uygun olarak hareket etmelidir ve güzel bir şekilde ona diyet (tazminat, kan bedeli) ödenmelidir.”¹⁷⁶

¹⁷¹ Bu başlıkta iki ayetin birlikte ele alınmasının sebebi, her iki ayetteki “بِإِحْسَانٍ” ifadesinin benzer anlamlarda olduğunun düşünülmesidir. Ayetlerin muhtevâsı gözetilerek bir araya getirilmemiştir.

¹⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/681.

¹⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/847.

¹⁷⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 33.

¹⁷⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 44.

¹⁷⁶ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 26.

“Erkeğin, (sonradan vazgeçebileceği) iki boşama hakkı vardır. Bir veya iki boşama sonunda koca eşini isterse iyilikle yanında alıkoyar, isterse güzellikle onu serbest bırakır.”¹⁷⁷

Dumlu-Elmalı: “...Katillerden kime ölenin kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa, bu durumda bağışlayanın örfe uyması, öldürenin de kan bedelini güzellikle ödemesi gerekir.”¹⁷⁸

“Boşanma iki keredir. Bundan sonra ya güzellikle evliliği devam ettirme veya güzellikle ayrılma söz konusudur.”¹⁷⁹

M. Esed: “...Ve eğer kardeşi tarafından suçlu kimse (nin suçunun bir bölümünü) bağışlanmışsa, bu (bağış) uygun şekilde tatbik edilmeli ve kardeşine tazminatı güzellikle ödenmelidir.”¹⁸⁰

“Bir boşanma iki defa (geri alınabilir), ki bu durumda evlilik ya iyilikle devam eder veya güzel bir şekilde sona erdirilir.”¹⁸¹

Değerlendirme

Bakara sûresi 178. âyette kısasın Müslümanlara farz kılındığı haber verilirken¹⁸², öldürülenin velisi tarafından bir bağışlama söz konusu olduğunda teamüle uygun davranmak ve tazminatı “وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ” “en iyi şekilde ödemek” emredilmiş, yapılacak olan ödemenin “ihsân” yönüne dikkat çekilmiştir. Taberî, âyette geçen “ihsân” kelimesini geciktirme ve eksiltme yapmaksızın en iyi şekilde kan bedelini ödemek olarak açıklamıştır.¹⁸³ İbn Âşûr da kan bedelini öfkelenmeden, çirkin bir söz söylemeden veya kaba davranmadan ödemek şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 35.

¹⁷⁸ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 27.

¹⁷⁹ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 36.

¹⁸⁰ “...And if something [of his guilt] is remitted to a guilty person by his brother, this [remission] shall be adhered to with fairness, and restitution to his fellow-man shall be made in a goodly manner.” Asad, *The Message of the Qur'an*, 36.

¹⁸¹ “A divorce may be [revoked] twice, whereupon the marriage must either be resumed in fairness or dissolved in a goodly manner.” Asad, *The Message of the Qur'an*, 50.

¹⁸² el-Bakara 2/178: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.”

¹⁸³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 1/480.

¹⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/143.

Aynı sûrenin 229. âyetinde ise, talakın nasıl olacağı anlatılmış ve ya evliliğin iyilikle devam etmesi; “فَإِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ” ya da en iyi şekilde ayrılmak; “أَوْ تَسْرِيحٌ” emredilmiştir.

Meâllere bakıldığında her iki âyetteki “يَإِحْسَانٌ” kelimesinin tüm meâllerde “güzellikle” olarak tercüme ettiği görülmektedir. Ancak gerek diyet ödenmesi hususunda gerek de boşanma hususunda “güzellik” değil, o işi gerektiği gibi, en iyi şekilde yapmak öncelik oluşturur. Dolayısıyla âyetlerdeki يَإِحْسَانٌ ifadesi, “en iyi şekilde” olarak da tercüme edilebilir.

2.2.3.3. Âl-i İmrân Sûresi 172. Âyet

“الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ”

Elmalılı: “... Mü’minler içinden bilhassa böyle ihsân ve ittikâ edenler için pek büyük bir ecir var.”¹⁸⁵

DİB: “Onlar yaralandıktan sonra Allah’ın ve peygamberinin davetine uyan kimselerdir. Onlardan iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ve Allah’a karşı gelmekten sakınanlara büyük bir mükâfat vardır.”¹⁸⁶

Şener vd.: “O müminler öyle (sadık) kimselerdir ki, (Uhud’da) başlarına büyük bir felaket geldikten sonra da Allah ve Resûlüne uymaya devam ettiler. Onlardan iyi işler yapanlar ve Allah’ın emir ve yasakları konusunda sorumlu, duyarlı, bilinçli olanlar için büyük bir ödül vardır.”¹⁸⁷

Dumlu-Elmalı: “Yaralandıktan sonra da Allah’ın ve Peygamber’inin çağrısına icabet etmek sûretiyle örnek bir davranış sergileyen ve karşı gelmekten sakınanlar için büyük bir mükafat vardır.”¹⁸⁸

M. Esed: “O inananlar ki başlarına gelen beladan sonra Allah’ın ve Elçisi’nin çağrısına uydular. İyilik yapmada sebat edenleri ve Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanları muhteşem bir karşılık bekliyor.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/209.

¹⁸⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 81.

¹⁸⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 71.

¹⁸⁸ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 71.

¹⁸⁹ “A magnificent requital awaits those of them who have persevered in doing good and remained conscious of God.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 94.

Değerlendirme

Bu âyet ve önceki âyetler Uhud savaşından sonra, yaralı olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in davetine icabet eden ashâb hakkındadır.¹⁹⁰

Bu âyete verilen meâllerde أَحْسَنُوا fiiliniin “ihsân edenler”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar”, “iyi işler yapanlar”, “örnek bir davranış sergileyenler” ve “iyilik yapmada sebat edenler” olarak çevrildiği görülmektedir. En kapsamlı anlamın DİB meâli olduğu düşünülmekle birlikte, diğer meâllerin de anlamı yansıttığı söylenebilir.

2.2.3.4. Mâide Sûresi 93. Âyet

”لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ“

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “... sonra bu takvâ ile beraber her yaptığını güzel yapan ihsân mertebesine erdikleri takdirde mukaddemâ tattıklarında kendilerine bir beis yoktur, Allah muhsinleri sever.”¹⁹¹

DİB: “... sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaptıkları takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”¹⁹²

Şener vd.: “... ve yine daha sonra haram kılınan şeylerden aynı şekilde kaçınarak iyi ve yararlı işler yapmaya devam ettikleri sürece, (haram kılınmadan önce) yiyip içtikleri şeylerden dolayı onlara bir sorumluluk yoktur. Bilin ki Allah bu güzel niteliklere sahip olanları sever.”¹⁹³

Dumlu-Elmalı: “... ve ardından da sakınıp iyilikler yaptıkları sürece geçmişte yiyip-içtiklerinden dolayı herhangi bir günah yoktur. Allah iyilik yapanları sever.”¹⁹⁴

¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/217.

¹⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/751.

¹⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 133.

¹⁹³ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 122.

¹⁹⁴ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 119.

M. Esed: “... ve Allaha karşı sorumluluklarının bilincine daha çok varsınlar ve iyilik yapmakta arzulu ve kararlı davransınlar. Allah iyilik yapanları sever.”¹⁹⁵

Değerlendirme

Bu âyette أَحْسَنَ nin mâzi ve ism-i fâil biçimi vardır. Âyet, içkinin haram kılınmasından sonra, ashâbın Hz. Peygamber’e gelerek haram kılınmadan önce içki içmiş olan veya haram kılınma emri gelmeden önce ölen kimselerin durumunun ne olacağını sorması üzerine nâzil olmuştur.¹⁹⁶ Bu âyette ahabın sorusuna cevap olarak, içkinin haram kılındığı âyet gelmeden önce iman edip sâlih ameller yapan kimselerin içtiklerinde bir günah olmayacağı söylenmektedir. Taberî’nin ifadesine göre, onlardan hayatta olanlar da Allah’ın haram kıldığına uyup sakınmaya devam edecek (takva), Allah’ı hoşnut edecek ameller işleyecek (salih ameller), daha sonra mükellef olacakları şeylerde de yine bu tutumlarına devam edecekler ve bu durum onları “ihsân” mertebesine ulaştıracaktır. Burada kastedilen ihsânı ise, Allah’ın farz kıldıkları dışında, Allah’ın rızasına yakınlatacak; azabından uzaklaştıracak nafîle ameller yapmak olarak, âyetin sonundaki “muhsin” kelimesini de bu anlam doğrultusunda “Allah’ı hoşnut edecek nafîle amellerle O’na yaklaşan kimseler” olarak açıklamıştır.¹⁹⁷

Âyetin ilgili kısmının tercümesine bakıldığında Elmalılı’nın “her yaptığını güzel yapan ihsân mertebesine erdikleri”, DİB’in “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaptıkları”, Şener vd.’nin “iyi ve yararlı işler yapmaya devam ettikleri”, Dumlu-Elmalı’nın “iyilikler yaptıkları” ve Esed’in “iyilik yapmada sebat ettikleri” anlamlarının verildiği görülmektedir. Bu tercümelerde ihsân üç farklı şekilde tercüme edilmiştir: her yaptığını güzel/en güzel şekilde yapmak, iyi/yararlı işler yapmak ve iyilik yapmak. Âyetin öncesinde îmân, sâlih ameller ve takvânın zikredilmesi de

¹⁹⁵ “... and grow ever more conscious of God, and persevere in doing good: for God loves the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 162.

¹⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 308.

¹⁹⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/165. Ayrıca Elmalılı da bu âyetle ilgili olarak, takvanın üç mertebesinin olduğunu, bunların bir yönüyle mâzi, hâl ve istikbâli yansıttığını; diğer taraftan insanın kendisiyle vicdanı arasında, kendisiyle insanlar arasında ve kendisiyle Allah arasında olan takva ve imanı yansıttığını; üçüncü mertebedeki imanın ihsâna tebdil edildiğini söylemiş ve ihsân kelimesini açıklarken Hz. Peygamber’in “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek” şeklindeki tarifine işaret etmiştir. bk. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/754.

dikkate alınarak, “en iyi şekilde” yapılmasına yönelik olan anlamın daha isabetli olduğu söylenebilir.

2.2.3.5. En’âm Sûresi 84., Yûsuf Sûresi 22. ve Saffât Sûresi 80. Âyetler

“وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ”

“كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ”

“إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ”

Elmalılı: “... işte muhsinlere böyle mükâfat ederiz.” (Diğer iki âyet de aynı)¹⁹⁸

DİB: “... İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları işte böyle mükâfatlandırırız.” (Diğer iki âyet de aynı)¹⁹⁹

Şener vd.: “...Biz iyi ve yararlı işler yapanları işte böyle ödüllendiririz.” (En’âm 84)²⁰⁰

“İşte Biz, başına gelen sıkıntılara güzelce sabredenleri böyle ödüllendiririz.” (Yûsuf 22)²⁰¹

“Biz, görevini samimiyetle ve en güzel şekilde yapanları işte böyle ödüllendiririz.” (Saffât 80)²⁰²

Dumlu-Elmalı: “... Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz.” (Diğer iki âyet de aynı)²⁰³

M. Esed: “işte iyilik yapanları böyle ödüllendiririz.” (Diğer iki âyet de aynı.)²⁰⁴

Değerlendirme

En’âm sûresi 83. âyette Hz. İbrâhîm’in kavmiyle olan mücadelesinde kendisine “الْحُجَّةُ” (delil) verildiğine ve Allah’ın dilediği kullarını kat kat üstün yaptığına işaret edilmiştir. 84. âyette de Hz. İbrâhîm, oğlu İshâk, torunu Ya‘kûb ve atası Nûh ile onun soyundan gelen Dâvûd, Süleymân, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ ve Hârûn peygamberler

¹⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/893, 3/640, 4/697.

¹⁹⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 84, 256, 495.

²⁰⁰ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 137.

²⁰¹ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 236.

²⁰² Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 448.

²⁰³ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 135, 237, 465.

²⁰⁴ “...for thus do We reward the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 184, 340, 687.

anılmış ve her birinin doğru yola iletildiği söylendikten sonra onların ‘muhsin’ oldukları için böyle mükafatlandırıldıkları söylenmiştir.

Yûsuf sûresi 22.âyetinde de Hz. Yûsuf olgunluk çağına erişince kendisine “ilim ve hikmet” verildiği söylenmiş ardından “muhsinlerin böyle mükafatlandırıldığı” vurgusu yapılmıştır.²⁰⁵ Zemahşerî bu ifadeyle ilgili olarak, Hz.Yûsuf’un işinde ihsân üzere olduğunu, gençlik yıllarında dahi Allah korkusuna sahip olduğunu söylemekte ve Hasan Basri’nin “مَنْ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ فِي شَبَابِهِ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فِي كِبَرِهِ” “Kim gençliğinde Rabbine ibadeti ihsân üzere/en iyi şekilde yaparsa, Allah da olgunluk çağına geldiğinde ona hikmet bahşeder” sözünü nakletmektedir.²⁰⁶ Ayrıca ihsânın “Allah’a itaat etmek, günahlardan kaçınmak ve işini ihlâs ve samimiyetle yapmak” anlamında açıklandığı görülmektedir. Aynı âyet, Hz. Mûsa kıssası anlatılırken de zikredilmiş²⁰⁷, onun da Allah’a itaati ve sabrı sayesinde “muhsinlerden” olduğu söylenmiştir.²⁰⁸

Muhsin sıfatının doğrudan peygamberlere atfedildiği bir dizi âyet Saffât sûresinde de geçer. Sûrede sırasıyla Hz. Nuh, Hz. İbrâhîm ve İsmâîl, Hz. Mûsa ve Harun ve Hz. İlyas’ın kıssalarından kesitler anlatılmakta ve hepsinin sonunda “إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ” ifadesi geçmektedir.²⁰⁹

Görüldüğü üzere, verilen her üç âyetinde de peygamberlerin özelliklerinden bahsedilmiş ve onların muhsinlerden olduğu söylenmiştir. Meâllere bakıldığında, Şener vd.’nin her üç âyetinde de bağlama göre farklı bir anlam verdiği görülmektedir. Diğerlerinde ise, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar”, “iyiler” ve “iyilik yapanlar” anlamları verilmiştir. Bu anlamlar isabetli olmakla beraber, “işini en iyi şekilde yapanlar” olarak da tercüme edilebilir.

²⁰⁵ Benzer ifade Yûsuf sûresi 56. ve 90. âyetlerde de geçer: “İşte biz böylece Yûsuf’a Mısır’da önemli bir mevki, güç ve itibar verdik. O ülkede istediği yerde ikamet eder, görevini dilediği gibi yapabiliirdi. Biz rahmetimizi/mal-mülk ve iktidar gücünü dilediğimize veririz ve işlerini güzel yapanların hak ettikleri karşılığı zâyi etmeyiz.” “... Gerçek şu ki bir kimse, Allah’ın emir ve yasakları konusunda sorumlu, duyarlı, bilinçli davranır, zorluk ve sıkıntılara sabredip göğüs gererse, bilsin ki Allah böyle güzel işler yapanların mükafatını zâyi etmez.” (Şener vd. meâlî)

²⁰⁶ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/562.

²⁰⁷ el-Kasas 28/14.

²⁰⁸ et-Taberî, *Câmi ‘u l-beyân fi tefsîri l-Kur’ân*, 6/13.

²⁰⁹ es-Saffât 37/80, 105, 110,113, 121, 131.

2.2.3.6. Yûnus Sûresi 26. Âyet

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ²¹⁰

Elmalılı: “Hasenât yapanlara hüsnâ, bir de ziyade var.”²¹¹

DİB: “İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.”²¹²

Şener vd.: “(Allah’ın gösterdiği doğru yoldan gitmek gibi) güzel işler yapanlara, en güzeliyle/esenlik yurdu olan cennetle hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir.”²¹³

Dumlu-Elmalı: “İyilik yapanlar için yaptıkları iyiliğinin daha güzeli ve fazlası vardır.”²¹⁴

M. Esed: “İyi ve yararlı işler yapmada sebatlı olanları (karşılık olarak) daha iyisi ve ondan da fazlası beklemektedir.”²¹⁵

Değerlendirme

Âyette geçen أَحْسَنُوا fiiline, Taberî ve İbn Kesîr dünyada Allah’a ibadeti güzel biçimde yaparak onun emir ve yasaklarına itaat etmek; iman edip salih ameller işlemek şeklinde anlamlar vermiştir.²¹⁶ Elmalılı ise, güzellik yapanlar; yani Allah’ın nazarına layık ve rızasına uygun güzel amelleri güzel biçimde yapanlar; güzel iş, vazife, ibadet, hasenat yapanlar olarak açıklamıştır.²¹⁷

Meâllere bakıldığında, أَحْسَنُوا fiiline, “hasenât yapmak/iyilik yapmak”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak”, “güzel işler yapmak” ve “iyi ve yararlı işler yapmada sebat etmek” şeklinde farklı anlamlar verildiği görülmektedir. İlk bölümde de bahsedildiği gibi, ihsân kavramı yalnızca tek bir anlama delalet etmez. Bu âyette de ihsânın en kapsamlı şekilde, “iyi ve yararlı işleri en iyi şekilde yapanlar” olarak tercüme edilmesinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

²¹⁰ en-Nahl 16/30 bu âyetin müteşâbihidir.

²¹¹ Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 3/519.

²¹² Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 228.

²¹³ Şener vd., Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli, 211.

²¹⁴ Dumlu - Elmalı, Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, 210.

²¹⁵ “For those who persevere in doing good there is the ultimate good in store, and more [than that].” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 294.

²¹⁶ et-Taberî, Câmi ‘u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân, 4/202; İbn Kesîr, Tefsîrü l-Kur’âni l-‘azîm, 4/262.

²¹⁷ Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 3/519.

2.2.3.7. Nahl Sûresi 90. Âyet

”إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ“

Elmalılı: “Haberiniz olsun ki Allah size adli, ihsânı ve yakınlığı olana atâyı emrediyor ve fuhşıyyâtta, münkerden, bağıyden nehyediyor. Size vaaz ediyor ki dinleyip anlayıp tutasınız.”²¹⁸

DİB: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²¹⁹

Şener vd.: “Hiç şüphe yok ki Allah (indirdiği bu kitapta), insanlara adaletli davranmayı, iyilik yapmayı, akrabaya yardım etmeyi emreder. Hayâsızlığı, her türlü kötülüğü, azgınlık ve taşkınlığı ise yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size böylece öğüt verir.”²²⁰

Dumlu-Elmalı: “Kuşkusuz Allah adaleti, iyiliği, akrabalara yardımı emreder. Ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar. Ders alasınız diye size öğüt verir.”²²¹

M. Esed: “Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emredip utanç verici ve arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı ve azgınlığı, taşkınlığı yasaklıyor.”²²²

Değerlendirme

Mukâtil âyette geçen adaleti “tevhid”, ihsânı “insanları affetmek” olarak açıklamıştır.²²³ Taberî de benzer biçimde adaleti “kelime-i tevhidi söylemek” olarak açıklamış ancak ihsânla ilgili bir açıklama yapmamıştır.²²⁴ Zemahşerî ise, “adalet”i farz olan her şey olarak açıklamıştır; çünkü Allah kullarına farz kıldıklarında adaletli davranmış ve onları güçlerinin yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmamıştır. Ona göre

²¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/856

²¹⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 296.

²²⁰ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 276.

²²¹ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 278.

²²² “Behold, God enjoins justice, and the doing of good, and generosity towards [one's] fellowmen; and He forbids all that is shameful and all that runs counter to reason, as well as envy; [and] He exhorts you [repeatedly] so that you might bear [all this] in mind.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 409.

²²³ Ebü’l-Hasen Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/483.

²²⁴ et-Taberî, *Câmi’u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 551.

“ihsân” ise, müstehap olanlardır. Allah her ikisini de kullarına emretmiştir, çünkü farz ibadetlerde eksiklikler olması kaçınılmazdır; bu durumda müstehaplar o eksikliği tamamlayacaktır.²²⁵ Elmalılı ise âyette geçen adaletin “hakkı yerine getirmek” ve “insaf” yönüne vurgu yapmakla beraber yukarıda verdiğimiz yorumlara benzer biçimde, tevhid ve farz ameller olduğuna da dikkat çekmiştir. İhsâna gelince, onun lügatte “bir şeyi güzel yapmak ve iyilik etmek” şeklinde iki farklı anlamı olduğunu; bu âyette her iki anlama da gelebileceğini söylemiştir.²²⁶ İbn Âşûr ihsân ile ilgili açıklama yaparken, anlam alanını geniş tutmuştur. Ona göre, insanlara yapılacak ihsân, onlara en iyi şekilde muamele etmektir. Allah’a karşı olan ihsân ise Hz. Peygamber’in açıkladığı şekilde “O’nu görüyormuşçasına ibadet etmek” ve nafile ibadetlerle O’na yakınlaşmaktır.²²⁷

Âyetin meâllerindeki “ihsân” kısmına bakıldığında ise, Elmalılı’nın doğrudan “ihsân” şeklinde kavramı verdiği, Şener vd. ve DİB’in “iyilik yapmak”, Dumluelmalılı’nın “iyilik”, Esed’in de aynı anlamda “iyilik yapmak” olarak tercüme ettiği görülmektedir. Halbuki bu âyette ihsân, geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Yalnızca “iyilik yapmak” olarak anlamak ve çevirmek kelimenin anlamını daraltmaya sebebiyet verebilir. Müfessirlerin çoğunun, bu âyeti tefsir ederken Hz. Peygamber’in ihsân tarifine atıfta bulunmaları da dikkate alındığında ihsânı “yapılan her işi en iyi şekilde yapma” şeklinde tercüme etmek de mümkün görünmektedir.

2.2.3.8. Kehf Sûresi 30. Âyet

“إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا”

Elmalılı: “Amma iman edip sâlih sâlih ameller işleyenler, şüphe yok ki Biz öyle güzel amel işleyenin ecrini zâyî etmeyiz.”²²⁸

DİB: “Gerçek şu ki, iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz iyi ve yararlı işleri en güzel bir şekilde yapanların ecrini zayi etmeyiz.”²²⁹

²²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 582.

²²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/856-857.

²²⁷ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 14/255.

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/32.

²²⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 319.

Şener vd.: “İnanıp iyi ve yararlı işler yapanlara gelince, bilsinler ki Biz, iyi ve güzel işler yapanların mükâfatını zayi etmeyiz.”²³⁰

Dumlu-Elmalı: “İnanıp yararlı iş yapanlara gelince, Biz iyi iş yapan hiçbir kimsenin yaptığığın karşılığını zayi etmeyiz.”²³¹

M. Esed: “(Ama) imana erip de dürüst ve erdemli davrananlara gelince: iyi ve güzel olanı yapmakta sebat gösterenlerin emeğini elbette zayi etmeyiz.”²³²

Değerlendirme

Âyette iman edip sâlih ameller işleyen kimselerin mükafatının zâyî edilmeyeceği anlatılmaktadır. Önceki âyette zalimleri ve kafirleri bekleyen korkunç son²³³ anlatıldıktan sonra bu âyette Allah’ı ve onun Rasûlünü tasdik ederek itaat eden ve Allah’ın emrettiğine de nehyettiğine de tâbi olan kimselerin yaptıklarının karşılığının asla zayi edilmeyeceği, mükafat olarak altından ırmaklar akan Adn cennetleriyle mükafatlandırılacağı söylenmektedir.²³⁴

Âyetin ilgili kısmının (أَحْسَنَ عَمَلًا) meâllerde, “güzel amel işleyen”, “iyi ve yararlı işleri en güzel bir şekilde yapan”, “iyi ve güzel işler yapan”, “iyi iş yapan”, “iyi ve güzel olanı yapmakta sebat gösteren” olarak çevrildiği görülmektedir. Yapılan çeviriler isabetli olmakla birlikte, “iyi ve yararlı işleri en güzel bir şekilde yapan” şeklinde verilen meâlin daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

2.2.3.9. Secde Sûresi 7. Âyet

“الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ”

Elmalılı: “O ki yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya bir çamurdan başladı.”²³⁵

²³⁰ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 296.

²³¹ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 298.

²³² “[But,] behold, as for those who attain to faith and do righteous deeds - verily, We do not fail to requite any who persevere in doing good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 444.

²³³ el-Kehf 18/29: “De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.”

²³⁴ el-Kehf 18/31: “İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel yaslanacak yerdir!”

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/526.

DİB: “O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı.”²³⁶

Şener vd.: “O yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır. Nitekim insanı yaratmaya çamurdan başladı.”²³⁷

Dumlu-Elmalı: “O, yarattığı her şeyi güzel yaratmış ve insanın yaratılışına çamurdan başlamıştır.”²³⁸

Esed “O, yarattığı her şeyi en mükemmel şekilde yapandır. Nitekim Allah, insanın yaratılışını balçıktan başlatır.”²³⁹

Değerlendirme

Mukâtil, âyetteki أَحْسَنَ fiilini “bilmek” olarak açıklamış ve bu ifadeyi Allah’ın hiç kimse bilmezden önce eşyayı nasıl yaratacağını bildiği şeklinde tefsir etmiştir.²⁴⁰ Taberî ve İbn Kesîr ise bu ifadeyi “أَتَقَنَّ” ve “أَحْكَمَ” fiilleri ile açıklayarak Allah’ın yarattığı her şeyi sağlam ve kusursuz yaratmasına dikkat çekmiştir.²⁴¹ Zemahşerî’ye göre ise buradaki أَحْسَنَ fiili, “تَحْسِين” anlamında olup, Allah’ın yarattığı her şeyin hikmet ve maslahata uygun olmasıdır.²⁴² Yaratılan şeyler arasında “iyi/güzel ve daha iyi/güzel” şeklinde derece farkı olsa da tamamı iyi/güzeldir. Ayrıca o, buradaki أَحْسَنَ fiiline “عَلِمَ” anlamı da verildiğini aktarmıştır. Buna göre anlam, Allah’ın yarattığı her

²³⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 458.

²³⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 414.

²³⁸ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 429.

²³⁹ “Who makes most excellent everything that He creates. Thus, He begins the creatidon of man out of clay.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 634.

²⁴⁰ Ebü’l-Hasen Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/449.

²⁴¹ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî tefsîri ‘l-Kur’ân*, 143; İbn Kesîr, *Tefsîrü ‘l-Kur’âni ‘l-‘azîm*, 1/360.

²⁴² Bu anlamdaki bazı âyetler de Allah’ın insanı en güzel sûrette yaratmasına değinmektedir. Mü’min sûresi 64.âyet ve Tegâbün sûresi 3.âyetten geçen “وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ” ibaresi buna örnektir. Taberî ve Zemahşerî, Allah’ın insandan daha güzel görünümlü bir canlı yaratmadığını söylemiştir. Nitekim başka bir âyetten “Andolsun ki biz insanı en güzel şekilde yarattık” (et-Tîn 95/4) ifadesi geçer. İnsanın yaratılmışların en mükemmeli olması ve güzelliğinin Allah’ın onu “tesviye etmesi”, “kendi eliyle” yaratıp ruhundan üflemesi (bk. Sâd 38/72) ve onu yeryüzünde kendine halife kılmasıdır (bk. el-Bakara 2/30). Ayrıca insanın güzelliği, bazılarına göre hem ruhen hem de bedenen vücudunun ve şeklinin güzel olması yönündedir. Bazılarına göre de insan ruh olarak en güzel şekilde yaratılmış daha sonra bir bedene konularak “esfel-i sâfilîn” denilen madde âlemine indirilmiştir (bk. et-Tîn 95/5); tekrar ilk ve en güzel şeklini elde etmek için çabalamaktadır. Daha fazlası için bk. Süleyman Uludağ, “Ahsen-i Takvîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

şeyi nasıl yaratacağını bilmesi yönünde olur.²⁴³ Elmalılı da buradaki “hüsn” ile “güzellik, hikmet ve maslahata uygunluk” kastedildiğini söylemiştir.²⁴⁴

Bu âyetteki أَحْسَنَ fiilini Elmalılı, DİB ve Dumlu-Elmalı “bir şeyi güzel yapmak” anlamında “her şeyi güzel yaptı/yarattı” olarak tercüme etmiştir. Şener vd. ise farklı olarak tekit anlamı eklemiş ve “en güzel şekilde yarattı” demiştir. Esed de aynı şekilde tekit ederek “yarattığı her şeyi en mükemmel şekilde yaptı anlamını vermiştir. Dolayısıyla bu ifadeye “en iyi / mükemmel şekilde yarattı” anlamı verilmesi bağlama uygun ve tutarlı görünmektedir.

2.2.3.10. Zümer Sûresi 10. Âyet

”قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ“

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “...Bu dünyada güzellik yapanlara bir güzellik var...”²⁴⁵

DİB: “...Bu dünyada iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (ahirette) iyilik vardır...”²⁴⁶

Şener vd.: “...Bu dünyada iman edip güzel ameller yapanlar için âhirette güzel bir mükâfat vardır...”²⁴⁷

Dumlu-Elmalı: “...Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır...”²⁴⁸

M. Esed: “...Bu dünyada iyi şeyler için gayret edenleri güzel bir son beklemektedir...”²⁴⁹

Değerlendirme

Bu âyette, ihsândan önce takva zikredilerek Allah’a iman eden kulların, tâat ve günahlardan sakınmaları emredildikten sonra ihsân sahibi olanların karşılığının “حَسَنَةً”

²⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 842.

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/528.

²⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/748.

²⁴⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 509.

²⁴⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 458.

²⁴⁸ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 479.

²⁴⁹ “Ultimate good awaits those who persevere in doing good in this world.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 706.

olduğu söylenmiştir. Buradaki “hasene” kelimesinin te’vîli hususunda, في harf-i cerrini hasene kelimesine bağlayarak “bu dünyada iyilik; sıhhat ve afiyet vardır” şeklinde veya harfin öncesinde bulunan أَحَسُّوا fiiline bağlayarak “bu dünyada iyi ve güzel ameller yapanlara iyilik; cennet vardır” şeklinde olmak üzere iki farklı görüş benimsenmiştir.²⁵⁰ Zemahşerî هَذِهِ الدُّنْيَا zarfının haseneye değil, أَحَسُّوا fiiline bağlı olduğu kanaatindedir. O taktirde anlam, “Bu dünyada ihsân üzere hareket edenlere (akıbette) bir güzellik vardır ki o da cennettir.” şeklinde olacaktır.²⁵¹

Görüldüğü üzere ilgili kısım, “güzellik yapanlar”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar”, “iman edip güzel ameller yapanlar”, “iyilik yapanlar”, “iyi şeyler için gayret edenler” olarak aktarılmıştır. Bu âyette “iyilik yapmak” anlamının sınırlı olduğu söylenebilir. İhsân kavramının anlamlarından biri olan “bir şeyi en iyi şekilde yapmak” anlamını yansıtmak için âyetteki أَحَسُّوا fiiline “yaptıklarını en iyi şekilde yapanlar” olarak anlam verilebilir.

2.2.4. İyi Bir İş Yapma, Salih Amel İşleme Anlamındaki Âyetler ve Meâlleri

2.2.4.1. Bakara Sûresi 112. Âyet

”بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ“

Elmalılı: “Hayır; kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah’a teslim ederse işte onun Rabbinin ‘indinde ecir vardır; onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değildir.”²⁵²

DİB: “Hayır, öyle değil! Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”²⁵³

Şener vd.: “Hayır! Durum hiç de öyle değil! Asıl cennete girecek olanlar, kalbi iyi niyet ve güzelliklerle dolu olan ve bütün benliği ile kendini Allah’a teslim

²⁵⁰ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî tefsîri ‘l-Kur’ân*, 6/374.

²⁵¹ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 5/908.

²⁵² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/557.

²⁵³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 22.

edenlerdir ki, onlar işlediklerinin karşılığını Allah'ın huzuruna vardıklarında tam olarak bulacaklardır...’’²⁵⁴

Dumlu-Elmalı: “Doğrusu, kim, bütün benliğiyle Allah’a yönelip iyi işler yaparsa Rabbi katında onun büyük mükafatı vardır. Böylelerine artık hiçbir korku yoktur, onlar asla üzülmeyeceklerdir de.”²⁵⁵

M. Esed: “Evet, gerçekten her kim tüm benliğini Allah’a teslim eder ve iyilik yapanlardan olursa, Rabbi katında mükafatını görecektir ve böyleleri ne korkacak ne de üzülecekler.”²⁵⁶

Değerlendirme

Bu âyetten bir önceki âyette, Yahudi ve Hristiyanların kendilerinden başka kimsenin cennete giremeyeceği iddialarından ve bu iddialarının delilsiz bir kuruntu olduğundan bahsedilmektedir.²⁵⁷ Bu âyette ise onların bu mesnetsiz kuruntularına cevaben, cennetin Yahudilere de Hristiyanlara da mahsus olmadığı bildirilmektedir. Cenneti hak eden kimselerin yalnızca “muhsin” olarak Allah’a teslim olan kimseler olduğu söylenmektedir.

Taberî buradaki “وَهُوَ مُحْسِنٌ” ifadesini “Allah’a itaat ve ibadet konusunda içten, samimi yani ihlâs sahibi olmak” şeklinde açıklamıştır.²⁵⁸ İbn Kesîr, âyette geçen “yüzünü Allah’a teslim etme/Allah’a teslim olma” ifadesini “ihlâs” ile açıklarken “وَهُوَ مُحْسِنٌ” ifadesini “Hz. Peygamber’e tabi olmak” şeklinde açıklamış ve bir amelin kabul olması için, yalnızca Allah rızası için yapılması ve dinin kurallarına uygun olması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla âyetin ilgili kısmını “Peygamber’e uyarak dini yalnızca Allah için yaşamak” şeklinde açıklamıştır.²⁵⁹ Elmalılı ise, âyetteki “muhsin” kelimesini “özü muhsin olmak, yani Allah’ı görüyormuş gibi kendini Allah huzurunda bilerek yaptığını her yönüyle temiz kalp ile güzel yapmak” şeklinde Hz. Peygamber’in

²⁵⁴ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâlî*, 16.

²⁵⁵ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 18.

²⁵⁶ “Yea, indeed: everyone who surrenders his whole being unto God, and is a doer of good withal, shall have his reward with his Sustainer; and all such need have no fear, and neither shall they grieve.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 23.

²⁵⁷ el-Bakara 2/111: *Bir de; “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet’e girmeyecek” dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”*

²⁵⁸ et-Taberî, *Câmi’u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 348.

²⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’âni l-‘azîm*, 1/385.

ihlân tanımına atıf yaparak açıklamıştır.²⁶⁰ İbn Âşûr da “وَهُوَ مُحْسِنٌ” ifadesinin “ihlâs sahibi olmak” anlamında hal cümlesi olduğunu söylemiş, ayrıca ihsânı sâlih amel ve ibadette ihlâs olarak açıklamıştır.²⁶¹

Yukarıda zikredilen âyetin müteşâbihi Nisâ sûresi 125.âyetinde:
“وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا”

ve Lokmân sûresi 22.âyetinde geçmektedir:

“وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ”

Taberî, her iki âyetinde geçen “muhsin” kelimesini de Allah’ın emrettiğini yapan; O’nun helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram kabul eden kimse olarak açıklamıştır.²⁶² Zemahşerî de hasenât (iyilikler) yapan ve seyyiâtı (kötülükleri) terk eden kimse şeklinde açıklamıştır.²⁶³ İbn Kesîr ise, Bakara sûresi 112.âyetinde yaptığı açıklamaya benzer biçimde Allah’ın dinine ve Peygamber’e tâbi olan ve Allah’ın emrettiklerine itaat eden kimse olarak açıklamıştır.²⁶⁴

İncelenen meâllerde, yukarıdaki âyetlerde geçen وَهُوَ مُحْسِنٌ kısmını Elmalılı “özü muhsin olmak”, DİB “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak”, Şener vd. “kalbi iyi niyet ve güzelliklerle dolu olmak”, Elmalî-Dumlu “iyi işler yapmak”, M. Esed “iyilik yapanlardan olmak” olarak tercüme ettikleri görülmektedir. Şener vd., Lokman sûresi 22.âyeti “*Kim kendini Allah’a, O’nu görüyormuşçasına yürekten teslim ederse bilsin ki, sağlam bir kulpa tutunmuş olur*” şeklinde tercüme ederek ilgili kısma farklı bir anlam vermiştir.

Yukarıda verilen üç müteşâbih âyetin meâllerine bakıldığında “muhsin” kelimesine çeşitli anlamlar verildiği görülmektedir. Tefsirlerde yapılan açıklamalar da göz önüne alındığında “muhsin” kavramını tek bir kelime ile aktarmak elbette mümkün gözükmemektedir. Ancak bir kıyaslama yapmak gerekirse, bu âyetlerde geçen ihsânın iyilik yapmakla sınırlandırılmayacağı açıktır. Bu minvalde gerek Hz.

²⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/564.

²⁶¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 1/675, 5/211, 21/177.

²⁶² et-Taberî, *Câmi’u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 2/568.

²⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 262.

²⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’âni l-‘azîm*, 2/422.

Peygamber'in tarifinden mülhem "Allah'ı görüyormuşçasına yürekten teslim olmak" anlamı gerek "iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak" anlamı okuyucu açısından kavramın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2.2.4.2. Âl-i İmrân Sûresi 148. Âyet

“... فَاتِيَهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ”

Elmalılı: “... Bi’n-netîce Allah da kendilerine hem dünya sevâbını verdi hem de âhiretin güzel sevâbını, öyle ya Allah güzel iş yapan muhsinleri sever.”²⁶⁵

DİB: “... Allah da onlara hem dünya nimetini hem de ahiretin güzel mükâfatını verdi. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”²⁶⁶

Şener vd.: “... Allah da onlara hem dünya nimetini (zafer ve ganimeti, şerefle anılmayı) hem de ahiretin güzel mükâfat ve nimetlerini verdi. Allah iyilik edenleri, işini güzel ve sağlam yapanları sever.”²⁶⁷

Dumlu-Elmalı: “... Allah onlara dünyada istedikleri zaferi nasip etti, ahirette de en güzel karşılığı verdi. Allah iyilik yapanları sever.”²⁶⁸

M. Esed: “... Bunun üzerine Allah, onlara, hem bu dünya nimetlerini, hem de ahiretin en güzel nimetlerini bağışladı: Zira Allah, iyilik yapanları sever.”²⁶⁹

Değerlendirme

Muhsin sıfatı Kur’ân’da pek çok yerde mü’minleri vasfetmek için kullanılmıştır.²⁷⁰ Yukarıda verilen âyetin öncesinde, peygamberlerle beraber kendilerini Allah’a adanmış nice “rabbânî” kulun zalimlere karşı koyma noktasında gevşeklik göstermediğinden ve yılgınlığa düşmediğinden bahsedilmektedir.²⁷¹ Peygamberlerin yanında bulunan fazilet sahibi insanlar, en zor şartlarda dahi bedenleriyle ve gönülleriyle fedakârlık ve sabır göstermişler, menfi bir söz

²⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/176.

²⁶⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 77.

²⁶⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 67.

²⁶⁸ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 68.

²⁶⁹ “Where upon God granted them the rewards of this world, as well as the goodliest rewards of the life to come: for God loves the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 89.

²⁷⁰ Muhsinlerin özellikleri ile ilgili ayrıca bakılabilir: Metin Ocak, *Kur’ân’a Göre İhsân Nedir? Muhsin Kimdir?* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.).

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/146: “Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”

söylememişlerdir. Âyette, övgüyle bahsedilen bu kimselerin özelliklerinin; **فَمَا وَهَنُوا**; (Peygamber şehit edildi dendiğinde) gevşememek, **وَمَا ضَعُفُوا**; (cihat konusunda) yılmamak ve **وَمَا اسْتَكَانُوا** (düşmana karşı zaaf ve yılgınlık göstermeden) boyun eğmemek olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, savaş meydanında sebat gösterme ve düşmana galip gelme niyazından önce günahlarının bağışlanması için niyaz etmeleri sonrasında yapacakları yakarışın kabulünün bir göstergesidir. Böylece Allah da onlara hem ganimet, zafer, izzet gibi dünyadaki karşılığı hem de ahiretteki karşılığın en güzelini vermiştir. Özellikle ahiret sevabının “güzellikle” nitelenmesi, onun öncelik ve üstünlüğünü ifade etmek içindir. İşte bu âyette, iyi hasletlerinden bahsedilen kimselere hem bu dünyada hem de ahirette en güzel nimetlerin verildiği bildirilmekte ve Allah’ın böyle “muhsinleri” sevdiği söylenmektedir.

Bu âyetin meâllerdeki karşılığına bakıldığında, “**الْمُحْسِنِينَ**” kelimesine, “güzel iş yapanlar”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar/işini güzel ve sağlam yapanlar”, “iyilik edenler/yapanlar” olmak üzere üç farklı şekilde anlam verildiği görülmektedir. Bu anlamların hepsi ihsân kavramının anlamlarından olsa da “iyilik yapanlar” anlamının buraya uygun olmadığı söylenebilir. Âyetin öncesinde peygamberin destekçisi olan ve onunla beraber zorluklara göğüs geren kimselerden bahsedilmesi sebebiyle “iyi/güzel işler yapan” şeklinde anlam verilebilir. Ayrıca, “yaptığını en iyi şekilde yapan” anlamını vermek de mümkündür.

2.2.4.3. Mâide Sûresi 85. Âyet

“فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ”

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “... içlerinde muhalled kalmak üzere onlar ki işte muhsinlere mükâfat odur.”²⁷²

DİB: “... İşte bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanların mükâfatıdır.”²⁷³

²⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/739.

²⁷³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 131.

Şener vd.: “... İman edip iyi ve güzel işler yapanların mükâfatı işte budur.”²⁷⁴

Dumlu-Elmalı: “... İyilerin yaptıklarının karşılığı işte budur.”²⁷⁵

M.Esed: “... bu, iyilik yapanların ödülüdür.”²⁷⁶

Değerlendirme

Bu âyetin öncesinde Hz. Peygamber’e inanan dindar Hristiyanlar olduğundan bahsedilmektedir. Onlar, Kur’ân’ı dinledikleri zaman onun Allah’ın kelâmı olduğunu anlar ve daha önce kendi kitaplarında âşina oldukları gerçekleri ikrar ederler. Bu âyette de onların inançları ve söyledikleri sözler sayesinde kazandıkları mükâfat anlatılmaktadır. Bu çalışmayı ilgilendiren kısım âyetin sonundaki الْمُحْسِنِينَ kelimesidir. Elmalılı bu kelimeyi tefsir ederken, “hüsn-i nazar, hüsn-i niyet ve hüsn-i amel sahipleri”, diğer bir ifadeyle yaptıkları işi en iyi surette yapanlar olarak açıklamıştır.²⁷⁷

Meâllere bakıldığında الْمُحْسِنِينَ kelimesine, “muhsinler”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar”, “iman edip iyi ve güzel işler yapanlar”, “iyiler” ve “iyilik yapanlar” şeklinde çeşitli anlamlar verildiği görülmektedir. Bir önceki âyetin değerlendirmesinde de belirtildiği gibi burada da “iyilik yapma” anlamından ziyade, ihsân kavramının diğer anlamlarından olan “iyi ve güzel işler yapma” daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2.2.4.4. En’âm Sûresi 154. Âyet

”ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ“

Elmalılı: “Sonra biz Mûsâ’ya o kitâbı verdik ki güzel tatbik edene tamamlamak ve her şeyi tafsil etmek ve bir hidâyet, bir rahmet olmak için, gerektir ki onlar Rablerinin likâsına iman etsinler.”²⁷⁸

²⁷⁴ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 121.

²⁷⁵ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 118.

²⁷⁶ “... for such is the requital of the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 161.

²⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/743.

²⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1004.

DİB: “Sonra iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidâyet ve rahmete erdirmek için Mûsâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.”²⁷⁹

Şener vd.: “Nitekim Biz, Allah’ın emirlerini en güzel şekilde uygulayanlara nimetimizi tamamlamak ve her şeyi ayrıntılı olarak açıklamak, hidâyet ve rahmet olmak üzere, Mûsâ’ya Kitabı (Tevrât’ı) verdik ki, böylece İsrailoğulları bir gün Rablerine kavuşacakları inancının gereğine göre yaşasınlar.”²⁸⁰

Dumlu-Elmalı: “Sonra, Rablerine kavuşacaklarına inanmaları için, Biz, iyilik yaparı desteklemek, her şeyi açıklamak, yol göstermek ve rahmet olmak üzere, Musa’ya da Kitab’ı bir bütün olarak vermiştik.”²⁸¹

M. Esed: “Ve bir kez daha: İyilik yapmada sebat edenlere (nimetlerinizin) devamı olarak, Musaya, her şeyi tafsilatıyla bildiren ve (böylece insanları) rahmet ve hidâyet(e erdiren) bu ilahi kelamı bağışladık ki, Rableri ile (nihai) buluşmaya inansınlar.”²⁸²

Değerlendirme

Bu âyette geçen “عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ” ifadesi ile ilgili farklı birkaç görüş vardır. Bir görüşe göre “الَّذِي أَحْسَنَ” ile kastedilen muhsinler, Allah’ın emir ve yasaklarına uyan sâlih kullardır. Diğer görüşe göre ise Hz. Musa kastedilmiş olup onun Allah’ın kendisini imtihan ettiği konularda güzel davranışına vurgu yapılmıştır. Farklı bir görüşe göre ise, âyetin ilgili kısmının Tevrat’ın Hz. Musa’ya Allah’ın ihsânını tamamlayıcı olarak verilmesi olduğu yönündedir.²⁸³ Elmalılı âyeti tefsir ederken bu kısma her iki anlamı da vermiş ve Hz. Musa’nın yaptığı ihsân sayesinde, diğer bir ifadeyle kendisine emredilenleri en güzel şekilde tebliğ ve tatbik etmesi sayesinde kendisine nimetlerin bahşedildiğini söylemiştir. Ayrıca, Hz. Musa’ya tabi olanların da amellerini ve yaptıkları her işi en iyi sûrette yapmaları sayesinde ihsânı ahlak

²⁷⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 161.

²⁸⁰ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 148.

²⁸¹ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 147.

²⁸² “And once again, We vouchsafed the divine writ unto Moses in fulfilment [of Our favour] upon those who persevered in doing good, clearly spelling out everything, and [thus providing] guidance and grace, ...” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 199.

²⁸³ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/383; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 353; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 3/369.

edindiklerini ve bunun sonucunda da nimetlerinin tamamlayıcısı olarak onlara kitabın verildiğini ifade etmiştir.²⁸⁴

Bu âyetin meâllerinde ilgili kısım sırasıyla “güzel tatbik etmek”, “Allah’ın emirlerini en güzel şekilde uygulamak”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak”, “iyilik yapmak” ve “iyilik yapmada sebat göstermek” olarak çevrilmiştir. Âyetin tefsirlerinden de anlaşıldığı kadarıyla, iyilik yapmak anlamının buraya uygun olmadığı söylenebilir. Onun dışındaki “güzel tatbik etmek”, “Allah’ın emirlerini en güzel şekilde uygulamak” ve “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak” anlamları bağlama daha uygun görünmektedir.

2.2.4.5. A'râf Sûresi 161. Âyet

”وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ“²⁸⁵

Âyetin ilgili kısmının meâlleri şöyledir:

Elmalılı: “...muhsinlere ileride ziyadesini vereceğiz.”²⁸⁶

DİB: “... İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara daha da fazlasını vereceğiz.”²⁸⁷

Şener vd.: “... Biz iyilik yapan/sözünde sadakat gösterenlere nimetlerimizi daha da artırırız.”²⁸⁸

Dumlu-Elmalı: “... Biz iyilerin mükafatını artıracamız.”²⁸⁹

M. Esed: “...iyilik yapanları kat kat ödüllendirelim.”²⁹⁰

Değerlendirme

Bu âyette İsrâiloğulları’ndan ve onlara şehre girip yerleşmelerinin emredilmesinden bahsedilmektedir. Zira İsrailoğulları Tih çölünde kırk sene kaldıktan sonra kendilerine Beytü’l-Makdis’e tevazu ile girmeleri ve “Hıttal!” demeleri emredilmiştir. Böyle yaptıkları takdirde “muhsin” olacakları ve mükafatlarının

²⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1004.

²⁸⁵ el-Bakara 2/158 bu âyetin müteşâbihidir.

²⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/173.

²⁸⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 185.

²⁸⁸ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 170.

²⁸⁹ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 170.

²⁹⁰ “... We shall amply reward the doers of good.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 227.

artırılacağı haber verilmiştir. Bir sonraki âyetten anlaşıldığına göre onlar bu emir karşısında “muhsinler ve zalimler” olarak iki gruba ayrılmışlar, muhsinler Allah’ın emrettiği şekilde davranmış; zalimler ise kendilerine söyleneni başka sözlerle değiştirmiştir.

İncelenen meâllerde ilgili kısım, “iyilik yapanlar”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar” ve “iyiler” şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak “iyilik yapanlar” anlamından ziyade, “iyiler” ve “iyi işler yapanlar” anlamlarının bağlama daha uygun olduğu düşünülmektedir.

2.2.4.6. İsrâ Sûresi 7. Âyet

“إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا”

Elmalılı: “Eğer güzellik yaparsanız kendinize güzellik etmiş olursunuz, yok eğer kötülük yaparsanız o da ona.”²⁹¹

DİB: “İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz.”²⁹²

Şener vd.: “Eğer iyi ve yararlı işler yapmaya devam ederseniz, bunu kendi iyiliğiniz için yapmış olursunuz. Eğer kötü işler yaparsanız, bunu da kendiniz için yapmış olursunuz.”²⁹³

Dumlu-Elmalı: “Eğer iyilik yaparsanız kendi nefisleriniz için yapmış olursunuz. Şayet kötülük yaparsanız o da kendi nefsiniz içindir.”²⁹⁴

M. Esed: “Eğer iyilikte sebat ederseniz, iyiliği yalnızca kendiniz için yapmış olursunuz; eğer kötülük yapmaya kalkışırsanız bunu da kendiniz için yapmış olursunuz.”²⁹⁵

Değerlendirme

Âyette أَحْسَنَ fiilinin mâzi biçimde geldiği görülmektedir. Âyetin öncesinden anlaşıldığına göre bu ifade, İsrailoğulları’na hitaben söylenmiştir. Taberî, ihsân ile kastedilenin, Allah’a itaat edip durumlarını düzeltmek, O’nun emrettiğine ve

²⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/892.

²⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 302.

²⁹³ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 281.

²⁹⁴ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 283.

²⁹⁵ “If you persevere in doing good, you will but be doing good to yourselves; and if you do evil, it will be [done] to yourselves.” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 419.

nehyettiğine uymak ve hasenâta bulunmak olduğunu ifade etmiştir. Kötü işler yapmayı ise Allah’a isyan, fesat ve Allah’ın nehyettiklerini yapmak olarak açıklamıştır.²⁹⁶

Meâllerde görüldüğü üzere ilgili kısım, “güzellik yapmak”, “iyilik etmek”, “iyi ve yararlı işler yapmak”, “iman edip güzel ameller yapmak” “iyi ve güzel işler yapmak”, “iyilik yapmada sebat etmek” olarak aktarılmıştır. İhsânı yalnızca “iyilik etmek” anlamı ile sınırlamayıp, “iyi ve güzel işler yapmak” ve “yapılan işleri en iyi şekilde yapmak” yönünde olan anlamların bağlama daha uygun olduğu söylenebilir.

2.2.4.7. Ahzâb Sûresi 29. Âyet

“... وَإِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْأَخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا”

Elmalılı: “... Yok eğer Allah ve Resûlünü ve âhiret evini istiyorsanız haberiniz olsun ki Allah içinizden güzellik edenlere pek büyük bir ecir hazırlamıştır.”²⁹⁷

DİB: “... Eğer Allah’ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”²⁹⁸

Şener vd.: “... Yok eğer Allah’ı, Elçisini ve ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah sizden böyle güzel bir tercihte bulunanlara büyük mükâfat verecektir.”²⁹⁹

Dumlu-Elmalı: “... Eğer Allah’ı, O’nun Peygamberini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, biliniz ki Allah sizden görevlerini iyi bir şekilde yerine getirenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.”³⁰⁰

M.Esed: “... Yok eğer Allah’ı, Elçisi’ni ve ahiret hayatının (güzelliklerini) istiyorsanız, (bilin ki) Allah, içinizden güzel işler yapanlar için büyük bir ödül hazırlamıştır.”³⁰¹

Değerlendirme

²⁹⁶ et-Taberî, *Câmi’u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 5/13.

²⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/552.

²⁹⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 465.

²⁹⁹ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 420.

³⁰⁰ Dumlu - Elmalı, *Âyet Âyet Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 435.

³⁰¹ “But if you desire God and His Apostle, and [thus the good of] the life in the hereafter, then [know that], verily, for the doers of good among you God has readied a mighty reward!” Asad, *The Message of the Qur’ân*, 644.

Müfessirlere göre bu âyetin iniş sebebi, Hendek savaşıdan sonra Müslümanların eline geçen ganimetler sayesinde iyileşen şartlar sonucunda Hz. Peygamber'in eşlerinin bu refahtan yararlanma taleplerini dile getirmeleridir. Ancak sade ve zâhid yaşamayı ölçü edinen Hz. Peygamber'e âyette gelen ikaz uyarınca, alışageldikleri hayata devam etmek veya dünya hayatını tercih etmek arasında muhayyer bırakılmışlardır. Bu âyette Allah ve Resulünü tercih ettikleri takdirde içlerinden “muhsin” olanlara büyük bir mükâfatın olduğu ifade edilmektedir.³⁰²

Âyette geçen “المُحْسِنَات / muhsin hanımlar” ifadesine, “güzellik edenler”, “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar”, “güzel bir tercihte bulunanlar”, “görevlerini iyi bir şekilde yerine getirenler” ve “iyilik yapanlar (the doers of good)” anlamları verildiği görülmektedir. Âyetteki bağlamdan hareketle, iyilik yapmaya dikkat çekilmediği ifade edilebilir. Dolayısıyla “المُحْسِنَات” kelimesini “iyilik yapanlar” olarak çevirmek anlamı daraltacaktır.

2.2.4.8. Rahmân Sûresi 60. Âyet

“هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ”

Âyetin meâllerine bakılacak olursa:

Elmalılı: “İhsânın cezâsı elbette ihsândır.”³⁰³

DİB: “İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.”³⁰⁴

Şener vd.: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?”³⁰⁵

Dumlu-Elmalılı: “İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir.”³⁰⁶

M. Esed: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?”³⁰⁷

Değerlendirme

Enes bin Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber bu âyeti okumuş ve ashabına “Rabbiniz ne dedi, biliyor musunuz?” diye sormuş ve cevaben “Kendisine tevhiid nimeti verdiğim kimsenin karşılığı ancak cennettir, dedi.” buyurmuştur.³⁰⁸ Hz.

³⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/554.

³⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/4690.

³⁰⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 597.

³⁰⁵ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 532.

³⁰⁶ Dumlu - Elmalılı, *Âyet Âyet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 562.

³⁰⁷ “Could the reward of good be aught but good?” Asad, *The Message of the Qur'an*, 828.

³⁰⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/505.

Peygamber, ihsânı Allah’a iman olarak açıklamıştır. Taberî, dünyada Allah’ın makamından korkup amelini en güzel şekilde yapan, Allah’a itaat eden kimsenin karşılığının ahirette ihsân, yani cennet ve nimetleri olacağını ifade etmiştir.³⁰⁹ İbn Kesîr de bu dünyada amellerini en güzel şekilde yapanların karşılığının ahirette kendilerine ihsânda bulunulması olarak açıklamıştır.³¹⁰ Fîrûzâbâdî, âyetteki ilk ihsânı “tevhid ve kelime-i şehâdet”, ikinci ihsânı ise “cennet ve Allah’ın hoşnutluğu” olarak açıklamıştır.³¹¹ Elmalılı da bu âyetin tefsirinde şöyle der:

“İhsânın cezâsı ancak ihsândır. Yani güzelliğin karşılığı güzellik, güzel iş yapanın karşılığı güzel sevaptır. Bundan anlaşılır ki (Rahmân, 55/46) âyetinde yer alan "hayf" (korkmak)dan maksad, ihsân ile ameldir. İhsânda esas olan "" hadis-i şerifinde izah olunduğu üzere Allah'ı görüyormuşsun gibi ona ibadet etmendir. Çünkü sen onu görmezsen o seni görüyordur.”³¹²

Elmalılı bu açıklamayı yaptıktan sonra Hz. Peygamber’in yukarıda zikredilen “tevhîd” tanımını aktarmakta ve tevhidin ilim ve amelden daha genel olması göz önünde bulundurulduğunda, bu tanımın ihsân hadisinin içeriğini meydana getirdiğini söylemektedir. Zira Hz. Peygamberin bu tanımı (tefsiri) âyette iki kez zikredilen ihsân mânâ itibariyle birleştirmek için daha genel anlamda yapılmış bir tefsirdir. İbn Âşûr ise âyetteki ihsân kelimesini iki şekilde açıklamıştır. İlki, bir şeyi iyi şekilde yapmak; ikincisi de hayırda bulunmak, iyilik yapmaktır.³¹³

Meâllere bakıldığında ihsân, “iyilik” olarak aktarılmıştır. Ancak âyetin açıklamalarından da anlaşıldığı üzere yalnızca iyilik olarak tercüme edilmesi, ihsân kavramının geniş anlam alanını sınırlandırmaktadır. Âyetin öncesinde iman edenlerin mükâfâtı³¹⁴, sonrasında da cennet nimetleri³¹⁵ sayılması sebebiyle âyetteki ihsân “iman edip iyi ve güzel ameller yapma” olarak da çevrilebilir.

³⁰⁹ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 7/192.

³¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/505.

³¹¹ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Beşâ’iru zevi’t-temyîz fî lefâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebü’l-‘İlmiyye, ts.), 2/30.

³¹² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 7/4690.

³¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/271.

³¹⁴ er-Rahmân 55/46-47: “Rabbînin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır. O hâlde, Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”

³¹⁵ bk. er-Rahmân 55/48-59: “İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengârenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir. O hâlde, Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İçlerinde akan iki pınar vardır. O hâlde, Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden çift çift vardır. O hâlde, Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır. O hâlde, Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? ...

3. SONUÇ

Kur'ân'ı daha iyi anlama gayreti doğrultusunda pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Günümüzde giderek artan meâl çalışmaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bazı meâller her ne kadar ilmî ehliyet ve ciddiyet ile uzun süreli bir çabanın sonucu olarak ortaya konulsa bile, hata içermeyeceği ve kusursuz olacağı düşünülemez. Çünkü Arapça nazil olan Kur'ân'ı başka bir dile aktarmak, ister istemez dil kaynaklı bazı sorunları da doğurabilir. Ancak yapılan her çalışmanın amacı, bu sorunların en aza inmesine yardımcı olmak ve en doğru olana ulaşmaktır.

Bu doğrultuda bu tez, Kur'ân'da çok önemli bir kavram olan ve çeşitli türevleriyle pek çok kez zikredilen “ihsân” kavramını ve meâllere yansımaları araştırma konusu edinmiştir. Değerlendirmeler sonucunda, meâllerde ihsân ve türevlerinin kimi zaman isabetli bir şekilde yansıtıldığı kimi zaman da kavramı sınırlandıracak şekilde anlam verildiği tespit edilmiştir.

İhsân ve türevlerinin tercüme edilmesinde karşılaşılan en büyük problem, bu kavramın anlamının daraltılarak, yalnızca “iyilik yapma” anlamına hapsedilmesidir. Halbuki أَحْسَنَ ve türevleri çoğu zaman إِلَى ve ب ile kullanıldığında, geçişlilik kazanarak başkasına iyilik yapma, yardımda bulunma, ikram etme gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla, meâl verilirken kelimelerin aldığı harf-i cerler göz ardı edilmemelidir.

İhsân'ın, Türkçeye geçerken anlam daralmasına uğrayarak sadece “iyilik yapma” anlamının öne çıkması meâllerde çoğu zaman kendini göstermiştir. Sözelimi, Nahl sûresi 90.âyetinde oldukça genel bir ifade olan “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...” cümlesinde geçen ihsâna incelenen meâllerde “iyilik/iyilik yapma” anlamlarından başka bir anlam verilmemiştir. Bu durum, meâl hazırlayanların dilin imkanlarını kullanmaktan ziyade tefsirlerden yararlandığını göstermektedir.

Araştırmada dikkat çeken bir husus, meâllerin hemen hemen bütün âyetlerde birbirinin aynı veya benzeri şekilde tercüme vermesidir. Örneğin, Nisâ sûresi 36. âyetinde buyrulan “وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا” cümlesi incelenen tüm meâllerde “...iyilik yapın” olarak tercüme edilmiştir. Halbuki anlam “iyilik yapma” ile sınırlandırılmamalı ve ihsân kavramının anlamlarından olan “en iyi şekilde davranma” yı da içermelidir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç, DİB meâlinde ihsân ve türevlerine, incelenen bütün âyetlerde “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapmak” anlamı verilmesi olmuştur. Her ne kadar pek çok âyetin çevirisinde verilen bu anlamın yanlış olduğu söylenmese de bütün âyetlerde bağlama uygun olmadığı görülmüştür. Örneğin, Nisâ sûresi 128.âyetinde eşlerin geçimsizlik durumunda alınacak tedbirlerden bahsedildikten sonra, “وَإِنْ تَحْسَبُوا” ifadesi ile eşlerin birbirlerine iyi davranmaları ve iyi geçinmeleri durumundan söz edilmiştir. Bu âyete DİB’in “iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparsanız...” şeklindeki tercümesinin bağlama uygun olmadığı söylenebilir.

Netice itibariyle denebilir ki, Kur’ân’da yer alan kavramların doğru bir şekilde anlaşılması, kavramların tahlil edilmesi ve sonrasında bağlamına uygun biçimde Türkçeye aktarılması sonucunda gerçekleşir. Bu doğrultuda, kavramlarda meydana gelen muhtemel anlam değişimlerini; anlam genişlemeleri veya daralmalarını takip etmek tercümede önemli bir aşamayı oluşturur. İhsân ve muhsin kavramlarının “iyilik etme” ve “iyilik eden” olarak tercüme edilmesi bunun en bariz örneklerindendir. Yalnızca tek bir anlama delalet etmeyen kelimelerin tercümesinde, kelimelerin bağlamlarıyla irtibatı koparılmadan, en uygun biçimde Türkçeye aktarılması oldukça önem arz eder. Ayrıca belirtmek gerekir ki, her âyetin tek bir çevirisi olması veya bir kelimenin tek tip tercüme edilmesi elbette beklenemez. Bizim bu çalışmada Kur’ân’da ihsân ve türevlerine ilişkin yaptığımız değerlendirmeler, kendi gücümüz ve anlayışımız nispetinde bir çabanın sonucudur.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Salih. *Kur'ân'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- Arvasi, Bünyamin. "Sarf İlminde İf'âl Bâbı Ve Taşıdığı Anlamlar". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 1/2 (2020), 31-51.
- Asad, Muhammad. *The Message of the Qur'ân*. Gibraltar: Dâru'l-Endülüs, 1993.
- Âsım Efendi, Mütercim Ahmed. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selîm. Kahire: Dâru'l-İlm, ts.
- Asmaî, Ebû Sa'îd Abdulmelik b. Karîb. *el-Aşma'ıyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Dâru'l-Meârif, 7. Basım, 1414/1993.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bekîr, Ahmed Abdülvehhâb. *Mu'cemu ümmehâti'l-ef'âl*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Buhtürî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ. *Dîvânü'l-Buhtürî*. thk. Hasan Kâmil es-Sîrafî. Mısır: Dâru'l Meârif, ts.
- Büstî, Ebû'l-Feth Alî b. Muhammed. *Dîvânü Ebi'l-Feth el-Büstî*. Şam: Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, 1979.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhü'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdü'l-Ğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1987.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

- Çağrııcı, Mustafa. "Hasene". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "İhsan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Damegânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*. thk. Abdülhamîd Alî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü 'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dayf, Ahmed Şevki. *el- 'Asru 'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l Meârif, 36. Basım, 2018.
- Dumlu, Ömer - Elmalı, Hüseyin. *Âyet Âyet Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım., 2006.
- Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Muşannef*. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989.
- Ebû Üsâme, Hâris. *Müsnedü 'l-Hâris*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bakırî. Medine: Merkezü Hidmeti's-Sünne, 1992.
- Ebü'l-Atâhiye, Ebû İshâk İsmâîl. *Dîvânü Ebi 'l- 'Atâhiye*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1987.
- Ebü'l-Hadîd, İbn. *Şerhu Nehci 'l-belâga*. thk. İbrâhim Ebü'l-Fadl. Beyrut: Dâru İhyâ, 1967.
- Ebü'l-Hasen Mukâtil, Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâ, 2002.
- Ebü'ssuûd Efendi. *İrşâdü 'l- 'akli 's-selîm ilâ mezâya 'l-Kitâbi 'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâ, ts.
- Elîf Efendi, Hasîrîzâde. *en-Nûru 'l-furkân fî şerhi lugati 'l- Kur'ân*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *Nüzhetü 'l-elibbâ ' fî tabakâti 'l-üdebâ*. thk. İbrahim Sâmerî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 3. Basım, 1985.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü İzâhi 'l-vakf ve 'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân. Dimaşk: Matbûâtü Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1971.
- Esedî, Abdullah b. Zübeyr. *Şi 'r-u 'Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Esedî*. ed. Yahyâ el-Cebûrî. Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1974.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbü 'l-luga*. thk. Muhammed Avd Mirab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l- 'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrahim Sâmerrâî. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Yakûb b. Muhammed. *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî le tâ'ifi'l-kitâbi'l- 'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebü'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Yakûb b. Muhammed. *el-Ğâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi 'u'd-dürûsi'l- 'Arabîyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Galâyînî, Mustafa. *Ricâlü'l-mu 'allakâti'l- 'aşr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1998.
- Gündüzöz, Soner - Gündüzöz, Güldane. "Tasavvufta İhsan Teriminin Kavram Ağı Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (2021), 71-93. <https://doi.org/10.29288/ilted.897449>
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1991.
- İbn Abdîrabbîh, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed. *el- 'İkdü'l-ferîd*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *ez-Zühd*. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1999.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mu 'cemü mekâyîsi'l-luġa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Dâru'l Fikr, 1979.
- İbn Hucr, İmruülkays. *Dîvânü İmruülkays*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 5. Basım, 2009.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîrû'l-Ğur'ânî'l- 'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l- 'Arab*.

- Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- İbn Rebîa, Mühelhil. *Dîvânü Mühelhil b. Rebî'a*. thk. Muhsin el-Gavval Antuvan. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995.
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan Alî b. İsmail. *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*. thk. Abd el-Hamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- İbnü'l-Mukaffa, Abdullah. *Âşâru İbni'l-Mukaffa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- İsfehânî, Ebû'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Davûdî. Şam: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Kabeş, Ahmed. *Mecma'u'l-ḥikem ve'l-emşâl fî ş-şi'ri'l-'Arabî*. Şam, 3. Basım, 1985.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karaalp, Cahit. *Türkçe Meâllerde Kavram Çevirileri Sorunu "Salât" Kavramı Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Karslı, İlyas. *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığında Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1413.
- Kermî, Hasan Saîd. *el-Hâdî ilâ lügati'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Lübnân, 1991.
- Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Dilinde Etimolojik Açından 'Hasene' Maddesinin İncelenmesi". *Kilitbahir* 19 (2021), 108-124.
<https://doi.org/10.5281/ZENODO.5502067>
- Koçak, Süleyman. *Arap Gramerinde ve Kur'ân'da Medih-Zem Fiilleri*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019.
- Komisyon. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: el-İdâretü'l-Âmme li'l-Mucemât ve İhyâi't-Turâs, 2000.
- Komisyon. *el-Mu'cemü'l-'Arabiyyü'l-esâsî*. Tunus: el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 2003.
- Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb. *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*. thk. Ali Muhammed el-Bicâdî. b.y.: Nahda, ts.

- Kureşî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib. *Dîvânü Emîri 'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib*. nşr. Abdülaziz el-Kerem. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1988.
- Lane, Edward William. *An Arabic-English Lexicon*. Beyrut: Librairie Du Liban, 1968.
- Maarî, Ebû'l-Alâ. *Sakîtü'z-zend*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1957.
- Mesud, Cübrân. *er-Râid*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 7. Basım, 1992.
- Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emşâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Mısırî, Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Alî b. Mürşid es-Sadî el-Hamevî. *Dîvânü İbni'l-Fârîz*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Mufaddal ed-Dabbî, el-Mufaddal b. Muhammed b. Yalâ b. Sâlim. *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- Muhammed Dâvûd, Muhammed. *Mu'cemü'l-furûki'd-delâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru Garîb, 2008.
- Muhammed, Ulyân. "Arap Anlam Bilimi". çev. Tahsin Yurttaş. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (01 Haziran 2014), 89-112.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955.
- Mustafa, İbrâhîm vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. Kahire: Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, 1972.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Mütenebbî, Ebû't-Tayyib Ahmed. *Dîvân*. Beyrut: Dâru Beyrût, ts.
- Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ocak, Metin. *Kur'an'a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?* Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *İlmü'd-Delâle*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 5. Basım, 1998.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Özdoğan, Mehmet Akif. "Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mefûl-ü Mutlak". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2015), 1-24.

- Palmer, Edward Henry. *The Poetical Works of Behâ-ed-Din Zoheir of Egypt*. 2 Cilt. London: Cambridge University Press, 1877.
- Penrice, John. *A Dictionary and Glossary of The Koran*. India: Adam Publishers, 1991.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-Şîhâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Râcihi, Abduh. *et-Taṭbîku's-şarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nahda, ts.
- Rızâ, Ahmed. *Mu'cemü metni'l-luğa*. Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, 1958.
- Sâbit, Hassân b. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sâhib, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Abbâd et-Tâlikânî. *el-Emsâlü's-sâ'ire min şî'ri'l-Mütenebbî*. thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn. Bağdat: Mektebetün'n-Nahda, 1385/1965.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Yetîmetü'd-dehr*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Shah, Mustafa. "İhsân". *Encyclopaedia of Islam*. C. 3. Brill, 2007.
- Sîrâfî, Abdullâh b. Merzûbân. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdali - Seyyid Ali Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn. *Dîvânü Ebi'l-Esved*. thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1418/1998.
- Şener, Abdulkadir vd. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Şertûnî, Saîd el-Hürî. *Akrebü'l-mevârid*. İran: Menşûrât-i Mektebet-i Âyetullâh el-Moraşî el-Necefî, 1403.
- Şevkî, Ahmed. *eş-Şevkıyyât*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Merrâr. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-tis'*. thk. Abdulmecîd Hemmû. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1422/2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Temîmî, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sasaa. *Dîvânü'l-Ferezdağ*. haz. Ali Fâûr. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tophan, Tuba. *Kur'ân'da Hasene Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. b.y.: İsmâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Uludağ, Süleyman. "Ahsen-i Takvîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/178. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Vânî, Mehmed b. Mustafâ. *Vankulu Lügati*. ed. Mustafa Koç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2021.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Yesûî, Luvîs Malûf. *el-Müncid fî'l-luğa ve'l-a'lâm*. Beyrut, 19. Basım, ts.
- Yıldırım, Kadri. "Sülâsî Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 210-248.
- Yiğitoğlu, Ali Salâhaddin. *el-Menhelü'l-Fâiz*. ed. İsmet İpek. haz. Muhammet İnce. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Dâru'l-Hidâye, 2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Keşşâf Tefsiri*. ed. Murat Sülün. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf*. Lübnan: Dâru'l-Mârifet, 3. Basım, 2009.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*. b.y.: Dâru İhyâ, 1423/2002.

Zübyânî, Câbir en-Nâbiga. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Züheyr, Bahâüddin Ebü'l-Fadl. *Dîvânü Bahâüddin Züheyr*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1968.

Dîvânü Lakîf b. Ya 'mer. thk. Halîl İbrâhîm el-Atiyye. b.y.: Matbaatü'l-Cumhuriyye, 1970.

Dîvânü Te'ebbeṭa Şerran ve Aḥbâruh . nşr. Ali Zülfikar Şâkir. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

EKLER

Ek-1. Kur'ân-ı Kerim'de ihsân ve türevlerinin geçtiği âyetler

KUR'ÂN-I KERİM'DE İHSÂN VE TÜREVLERİNİN GEÇTİĞİ ÂYETLER		
Sûre	Âyet	Tekrar
2. el-Bakara	58, 83, 112, 178, 195 (iki defa), 229, 236	8
3. Âl-i İmrân	134, 148, 172	3
4. en-Nisâ	36, 62, 125, 128	4
5. el-Mâide	13, 85, 93 (iki defa)	4
6. el-En'âm	84, 151, 154	3
7. el-A'râf	56, 161	2
9. et-Tevbe	91, 100, 120	3
10. Yûnus	26	1
11. Hûd	115	1
12. Yûsuf	22, 23, 36, 56, 78, 90, 100	7
16. en-Nahl	30, 90, 128	3
17. el-İsrâ	7, 23	2
18. el-Kehf	30, 104	2
22. el-Hac	37	1
28. el-Kasas	14, 77 (iki defa)	2
29.el-Ankebût	69	1
31. Lokmân	3, 22	2

Ek-1 (Devam). Kur'ân-ı Kerim'de ihsân ve türevlerinin geçtiği âyetler

32. es-Secde	7	1
33. el-Ahzâb	29	1
37. es-Saffât	80, 105, 110, 113, 121, 131	6
39.ez-Zümer	10, 34, 58	3
40. el-Mü'min	64	1
46. el-Ahkâf	12, 15	2
51. ez-Zâriyât	16	1
53. en-Necm	31	1
55. er-Rahmân	60	1
64. et-Tegâbün	3	1
65. et-Talâk	11	1
77. el-Mürselât	44	1
Toplam		70

Ek-2. Kur'ân-ı Kerim'de İhsân ve Türevlerinin Fiil Biçimleri

Sığası	Sure	Âyet
Emir/ أَحْسِنُوا	el-Bakara	195
Mâzî/ أَحْسَنُوا	Âl-i İmrân	172
Muzâri/ تُحْسِنُوا	en-Nisâ	128
Mâzî/ أَحْسَنُوا	el-Mâide	93
Mâzî/ أَحْسَنَ	el-En'âm	154
Mâzî/ أَحْسَنُوا	Yûnus	26
Mâzî/ أَحْسَنَ	Yûsuf	23, 100
Mâzî/ أَحْسَنُوا	en-Nahl	30
Mâzî/ أَحْسَنْتُمْ	el-İsrâ	7
Mâzî/ أَحْسَنَ, Muzâri/ يُحْسِنُونَ	el-Kehf	30, 104
Emir/ أَحْسِنِ, Mâzi/ أَحْسَنَ	el-Kasas	77 (iki defa)
Mâzi/ أَحْسَنَ	es-Secde	7

Ek-3. Kur'ân-ı Kerim'de İhsân ve Türevlerinin İsim Biçimleri/ İsm-i Fâil

Biçimi	Sure	Âyet
المُحْسِنِينَ، مُحْسِنٌ	el-Bakara	58, 112, 195, 236
المُحْسِنِينَ	Âl-i İmrân	134, 148
مُحْسِنٌ	en-Nisâ	125
المُحْسِنِينَ	el-Mâide	13, 85, 93
المُحْسِنِينَ	el-En'âm	84
المُحْسِنِينَ	el-A'râf	56, 161
المُحْسِنِينَ	et-Tevbe	91, 120
المُحْسِنِينَ	Hûd	115
المُحْسِنِينَ	Yûsuf	22, 36, 56, 78, 90
مُحْسِنُونَ	en-Nahl	128
المُحْسِنِينَ	el-Hac	37
المُحْسِنِينَ	el-Kasas	14
المُحْسِنِينَ	el-Ankebût	69
المُحْسِنِينَ، مُحْسِنٌ	Lokmân	3, 22
المُحْسِنَاتِ	el-Ahzâb	29
المُحْسِنِينَ، مُحْسِنٌ	es-Saffât	80, 105, 110, 113, 121, 131
المُحْسِنِينَ	ez-Zümer	34, 58
المُحْسِنِينَ	el-Ahkâf	12
مُحْسِنِينَ	ez-Zâriyât	16
المُحْسِنِينَ	el-Mürselât	44

Ek-4. Kur'ân-ı Kerim'de İhsân ve Türevlerinin İsim Biçimleri/ Master

Biçimi	Sure	Âyet
إِحْسَانًا، بِإِحْسَانٍ	el-Bakara	83, 178, 229
إِحْسَانًا	en-Nisâ	36, 62
إِحْسَانًا	el-En'âm	151
بِإِحْسَانٍ	et-Tevbe	100
الْإِحْسَانِ	en-Nahl	90
إِحْسَانًا	el-İsrâ	23
إِحْسَانًا	el-Ahkâf	15
الْإِحْسَانِ	er-Rahmân	60